

วิวัฒนาการของรัฐและอุดมการณ์ในสังคมไทย

ความเป็นมาของคนไทยกับการก่อตัวของรัฐ ในดินแดนไทยก่อนสุโขทัย

ในการศึกษาเรื่องการก่อตัวและการคลี่คลายขยายตัวของรัฐไทยนั้นจำเป็นต้องทำอย่างยิ่งที่จะต้องทำการสืบค้นถึงความเป็นมาของคนไทย และการดำรงชีวิตของพวกเขาเสียก่อน ทั้งนี้ เพราะการก่อตัวของรัฐมีความสัมพันธ์โดยตรงกับการดำเนินชีวิตทางเศรษฐกิจของพวกเขา แต่อย่างไรก็ตามผู้เขียนปฏิเสธแนวการศึกษาประวัติศาสตร์แบบชาตินิยมที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาความเป็นมาของคนไทย โดยเน้นที่เชื้อชาติเป็นประการสำคัญ ทั้งนี้ เพราะเป็นไปได้ที่จะมีชนเชื้อชาติใดเชื้อชาติหนึ่งในโลกสามารถรักษาและดำรงความบริสุทธิ์ทางเชื้อชาติของตนไว้ได้พร้อมกับเขาคงครอบครองเป็นใหญ่ในดินแดนใดดินแดนหนึ่งเพื่อชนชาติตนอย่างเด็ดขาดและคนไทยก็เช่นกัน

ฉะนั้นการอธิบายวิวัฒนาการความเป็นมาของคนไทยโดยการศึกษาราชเชื้อชาติไทยไว้กับชนกลุ่มหนึ่งซึ่งมีถิ่นกำเนิดอยู่ในประเทศจีน แล้วอพยพลอยลงมาจนกระทั่งถึงดินแดนประเทศไทย ปัจจุบันในราวพุทธศตวรรษที่ 18 มาอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของพวกขอม ต่อมาเมื่อขอมเสื่อมอำนาจลงชาวไทยที่อยู่ทางตอนเหนือของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีพ่อขุนบานเมือง เจ้าเมืองรเวท และพ่อขุนบางกลางหาว เจ้าเมืองบางยาง โค้ชบิไลขุนนางขอมที่ปกครองเมืองสุโขทัย โค้ชสำเร็จแล้วตั้งตัวเป็นอิสระ มีพ่อขุนบางกลางหาวปกครองกรุงสุโขทัย ทรงพระนามว่าพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ แต่นั้นมาอำนาจของสุโขทัยก็แผ่ไปทั่วดินแดนในประเทศไทย และถือกันว่ากรุงสุโขทัยเป็นราชธานีแห่งแรกของเมืองไทย นั้นนับว่าเป็นการอธิบายที่คลาดเคลื่อนจากความ เป็นจริง

ผู้เขียนเห็นด้วยกับข้อเสนอของอาจารย์ศรีศักดิ์ ทิวา

การเป็นคนไทยนั้นไม่ควรเน้นหนักในเรื่องเชื้อชาติ ดังเช่นที่อ้างว่าคนไทยในประเทศไทยเป็นผู้ที่สืบมาจากคนไทยที่อพยพมาจากดินแดนในประเทศจีน เพราะนอกจากพิสูจน์อะไรไม่ได้แล้ว ยิ่งทำให้เราละเลยบรรพบุรุษที่อยู่ในดินแดนประเทศไทยแก่เดิม ซึ่งพวกฝรั่งและนักประวัติศาสตร์ที่คอยตามฝรั่งไปตั้งชื่อให้เขาว่าเป็นชาติมอญบางชอมบาง . . . การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยนั้นควรเป็นเรื่องประวัติศาสตร์ของชาติบ้านเมืองมากกว่าจะเป็นประวัติศาสตร์ของเชื้อชาติ ควรเน้นหนักในเรื่องประชาชนที่อยู่ในดินแดนประเทศไทยก่อน . . . ¹

ซึ่งสอดคล้องกับข้อสังเกตของคุณสุชาติ ภูมิบริรักษ์ ที่ว่า

ดูจากสภาพปัจจุบัน ทำให้มองเห็นภาพในอดีตบนแหลมทองของเรานี้ เมื่อหลายพันหลายหมื่นปีก่อนโน้น ก็คงมีชนต่าง ๆ หลายเผ่าอาศัยอยู่รวมกันอยู่ชนที่กลายมาเป็นชนชาติไทยในปัจจุบันด้วย เผ่าชนที่มองเห็นเหล่านี้ได้ช่วยกันก่อสร้างชาติมาบนแผ่นดินนี้ด้วยความขยันขันแข็งและกลาหาญ จนเกิดเป็นอาณาจักรทวารวดี ศรีวิชัย ละโว้ โคตรบูร เชียงแสน อโยธยา (อุทอง) สุโขทัย ฯลฯ ชนชาติละว้าก็ ชนชาติขอมก็ ชนชาติมอญก็และชนชาติอื่น ๆ ก็ดี เมื่อใครมีกำลังกล้าแข็งก็จะตั้งตัวเป็นใหญ่ในอาณาจักร ผมไม่เชื่อว่าอาณาจักรหนึ่ง ๆ บนแผ่นดินไทยในอดีตจะมีแต่เพียงชนชาติเดียว คงประกอบด้วยหลายชนชาติและเผ่าชน . . . ²

¹ ศรีศักดิ์ วัลลิโภคม, ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2524), หน้า 11 - 12.

² สุชาติ ภูมิบริรักษ์, สืบประวัติศาสตร์ไทย นานเจ้าอาณาจักรของใคร ? (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วรรณกรรมเพื่อชีวิต, 2525), หน้า 33.

ฉะนั้นการศึกษาเรื่องความเป็นมาของคนไทย การก่อตัวและการคลี่คลายขยายตัวของรัฐไทยนั้นจึงควรที่จะเน้นหนักในเรื่องดินแดนและวัฒนธรรมก่อน ทั้งนี้เพราะองค์ประกอบของความเป็นคนไทยนั้นก็คือ การอยู่ในดินแดนเดียวกัน และการมีวัฒนธรรมเหมือนกันอันเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าแตกต่างไปจากประชาชนในดินแดนอื่นประเทศอื่น

. . . ประชาชนที่อยู่ในดินแดนประเทศไทยแต่โบราณ ซึ่งนักประวัติศาสตร์ท่านเรียกว่าเป็นมอญและขอมนั้นก็คือคนไทยนั่นเอง เป็นบรรพบุรุษในทางวัฒนธรรมแก่คนไทยในประเทศไทย หรือถ้าจะพูดถึงการเป็นบรรพบุรุษในทางสายเลือดแล้ว ท่านเหล่านั้นก็น่าจะเป็นมากกว่าคนไทยที่อยู่ในดินแดนประเทศจีนที่อพยพเข้ามา¹

ดังนั้นบรรพบุรุษของคนไทยจึงน่าจะเป็นผลมาจากการผสมผสานกันระหว่างชนเผ่าต่าง ๆ ที่อาศัยและอพยพเคลื่อนย้ายเข้าออกอยู่ในบริเวณแหลมทองนี้ และบนดินแดนดินที่เป็นประเทศไทยทุกวันนี้ก็ได้มีหลักฐานปรากฏอย่างแน่ชัดที่แสดงให้เห็นถึงร่องรอยว่ามีมนุษยชาติอาศัยอยู่แล้วตั้งแต่ยุคหินเก่า และได้สร้างสรรค์วัฒนธรรมของตนลงบนดินแดนดินแห่งนี้ต่อเนื่องกันมาอย่างไม่ขาดสาย จากผลของการขุดค้นทางโบราณคดีในประเทศไทย การศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ของนักประวัติศาสตร์หลายท่านซึ่งได้ทำการศึกษานานทั่วไวก่อนหน้านี้มาประกอบเข้ากับสมมุติฐานทางทฤษฎีที่สร้างขึ้นจากการศึกษาแบบเปรียบเทียบ ได้ช่วยทำให้เราได้เห็นภาพการวิวัฒนาการของมนุษยชาติและการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมของพวกเขาในระยะเริ่มแรกจนกระทั่งก่อกำเนิดรัฐขึ้นบนดินแดนดินไทยอย่างคร่าว ๆ ดังนี้

ชุมชนบูกาล

เมื่อประมาณ 500,000 ปีหรืออย่างน้อยที่สุดประมาณ 210,000 ปีล่วงมาแล้ว อันเป็นยุคไพลสโตซีนตอนปลาย (Late Pleistocene) จากการขุดค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีทำให้ระบุนึกว่าโคเคยมีมนุษย์ในยุคหินเก่าอาศัยอยู่ในดินแดนประเทศไทยปัจจุบัน พวกเขาเหล่านั้น

¹ ศรีศักดิ์ ฉวีลลิตโกม, ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย, หน้า 13.

ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเล็ก ๆ ในแบบชุมชนบุพกาล (Primitive Communal) ตามป่าเขา และถ้ำ โดยกระจายไปในบริเวณต่าง ๆ ที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหารและสัตว์ตามธรรมชาติ หาเลี้ยงชีพด้วยการออกเก็บผลหมากรากไม้ สัตว์และจับปลา (Food Gathering Economy) แบบวันต่อวัน โดยอาศัยเครื่องมือหินกระเทาะอย่างหยาบ ๆ และง่าย ๆ ¹ พวกเขา ยังไม่รู้จักการเพาะปลูกหรือเลี้ยงสัตว์ ไม่สามารถดัดแปลงธรรมชาติมาใช้เป็นประโยชน์ต่อตนเอง ได้มีชีวิตแขวนอยู่กับความไม่แน่นอนของธรรมชาติ อาศัยธรรมชาติแบบกาฝาก ไม่สามารถควบคุม ปริมาณการผลิตได้ ฉะนั้นภายใต้ชีวิตที่แร้นแค้นเช่นนี้ทุกคนจึงต้องอยู่ร่วมกันช่วยกันทำมาหากิน มีการ แบ่งงานกันทำคามเพศและอายุเป็นสำคัญ

กาลเวลาผ่านไปมนุษย์ก็เริ่มรู้จักประดิษฐ์คิดค้นเปลี่ยนแปลงวิธีการทำมาหากินของตน จากการขุดพบโบราณวัตถุในยุคหินกลางและยุคหินใหม่ในประเทศไทยที่กระทำโดยนักโบราณคดี ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศหลายคณะอย่างต่อเนื่อง ทำให้เรามองเห็นการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจแบบแสวงหาอาหารตามธรรมชาติของมนุษย์ยุคแรกสุดมาสู่ระบบเศรษฐกิจการผลิตแบบต่อเนื่อง (Reproductive Economy) ที่เริ่มมีการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ขึ้น ผลการ ค้นคว้าจากโบราณวัตถุยุคหินกลาง ซึ่งขุดพบที่ถ้ำผี จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยคณะของ Chester F. Gorman ในปี 2514 อาทิเช่น ซากเมล็ดพืชและผลไม้ เช่น แดงกวา สมอพิเภก พริกไทย น้ำเต้า ถั่ว เป็นต้น แสดงให้เห็นว่ามนุษย์ในสมัยนี้มีความรู้ในเรื่องพืชและผลไม้ดีเกินกว่าการ แสวงหาผลหมากรากไม้อย่างง่าย ๆ (Simple Food Gathering) การพบสะเก็ดเครื่องมือหิน ชนิดบางที่ใช้ในลักษณะที่เป็นโคมี่สำหรับเก็บเกี่ยวพืช เช่นข้าวได้ และการพบเศษเครื่องปั้นดินเผา

¹ มีการขุดพบร่องรอยของเครื่องมือเหล่านี้บริเวณจังหวัดกาญจนบุรี, เชียงราย, ราชบุรี และ ฯลฯ ส่วนใหญ่ที่พบคือขวานหินแบบกำปั้น (Hand Axes) และเครื่องมือสับตัด (Chopper Tool) คุรายละเอียดยใน สันนิ เมืองวังษ, ประวัติศาสตร์ไทยยุคก่อนประวัติศาสตร์-สุโขทัย (หากใหญ่ : โรงพิมพ์ไทยนา, 2520), หน้า 2 - 5.

อย่างหายับ ๆ ที่มีลายเชือกทาบ อันแสดงให้เห็นว่ามนุษย์สมัยนี้ภาชนะดินเผาใช้แล้ว ¹

และจากการขุดพบโบราณวัตถุยุคหินใหม่หลายชิ้น เช่น หลุมเสาบ้าน ที่จังหวัดราชบุรี เครื่องจักสานทำควยไม้ไผ่และชิ้นส่วนของแถบชาวปะปายอยู่กับหลุมศพและโครงกระดูกที่จังหวัดกาญจนบุรี ขวานหินขัดซึ่งพบกระจัดกระจายในทุกภาคของประเทศไทยรวมแล้ว 33 จังหวัด รวมทั้งเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำขึ้นจากหินอีกจำนวนมาก ² ทำให้พอสรุปได้ว่าชุมชนบุพกาลของมนุษย์กลุ่มต่าง ๆ ในยุคหินกลางกระทั่งยุคหินใหม่เริ่มมีการตั้งหลักแหล่งในที่ราบลุ่มมากขึ้น อันเป็นผลมาจากการยกกระดุมเทคนิคการผลิตมาสู่การเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์มากขึ้นนั่นเอง เริ่มมีการสร้างบ้านเรือนอาศัยแล้ว แม้ว่าจะมีการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์มากขึ้นแต่การล่าสัตว์ยังคงเป็นเรื่องสำคัญซึ่งจะเห็นได้จากเครื่องมือในการล่าสัตว์มีมากประเภท เช่น หัวหอก หัวธนู และเบ็ดซึ่งทำจากหินและกระดูกสัตว์

การเปลี่ยนแปลงจากเศรษฐกิจแบบแสวงหาอาหารธรรมชาติมาสู่ระบบเศรษฐกิจการผลิตต่อเนื่องด้วยการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ทำให้พวกเขาสามารถควบคุมการผลิตอาหารได้พอสมควร ไม่ต้องแสวงหาชีวิตของตนเองไว้กับธรรมชาติดังเช่นแต่ก่อน การพึ่งพิงธรรมชาติแบบชุมชนบุพกาลค่อย ๆ ลดน้อยลงไป ชุมชนบุพกาลแต่ละแห่งมีการพัฒนาทางเทคโนโลยีที่ไม่สม่ำเสมอพร้อมเพรียงกัน ดังจะเห็นได้จากขวานเมือประมาณ 5,000-7,000 ปีที่แล้ว ขณะที่ชุมชนบุพกาลอื่น ๆ ในดินแดนประเทศไทยปัจจุบันยังคงอยู่ในยุคหินนั้น ชุมชนบุพกาลแถบมาเนียงจังหวัดอุตรธานี สามารถผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากสำริดและเหล็กได้แล้ว

1

Chester F. Gorman, "The Hoabinhian and after : Subsistence Patterns in Southeast Asia During the Late Pleistocene and Early Recent Periods," in World Archaeology, Vol.2, No.3, pp.300-321. อ้างถึงใน ศรีศักดิ์ วัลลิโภคม, "ชาวกัมพูชานการของรัฐในประเทศไทย" (กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2525), หน้า 4 - 5. (พิมพ์คัด)

2 สันนิ เมืองวงษ์, ประวัติศาสตร์ไทยยุคก่อนประวัติศาสตร์-สุโขทัย, หน้า 16.

การศึกษาเปรียบเทียบทางโบราณคดี ณ บริเวณแอ่งสกลนครและแอ่งโคราช อันเป็นแหล่งที่พบร่องรอยของชุมชนยุคกลางของมนุษย์ซึ่งมีอายุประมาณ 3,000-4,000 ปี ทำให้เห็นว่าได้มีการพัฒนามาสู่การเป็นชุมชนกสิกรรมมากขึ้น มีการเพาะปลูกข้าวอย่างกว้างขวาง หลักฐานทางโบราณคดีจากการขุดค้นที่บ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี และโนนนกทา ในเขตจังหวัดขอนแก่น ทำให้เห็นพัฒนาการความก้าวหน้าของการปลูกข้าวของชุมชนแถบนี้ Gorman อธิบายว่า ระบบการปลูกข้าวในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งอาศัยน้ำจากลมมรสุมซึ่งแพร่กระจายอยู่ทั่วไปในเขตต่าง ๆ มีอิทธิพลทำให้เกิดการตั้งหลักแหล่งชุมชนที่กระจุกกระจายมากกว่าที่จะรวมอยู่ด้วยกันในบริเวณหนึ่งบริเวณใดอย่างหนาแน่น¹ ซึ่งแตกต่างจากชุมชนในเขตแห้งแล้งและกึ่งแห้งแล้งในแถบตะวันออกเฉียงใต้ในประเทศจีนที่มีความจำเป็นต้องอยู่รวมกันอย่างหนาแน่นในบริเวณที่มีการควบคุมการไถนา และมีระบบการชลประทานขนาดใหญ่ อาจารย์ศรีศักดิ์ให้ความเห็นว่า

การปลูกข้าวในแอ่งโคราช เป็นข้าวเขตนึ่งเกี่ยวกับทุ่งบ้านเชียง คือ เป็นการหว่านลงในที่ลุ่มที่มีน้ำท่วมถึง ซึ่งอยู่ใกล้ ๆ กับแหล่งชุมชนที่อยู่อาศัย แต่ละชุมชนต่างก็ปลูกเพื่อเลี้ยงตัวเอง ถ้าหากเกิดมีประชาชนมากจนมีการเคลื่อนย้ายออกไปตั้งถิ่นฐานใหม่ในที่อื่น ๆ ซึ่งก็กระจายอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มนึ่งชื้นเช่นกัน คงไม่จำเป็นต้องมีการทดน้ำและระบายน้ำ ตลอดจนพัฒนาเทคนิคในการเพาะปลูกให้ดี²

1

Chester F. Gorman and P. Charoenwongsa, "From Domestication to Urbanization : A Southeast Asian View of Chronology, Configuration and Change," Presented at Symposium on The Origin of Agriculture and Technology West or East ? (Aarhus : Denmark, 1978) อ้างถึงใน ศรีศักดิ์ วัลลิโภคม, "ชาวกัมพูชานการของรัฐในประเทศไทย," หน้า 7 - 8.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 16.

ทาคาโย วาตาเบ นักวิชาการญี่ปุ่นอีกคนหนึ่งกล่าวว่า เมื่อมีการเพาะปลูกข้าวขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทยคงมีลักษณะของการเพาะปลูกในแบบทำนาเลื่อนลอยในที่ค่อนข้างน้อย แต่ต่อมาภายหลังจะพบว่า การไถนาจำนวนมากจะอำนวยความสะดวกให้การเพาะปลูกของคน ดังนั้น การขยายที่ทำกินลงสู่ที่พื้นน้ำมากพอกก็เกิดขึ้น และการเปลี่ยนจากการทำนาเลื่อนลอยแบบนาไร่เลื่อนลอยมาสู่ที่พื้นน้ำก็เป็นที่ปรากฏการณีกวกระโดด "ของมนุษย์ในประเทศไทย" ¹

แม้ว่าชุมชนเกษตรกรรมแบบบุพกาลที่เกิดขึ้นในระยะแรกนี้จะมีลักษณะกระจายไปในอาณาบริเวณต่าง ๆ เป็นชุมชนเล็ก ๆ แต่เนื่องจากการปลูกข้าวในที่ลุ่มน้ำท่วมถึง (Flooded Rice) นี้เป็นลักษณะการเพาะปลูกที่ทำให้ชุมชนสามารถตั้งหลักแหล่งอยู่กับที่ ² และเมื่อชุมชนใดสามารถยกระดับเทคนิคการผลิต เช่นรู้จักนำเอาเครื่องมือเครื่องใช้จากสำริดและเหล็กมาประกอบในการผลิต รู้จักใช้แรงงานสัตว์ ฯลฯ ย่อมเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชุมชนเหล่านั้นสามารถขยายตัวใหญ่โตสลับซับซ้อนขึ้นได้ แม้อ่อนแอจำนวนประชากรของชุมชนเพิ่มมากขึ้น ความต้องการน้ำเพื่อการบริโภคและการเกษตรกรรมย่อมเติบโตสูงตามขึ้นไปด้วย การที่จะพึ่งพิงน้ำตามธรรมชาติแต่ลำพังนั้นย่อมไม่เป็นการเพียงพอ ฉะนั้นจึงมีการคิดค้นระบบการชลประทานเพื่อการกักเก็บและระบายน้ำขึ้นมาใช้ แต่เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ประกอบกับความเหมาะสมของสภาพภูมิอากาศต่อการผลิตทางเกษตรเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว ทำให้ความสำคัญของระบบชลประทานในแถบนี้มีไม่มากเท่ากับที่เกิดขึ้นในประเทศจีน ระบบชลประทานที่ปรากฏในชุมชนต่าง ๆ จึงมักมีขนาดเล็ก ๆ

ลักษณะทางเศรษฐกิจที่สำคัญของชุมชนเหล่านี้ก็คือ การยึดถือหลักกรรมสิทธิ์รวมหมู่ การใช้แรงงานร่วมกันและผลผลิตเป็นของส่วนรวม ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีทางการผลิตทำให้มีผลิตผลส่วนเกินเกิดขึ้น ผลผลิตส่วนเกินเหล่านี้ทำให้สมาชิกบางคนไม่จำเป็นต้อง

¹ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, เรื่องของสองนคร (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เจ้าพระยา, 2524), หน้า 75.

² ศรีศักดิ์ วัลลิโภคม, "ข้าวกับพัฒนาการของรัฐในประเทศไทย," หน้า 19.

ทำมาหาอาหารกินด้วยตนเอง สามารถใช้เวลาไปทำงานประเภทอื่นที่ไม่ใช่การผลิตอาหาร โดยตรงได้ เริ่มมีการแบ่งงานทางสังคมเกิดขึ้นในชุมชน

แต่เนื่องจากชุมชนยุคกลางในแถบนี้ส่วนใหญ่ตั้งอยู่บนพื้นที่อุดมสมบูรณ์และภายใต้สภาพภูมิอากาศที่ชุมชนเหมาะสมกับการเพาะปลูกดังที่กล่าวไปแล้ว ทำให้ชุมชนเหล่านี้ดำรงชีพด้วยการประกอบกรรการกสิกรรมเป็นหลัก มีการปลูกข้าวอย่างแพร่หลายพร้อม ๆ กับการเลี้ยงสัตว์และหัตถกรรม สภาพเช่นนี้ทำให้แต่ละชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยการพึ่งพาอาศัยกันภายในชุมชน ไม่เกิดการแบ่งงานกันทำระหว่างชุมชน ทำให้ระบบการซื้อขายแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนไม่อาจพัฒนาเติบโตขึ้นมา มีบทบาทที่สำคัญได้ ผลที่ตามมาคือไม่มีเงื่อนไขที่จะก่อให้เกิดการสะสมความมั่งคั่งจากการค้าขายแลกเปลี่ยนหรือครอบครัวต่าง ๆ ได้ ฉะนั้นการแยกตัวออกมาเป็นชนชั้นครอบงำทางเศรษฐกิจอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการแบ่งงานกันทำระหว่างชุมชนดังเช่นที่เกิดขึ้นในยุคโรมจึงไม่ปรากฏให้เห็นในชุมชนเหล่านี้

การก่อกำเนิดชนชั้นและกำเนิดรัฐในยุคแรก

ลักษณะร่วมของการก่อกำเนิดชนชั้นในสังคมและการกำเนิดรัฐของชุมชนเหล่านี้ก็คือระบบการผลิตแบบเกษตรกรรมของสังคมที่ต้องอาศัยการชลประทานเข้าช่วย ทำให้ต้องใช้แรงงานจำนวนมากเข้าร่วมจัดทำระบบชลประทานดังกล่าวอันเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ก่อให้เกิดระบบการมีผู้นำชุมชนที่เป็นศูนย์รวมแห่งอำนาจและเป็นศูนย์กลางแห่งการรวบรวมและควบคุมแรงงานในชุมชน ก่อนที่อิทธิพลทางวัฒนธรรมของอินเดียจะเข้ามาครอบงำเหนือดินแดนแถบนี้ มีชุมชนบางแห่งได้พัฒนาไปเป็นชุมชนเมืองบ้างแล้ว ชุมชนเมืองที่เกิดขึ้นก่อนรับอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียได้ชี้ให้เห็นว่ามีการจัดระเบียบสังคมระดับหนึ่งแล้ว โดยยึดความแตกต่างทางหน้าที่เป็นเกณฑ์ ซึ่งต่อมาจะพัฒนาและกลายเป็นรูปปกครองโดยอาณัติ¹ ประสิทธิ์ได้ตั้งข้อสันนิษฐานไว้อย่างน่าสนใจว่า

¹ ประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล, "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิตศึกษาด้านประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 9 - 10.

. . . การสร้างเมืองเป็นศูนย์กลาง เปิดโอกาสให้ชนชั้นผู้นำ
ในสังคมพื้นเมืองโคโซประโยชน์จากการเคยติดต่อกับการค้ากับ
ชาวทิวเขาที่มีความคุ้มครองการค้ากับต่างชาติ พร้อมกับส่งเสริมความมั่นคง
ต่อมาผู้นำพื้นเมืองเริ่มต้องการหลักฐานประกันแน่นอนว่า จะได้รับ
ผลิตภัณฑ์จากชุมชนที่อยู่ห่างจากชายฝั่งเซบูไปอย่างสม่ำเสมอ และ
เพื่อดำรงความเป็นผู้นำที่ติดต่อกับพ่อค้าต่างประเทศโดยตรง จึง
พยายามเปลี่ยนแปลงและขยายขอบเขตอำนาจของหัวหน้าเผ่าหรือ
ชุมชนเดิมครอบคลุมไปถึงบริเวณที่ห่างไกลออกไป ความพยายาม
รวมศูนย์อำนาจสู่ศูนย์กลางจึงกำเนิดขึ้นเพื่อเจ้าเมืองจะโคจร
สิทธิ์ในการขอความร่วมมือ และเก็บผลผลิตส่วนเกินหรือเกณฑ์แรงงาน
จากชุมชนที่ถูกรวบเข้ามาในอำนาจของเมือง ¹

▼ กวายเป็นผู้นำอำนาจหน้าที่ทางสังคมของผู้นำชุมชนมีวันขยายตัวใหญ่โตขึ้น
และเมื่อพลังการผลิตของสังคมพัฒนาไปถึงระดับที่ก่อให้เกิดผลผลิตส่วนเกินอย่างถาวรขึ้นในสังคม
ยิ่งทำให้บรรดาผู้นำเหล่านี้มีวันแยกตัวออกจากกระบวนการผลิตมาทำหน้าที่ทางสังคมเพียง
ประการเดียว พร้อมกับเขาคงครอบครองผลผลิตส่วนเกินเหล่านี้ได้อย่างถาวร

▼ เงินใช้สงครามก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ผู้นำชุมชนสามารถขยายอำนาจของตน
ขึ้นมาเหนือผู้อื่นในสังคมในเกณฑ์แรงงานผู้คนเขาทำสงคราม สร้างคูคลองกำแพงเมืองเพื่อป้องกัน
ภัยจากชาติศัตรู และที่สำคัญชัยชนะของสงครามได้สร้างความมั่นคงทางทรัพย์สินและอำนาจ
ครอบครองเหนือที่อื่นใหญ่กับผู้นำชุมชนโดยตรง อีกทั้งยังเป็นที่มาของการกมณুষยลงเป็นทาส
ทำงานเยี่ยงสัตว์ เมื่อเชลยสงครามถูกกวาดต้อนมาทำงานแทนการฆ่าทิ้ง

▼ จะเห็นได้ว่าอำนาจหน้าที่ทางสังคมของผู้นำชุมชนค่อย ๆ แปรเปลี่ยนไปสู่อำนาจ
ซูกรีททางเศรษฐกิจมากขึ้นและถาวรขึ้น นั่นคือเงินใช้สำคัญที่ทำให้พวกผู้นำชุมชนสถาปนาตนเอง
ขึ้นเป็นชนชั้นปกครอง และพร้อมกันนั้นเพื่อที่จะปกป้องรักษาและขยายสถานะที่ได้เปรียบนี้ให้ถาวร
ยิ่งขึ้น รัฐ กลไกรัฐ รวมทั้งอุบายการนี้ได้ถูกสถาปนาขึ้นเพื่อการนี้

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

ที่ดิน : จากกรรมสิทธิ์ส่วนรวมเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐ

ที่ดินอันเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญที่สุดของชุมชนซึ่งแต่เดิมที่เป็นกรรมสิทธิ์ร่วมกันของชุมชน บัดนี้ได้ถูกเปลี่ยนไปเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐหรือผู้นำชุมชน ซึ่งต่อมาเรียกว่ากษัตริย์หรือพระเจ้าแผ่นดิน นี่เป็นรากฐานสำคัญของการปรากฏขึ้นของระบอบที่ดินซึ่งรัฐเข้าครอบครองกรรมสิทธิ์เหนือที่ดินทั้งหมดในสังคม ซึ่งได้วิวัฒนาการมาสู่ระบอบศักดินาไทยในยุคต่อมา

จากการศึกษาของแลงกาต์ เรื่องระบอบที่ดินของชนเชื้อชาติไทยนอกประเทศ โดยยกเอากรณีประเทศอัสสัม สมัยที่อาหมเป็นใหญ่และชุมชนเชื้อชาติไทยที่อาศัยอยู่แถบบริเวณอินโดจีนมาอธิบายเพื่อแสดงให้เห็นว่า "ธรรมเนียม" ของระบอบที่ดินของไทยนั้น เป็นแบบที่พระมหากษัตริย์เป็นเจ้าของแผ่นดินทั้งหมดทั่วประเทศ และสงวนไว้ซึ่งอำนาจในการแบ่งปันที่ดินของตนให้กับราษฎร "การแบ่งปันที่ดินดังพรรณามาแล้วนี้ เป็นลักษณะสำคัญของระบอบที่ดินในหมู่ชุมชนเชื้อชาติไทย ไม่ว่าชุมชนอะไร โดยการแบ่งปันนี้เองดูเป็นประมุขแสดงให้เห็นศักดิ์และสงวนรักษาซึ่งกรรมสิทธิ์ของชนมีอยู่เหนือที่ดิน" ¹ "สรุปความว่า ความธรรมเนียมประเพณีของบรรดาชุมชนเชื้อชาติไทยที่ตั้งถิ่นฐานอยู่นอกประเทศไทยนั้น ถือว่าระบอบที่ดินมีลักษณะสำคัญเหมือนกันทุกหมู่ กล่าวคือดูเป็นประมุขเป็นเจ้าของที่ดินที่อยู่ในบังคับ" ²

ข้อสรุปของแลงกาต์ดังกล่าว สอดคล้องกับข้อสรุปของคอนโดมินัส ซึ่งทำการศึกษาชุมชนโบราณของชนชาติที่พูดภาษาไทย - ไท "ท้ายที่สุด ในทุกเมืองไม่ว่าจะเป็นรัฐหรือเมืองน้อยใหญ่ที่มีเจ้าปกครอง เราไม่พบกรรมสิทธิ์เอกชนในที่ดิน ซึ่งเป็นลักษณะหนึ่งของวิถีการผลิตแบบเอเชีย . . ." ³ คอนโดมินัสอธิบายว่า ชุมชนเมืองระบอบเล็กที่มีเจ้านายปกครองนั้น

¹ ร.แลงกาต์, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย กฎหมายที่ดิน (พระนคร : มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, 2483), หน้า 9.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.

³ ยอร์จส์ คอนโดมินัส, "บททดลองเสนอว่าควรวិวัฒนาการของระบอบการเมืองของชนชาติที่พูดภาษาไทย-ไท" แพลโตโย จิรติ ดิงศภัทัย วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 10(พฤษภาคม - มิถุนายน, 2523) : 29.

ที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนรวมของชุมชน ท้าวหรือเจ้าซึ่งเป็นชนชั้นปกครองมิได้เป็นเจ้าของที่ดิน¹ ในกรณีของเมือง รัฐ กษัตริย์ไม่เพียงแต่เป็น "เจ้าชีวิต" เท่านั้น หากยังเป็น "เจ้าแผ่นดิน" อีกด้วย²

อาจารย์ธิดา สาระยา ได้ทำการศึกษารวมแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาสมัยทวารวดี และได้ชี้ให้เห็นว่าคติความเชื่อที่เกี่ยวกับการกลับหน้าที่ดิน การบูชาผีและการกำหนดเขตศักดิ์สิทธิ์ของผู้ปกครองนั้น เป็นการแสดงให้เห็นถึงการมีอำนาจเหนือที่ดินของชนชั้นปกครอง³ มาสมัยสุโขทัย "ความคิดที่ว่าที่ดินเป็นของกษัตริย์ ได้รับการยืนยันแก่นสมัยพระยาสิทธิไทย ดังที่พระองค์ได้อ้างถึงเนื้อความคัมภีร์ไตรโลกวิเชียรไว้ในไตรภูมิพระร่วง ซึ่งกล่าวว่า กษัตริย์ได้รับพระนามว่าชาติยะหรือกษัตริย์เพราะเป็นเจ้าของเขต คือที่นาและที่ดินทั่วราชอาณาจักร"⁴ และในสมัยอยุธยา กษัตริย์เป็นเจ้าของที่ดินคนเดียว ดังคำปรารภของกฎหมายเบ็ดเสร็จส่วนที่ 2 ของพระเจ้าอู่ทอง (พ.ศ. 1903) ว่า "ที่ในแคว้นกรุงเทพมหานครหรืออยุธยามหาดิลกนพรัตน์ราชธานีบุรีรัมย์ เป็นที่แห่งพระเจ้าอยู่หัวหากให้ราษฎรทั้งหลายผู้เป็นข้าแผ่นดินอยู่ จะได้เป็นที่ราษฎรห้ามได้"⁵

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 30.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 39.

³ ธิดา สาระยา, "วัฒนธรรมทวารวดีกับการคลี่คลายของเมืองในลุ่มน้ำเจ้าพระยา" ศิลปวัฒนธรรม 3 (กันยายน 2525), หน้า 23 - 25.

⁴ ธิดา สาระยา, "โครงสร้างของชนชั้นในสังคมสุโขทัย" (พระนคร : สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย, ม.ป.ป.), หน้า 26.

⁵ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย, หน้า 61.

จากการยกเอาตัวอย่างรูปธรรมของระบบที่คิดที่กษัตริย์มีกรรมสิทธิ์เหนือที่ดิน
แต่ผู้เคียวโดยปราศจากซึ่งกรรมสิทธิ์เหนือที่ดินของเอกชนทั่วไป ในสังคมไทยโบราณนี้ได้อธิ
เห็นค่อนข้างชัดเจนว่าระบบที่คิดดังกล่าวเป็น "ธรรมเนียม" ที่ยึดถือปฏิบัติกันมาอย่าง
"ต่อเนื่อง" ในชุมชนไทยต่าง ๆ ซึ่งรูปแบบของระบบที่คิดดังกล่าวนี้เป็นลักษณะที่สำคัญอันหนึ่ง
ของระบบศักดินาไทย ทำให้ผู้เขียนเห็นด้วยกับข้อสังเกตของ ดร. ชัยอนันต์ และอาจารย์ปิยะฉัตร
ว่า พัฒนาการของสังคมไทยจากชุมชนบุพกาลน่าจะเข้าสู่สังคมศักดินา (ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับ
ที่มาร์กซ์เรียกว่าสังคมที่มีวิธีการผลิตแบบเซี่ย กรณี ดร. ชัยอนันต์) มากกว่าที่จะมีวิวัฒนาการ
จากชุมชนบุพกาลสู่สังคมทาสแล้วจึงเข้าสู่สังคมศักดินาแบบที่นักทฤษฎีมาร์กซ์รุ่นก่อนนำมาอธิบาย¹

ใน "สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา"² งานที่เพิ่งได้รับ
การตีพิมพ์ล่าสุดของจิตร ภูมิศักดิ์ ซึ่งถือเป็นงานชิ้นสุดท้ายของเขากว่าได้ (เขียนเมื่อประมาณ
ปี 2507 - 2508 หลังจากที่เขาเขียนโฉมหน้าศักดินาไทย 7-8 ปี) จิตรอธิบายถึงความจำเป็น
ของระบบศักดินาไทยแตกต่างจากที่เขาเคยอธิบายไว้ใน "โฉมหน้าศักดินาไทย" ที่ว่า
" . . . ถ้าไม่มีระบบทาสเป็นพื้นฐานเสียก่อนแล้ว ระบบศักดินาย่อมจะเกิดขึ้นไม่ได้เลยเป็น
อันขาด"³ แต่ในงานชิ้นนี้ จิตรเปลี่ยนมาอธิบายว่า ระบบผลิตแบบศักดินาไทยนั้นพัฒนามาจาก
ชนรมกสิกรรม⁴ ซึ่งจิตรเคยอธิบายไว้ในโฉมหน้าศักดินาไทยว่า ชนรมกสิกรรมเป็นรูปแบบ
สุดท้ายของชุมชนบุพกาล⁵ จิตรกล่าวต่อไปว่า

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 26. และปิยะฉัตร ปิตะวรรณ, การยกเลิกระบบไพร่ในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ระหว่าง พ.ศ. 2411-2453 (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการ
ตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2524), หน้า 4.

² จิตร ภูมิศักดิ์, สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา (กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์ไม้งาม, 2526)

³ สมสมัย ศรีสุทรวรรณ, โฉมหน้าศักดินาไทย (กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์,
2518), หน้า 103.

⁴ จิตร ภูมิศักดิ์, สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา, หน้า 348.

⁵ สมสมัย ศรีสุทรวรรณ, โฉมหน้าศักดินาไทย, หน้า 119.

สังคมไทยมิได้พัฒนาผ่านระบบทาสช่วยพัฒนาการทางการผลิต
 ของตนเอง แต่ได้รับอิทธิพลประเพณีที่ทาสเชลย, ทาสเรืออินเดีย,
 ทาสจีนใด ฯลฯ มาจากสังคมทาสเขมร นี้เป็นอิทธิพลคานหนึ่ง
 ที่นำแนวความคิดแห่งความเป็นนายเขามาให้ชนชั้นปกครองไทย
 อีกคานหนึ่ง ความสุขงามของสังคมระบบนครรัฐชุมชนมรดกสิกรรม
 กึ่งศักดินายุคคนกำลังผลักดันสังคมไทยให้ก้าวไปสู่การรวมศูนย์
 เขาเป็นรัฐศักดินาเอกภาพที่มีเจ้าฟ้าพญาเมืององค์เดียวหรือมี
 กษัตริย์องค์เดียวเป็นผู้ทรงอำนาจสิทธิขาดเหนือสามภคราช
 โลก ๆ นอย ๆ . . . ¹

การเปลี่ยนแปลงทางความคิดและแนวการอธิบายพัฒนาการสังคมไทย ในงานชิ้นนี้
 ของจิตร น่าจะกล่าวได้ว่า จิตรเป็นมาร์กซิสต์ไทยคนแรกที่สามารถสลัดกรอบการมองพัฒนาการ
 ของสังคมแบบห้าชั้นคานอย่างเคร่งครัดและตายตัวสำเร็จ แทนที่เสียคานที่เขาไม่มีโอกาสได้
 สานต่อและขยายแนวความคิดดังกล่าวให้ชัดเจนและเสร็จสมบูรณ์ได้

สาเหตุประการสำคัญที่ชุมชนยุคกลางเหล่านี้ไม่พัฒนาไปสู่สังคมทาสก็เนื่องจาก
 การมีระบบเศรษฐกิจธรรมชาติที่สามารถผลิตใช้เองได้อย่างพอเพียงในแต่ละชุมชน ทำให้ไม่เกิด
 การแย่งงานกันทำระหว่างชุมชน การค้าขายแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนไม่เกิดขึ้น ทำให้ไม่เกิด
 การสะสมความมั่งคั่งจากการค้าขายของเอกชนได้ เงื่อนไขการผลิตภายใต้ระบบชลประทาน
 การขยายตัวของชุมชนเมืองทำให้ผู้นำชุมชนกลายเป็นผู้มีอำนาจสูงสุด และแยกตัวออกมาเป็นชนชั้น
 ปกครองอาชีพที่มีอำนาจค่อนข้างเด็ดขาด เขาถือกรรมสิทธิ์เหนือที่ดินและเขาครอบครองผลิต
 ส่วนเกินของชุมชนไว้พร้อมกับผูกขาดการค้าขายกับต่างชาติ ทำให้ความมั่งคั่งและอำนาจถูกรวมศูนย์
 อยู่ที่ชนชั้นปกครอง หากใครกระจายไปยังชนชั้นนำเอกชนในชุมชนซึ่งสร้างความมั่งคั่งจากการค้าและ
 การสะสมทรัพย์สินส่วนบุคคลดังเช่นที่เกิดในยุโรป ฉะนั้นจึงไม่มีใครมีผลิตส่วนเกินเพียงพอที่จะ
 ซื้อและนำเอาทาสไปขูดเลี้ยงเพื่อทำงานต่าง ๆ ได้ ผู้ที่สามารถมีทาสได้ก็มีเพียงแต่กลุ่มชนปกครอง
 จำนวนน้อย ซึ่งมีอำนาจเด็ดขาดทั้งทางการเมืองและทางเศรษฐกิจเท่านั้น ฉะนั้นทาสซึ่งมาจาก
 เชลยสงครามจึงเป็นทาสรัฐหรือทาสของชนชั้นปกครอง หากได้เป็นทาสที่ถูกซื้อขายกันโดยทั่วไป
 เช่นในยุโรป

¹ จิตร ภูมิศักดิ์, สังคมไทยตามแนวทางพระยาโกณธมัยศรีอยุธยา, หน้า 362.

เป็นเรื่องยากที่จะบ่งบอกระยะเวลาลงไปอย่างชัดเจนว่า กระบวนการก่อตัวทางชนชั้นและการปรากฏขึ้นของรัฐในชุมชนซึ่งต่อมาได้วิวัฒนาการมาเป็นรัฐไทยนั้นเกิดขึ้นเมื่อใด เนื่องจากขาดหลักฐานที่แน่ชัดเพียงพอ แต่พอจะตั้งสมมุติฐานได้ว่ากระบวนการดังกล่าวนี้คงจะค่อย ๆ ก่อตัวและพัฒนาไปอย่างไม่สม่ำเสมอและไม่พร้อมเพียงกันในแต่ละชุมชน การเข้ามาของชาวต่างชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งอินเดียตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๖ น่าจะเป็นตัวเร่งสำคัญที่ทำให้กระบวนการดังกล่าวพัฒนารวดเร็วยิ่งขึ้น

ชาวอินเดียซึ่งเดินทางเข้าสู่ดินแดนสุวรรณภูมิอาจแบ่งออกได้เป็นสามกลุ่มคือ กลุ่มพ่อค้า กลุ่มนักปกครองและกลุ่มนักเผยแพรศาสนา¹ กลุ่มชนเหล่านี้ล้วนมีส่วนกระตุ้นให้กระบวนการก่อตัวทางชนชั้นและการปรากฏขึ้นของรัฐเป็นจริงและชัดเจนขึ้น กลุ่มพ่อค้ามีส่วนทำให้พวกผู้นำชุมชนในเมืองซึ่งผูกขาดการค้ามั่งคั่งยิ่งขึ้นขณะเดียวกันก็เป็นตัวเร่งให้พวกผู้นำเหล่านี้ขยายเขตอิทธิพลและกระชับอำนาจรวมศูนย์ขึ้น เพื่อที่จะระดมผลิตผลส่วนเกินจากชุมชนหมู่บ้านให้ได้มากขึ้นเพื่อนำมาค้าขายกับพ่อค้าต่างชาติ ดินแดนสุวรรณภูมิเป็นแหล่งหนึ่งที่ผูกครองจากอินเดียมาจัดตั้งการปกครองขึ้นเป็นรัฐอิสระใหญ่ย่อย กระจ่ายอยู่ทั่วไปในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ รัฐอิสระเหล่านี้ต่อมาได้ปรากฏอยู่ในจุดหมายเหตุของจีนในลักษณะของรัฐที่มีชาวอินเดียเป็นผู้ก่อตั้งบาง เป็นรัฐที่รับเอาอารยธรรมอินเดียมาปฏิบัติบ้าง² อาณาจักรทวารวดี อาณาจักรหริภุญไชย อาณาจักรสุโขทัย อาณาจักรลพบุรีและอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา อันเป็นชุมชนที่มีการก่อตัวทางชนชั้นและการปรากฏตัวของรัฐแล้วนั้นล้วนอยู่ในรูปของอาณาจักรที่สัมพันธ์กับการรับอิทธิพลพหุวัฒนธรรม มาสร้างความสะดวกต่อการสถาปนาราชวงศ์เป็นองค์พระมหากษัตริย์ และสถาปนาเมืองของพระองค์เป็นศูนย์กลาง³

¹ สมนัน เขียววงษ์, ประวัติศาสตร์ไทยยุคก่อนประวัติศาสตร์ - สุโขทัย, หน้า 55 - 56.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 56.

³ ประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล, ระบบเศรษฐกิจอยุธยา, หน้า 46.

อำนาจรัฐและการครอบงำทางอุดมการณ์ของชนชั้นศักดินาก่อนการแทรกตัวของจักรวรรดินิยม

เป็นการยากที่จะชี้ชัดลงไปว่าวิธีการผลิตศักดินา (Sakdina Mode of Production) เข้าครอบงำเหนือโครงสร้างของสังคมไทยเมื่อใด ทั้งนี้เนื่องจากสังคมไทยมีพัฒนาการมาจากการผสมผสานกันระหว่างกลุ่มชนหลายเผ่าหลายชุมชนมารวมกัน หากได้เป็นสังคมที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างต่อเนื่องไม่ ชุมชนต่าง ๆ ก่อนที่จะถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสังคมใหญ่ที่เรียกว่า อาณาจักรทวารวดี, อาณาจักรลานนา, อาณาจักรสุโขทัย และอาณาจักรศรีอยุธยา นั้น ล้วนมีโครงสร้างสังคม - เศรษฐกิจของตัวเองเป็นเอกเทศมาก่อนทั้งสิ้น กระบวนการก่อตัวของชนชั้น การปรากฏขึ้นของรัฐและการเข้าครอบงำของวิธีการผลิตศักดินาเหนือวิธีการผลิตแบบชุมชนนุพกาลของแต่ละชุมชนล้วนเป็นขบวนการที่พัฒนาการเป็นไปอย่างไม่สม่ำเสมอพร้อมเพียงกัน เนื่องจากเงื่อนไขสภาพแวดล้อมของแต่ละชุมชนไม่เหมือนกัน ชุมชนหมู่บ้านบางแห่งซึ่งอยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางอารยธรรมที่มีความเจริญเข้าไปไม่ถึงก็ยังคงสามารถรักษาความเป็นชุมชนนุพกาล ดำรงชีพแบบเศรษฐกิจธรรมชาติพอใช้ไว้ได้อย่างเอกเทศเป็นเวลานาน โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงในวิธีการผลิต

ในยุคแห่งการขยายอาณาจักรชุมชนเมืองบางแห่งซึ่งมีการสถาปนาชนชั้นและรัฐขึ้นแล้ว ภายใต้แบบวิธีการผลิตศักดินา รัฐศักดินาเหล่านี้ได้ก่อตัวขึ้นเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจการเมือง การทหาร และอารยธรรม พร้อมกับแผ่ขยายอิทธิพลครอบงำผนวกเอาชุมชนอื่น ๆ ที่ล่าหลังและอ่อนแอกว่าเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักร ทำให้ชุมชนต่าง ๆ ต้องสูญเสียความเป็นอิสระและวิธีการผลิตแบบชุมชนนุพกาลก็ถูกครอบงำด้วยวิธีการผลิตศักดินา ความสัมพันธ์ทางการผลิตซึ่งรัฐภายใต้การครอบงำของชนชั้นศักดินาได้เข้าครอบครองเอาปัจจัยการผลิตสำคัญคือ ที่ดินทั้งหมดในอาณาจักรเป็นของตน และอาศัยอำนาจอันเข้มแข็ง การครอบงำทางอุดมการณ์และอำนาจฐานะความเป็นเจ้าของที่ดินไปผูกมัด ควบคุมแรงงานและผลผลิตส่วนเกินของชุมชนหมู่บ้าน

ความไม่ชัดเจนของประวัติศาสตร์ความเป็นมาของสังคมไทย ทำให้ภาพพัฒนาการของรัฐศักดินาไทยพลอยคลุมเครือไปด้วย แม้แต่ยุคสุโขทัยและอยุธยาซึ่งถือกันว่าเป็นช่วงที่ประวัติศาสตร์

เริ่มชัดเจนแล้วนั้นก็ยังมึนประเด็นให้นักประวัติศาสตร์หลายท่านถกเถียงกัน¹ วิทยาลัยพนธมบันั้นไม่สามารถที่จะศึกษาในรายละเอียดของต้นกำเนิดและพัฒนาการระยะต้นของรัฐศักดินาไทยได้ เนื่องจากมีข้อจำกัดทั้งในคานข้อมูลและเวลาอีกทั้งแกนของวิทยาลัยพนธมบันั้นหาได้อยู่ที่จุดนี้ ฉะนั้นเนื้อหาของส่วนที่จะกล่าวต่อไปจึงเป็นเพียงการให้ภาพคร่าว ๆ ของรัฐและอุดมการณ์ในสังคมไทยยุคศักดินาเท่านั้น

พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าแผ่นดินและเจ้าชีวิต

นับแต่สมัยสุโขทัยที่ไทยเริ่มมีประวัติศาสตร์ที่แน่นอนแล้วนั้น สังคมไทยได้ตกอยู่ภายใต้การครอบงำของวิถีการผลิตแบบศักดินาแล้ว พระมหากษัตริย์เป็นเจ้าของที่ดินทั่วราชอาณาจักร ดังจะเห็นได้จากจารึกหลักที่ 49 (นายสรศักดิ์) ในประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 ที่บอกว่ นายสรศักดิ์ ซึ่งเป็นผู้รับมอบอำนาจจากอยุธยาได้ขอบริจาคที่ดินจากขุนนางชั้นสูงของสุโขทัย ซึ่งต้องขออนุญาตจากผู้ปกครองฝ่ายสุโขทัยอีกทอดหนึ่งเพื่อทำการสร้างวัดและอุทิศที่ดินให้วัด แสดงให้เห็นว่ากษัตริย์สุโขทัยทรงไว้ซึ่งกรรมสิทธิเหนือที่ดินทั่วราชอาณาจักร² และความคิดที่ว่าที่ดินเป็นของกษัตริย์ได้รับการย้ำหนักแน่นสมัยพระยาธิไทย ดังที่พระองค์ได้อ้างถึงเนื้อความคมกัรไตรโลกวิณัจฉัยไว้ในไตรภูมิพระร่วง ซึ่งกล่าวว่กษัตริย์ได้รับพระนามว่ชคคิยะหรือกษัตริย์ เพราะเป็นเจ้าของเขตคือที่นาและที่ดินทั่วราชอาณาจักร³

¹ นักประวัติศาสตร์และนักโบราณคดีหลายท่านยังไม่เห็นด้วยกับการกำหนดว่ปี พ.ศ. 1800 เป็นจุดเริ่มต้นของประวัติศาสตร์สุโขทัยและปี พ.ศ. 1893 เป็นปีที่สถาปนาอาณาจักรอยุธยา ดู ศรีศักดิ์ จลลิลโกม, ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย และจิตร ภูมิศักดิ์, สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา

² ธิดา สาระยา, "วัฒนธรรมทวารวดีกับการคลี่คลายของเมืองในลุ่มน้ำเจ้าพระยา," หน้า 24.

³ ธิดา สาระยา, "โครงสร้างของชนชั้นในสังคมสุโขทัย," หน้า 26.

ศัลยาจารย์สุโขทัยยังระบุว่าสังคมเศรษฐกิจไทยขณะนั้นมีไพร่และข้าไททั้งหลาย
ขึ้นกับพวกเจ้าพวกขุน¹ พื้นฐานสำคัญของการควบคุมคนในสังคมศักดินาไทยนับแต่สมัยสุโขทัยมา
ก็คือระบบไพร่² ระบบไพร่จะเริ่มมีเมื่อใดไม่สามารถระบุเวลาที่แน่นอนได้ ระบบนี้น่าจะเริ่มขึ้น
ในระยะใกล้เคียงกับการตั้งชุมชน และพัฒนามาพร้อมกับการขยายตัวของชุมชน เนื่องจากความ
จำเป็นต้องควบคุมกำลังคนมีมาตั้งแต่แรก แต่ระบบไพร่จะปรากฏอย่างมีกฎเกณฑ์แน่นอนเมื่อชุมชน
ขยายตัวเป็นอาณาจักรแล้ว³

อาณาจักรอยุธยา ซึ่งเป็นอาณาจักรที่มีพัฒนาการมาพร้อม ๆ กับอาณาจักรสุโขทัย
นั้น ยิ่งแสดงให้เห็นชัดแจ้งว่าวิถีการผลิตแบบศักดินาได้ครอบงำเหนือโครงสร้างสังคมอย่างเด็ดขาด
แล้ว กษัตริย์เป็นเจ้าแผ่นดินคนเดียว ดังคำปรารภของกฎหมายเบ็ดเสร็จส่วนที่ 2 ของพระเจ้า
อู่ทอง (พ.ศ. 1903) ว่า "ที่ในแว่นแคว้นกรุงเพ็ญมหานครศรีอยุธยามหาคิลนพรัตนราชธานี
บุรีรัมย์ เป็นที่แห่งพระเจ้าอยู่หัวหากให้ราษฎรทั้งหลายผู้เป็นข้าแผ่นดินอยู่จะได้เป็นที่ของราษฎร
หามิได้"⁴ การที่กษัตริย์ประกาศว่าที่ดินในราชอาณาจักรเป็นที่ของกษัตริย์ ราษฎรจะซื้อขายแลกเปลี่ยน
มิได้ (เฉพาะที่นอกเมือง) นั้น เขาก็มีผลให้ที่ดินทั้งหมดเป็นกรรมสิทธิ์ของกษัตริย์ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจ

¹ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐกิจศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย, หน้า 111.

² ระบบไพร่คือระบบการเกณฑ์แรงงานบังคับที่ผูกครองนับตั้งแต่สมัยสุโขทัยได้นำมาใช้
โดยผ่านขั้นตอน กลไกของการควบคุมไพร่ เพื่อความสะดวกแก่การเรียกระดมแรงงานมาใช้ได้
อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วยและรวดเร็ว ในปลายสมัยอยุธยา ระบบไพร่ยังหมายรวมถึงวิธีการเกณฑ์
และรวบรวมทรัพย์สินเงินทองและสิ่งของจากไพร่ที่สามารถทำงานรับใช้หลวงอีกด้วย พระภิกษณ์
เอี่ยมธรรม "ไพร่ในสมัยอยุธยา" เศรษฐกิจศาสตร์ปริทัศน์ (กรกฎาคม, 2525), หน้า

³ อัญชลี สุธาชัย, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยใน
รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชา-
ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2524), หน้า 25.

⁴ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3 อ่างโดย ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ศักดินากับพัฒนาการ
ของสังคมไทย, หน้า 61.

สูงสุดของรัฐแต่ผู้เดียว สำหรับระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช ซึ่งกษัตริย์กับรัฐไม่ได้แยกจากกันแล้ว ก็เท่ากับว่าที่ดินทั้งหมดเป็นของรัฐ ราษฎรอาศัยที่ดินทำมาหากินโดยเสียภาษีและทำงานให้รัฐ¹ อดุลย์ สุธาชัยนันทน์ ได้อธิบายความหมายและความสำคัญของคำว่า "กษัตริย์" ว่า

คามรูปศัพท์แปลว่า ผู้ครอบครองที่ดินและมีความหมายอย่างเดียวกับ พระเจ้าแผ่นดิน พระมหากษัตริย์ไทยจึงน่าจะเป็นแต่เพียงกษัตริย์ เพราะพระองค์ทรงควบคุมปัจจัยการผลิตที่สำคัญ คือกำลังคนและที่ดิน เอาไว้ อำนาจในฐานะเจ้าแผ่นดินและเจ้าชีวิตนี้ได้รับการรับรอง ทั้งทางกฎหมายและขนบธรรมเนียมประเพณี²

เนื่องจากพระมหากษัตริย์ทรงอนุญาตให้ไพร่ไปทำมาหากินในที่ดินของพระองค์ ดังนั้นพระมหากษัตริย์จึงทรงมีสิทธิที่จะเกณฑ์ไพร่ไปทำงานโยธาต่าง ๆ ให้แก่พระองค์เป็นการตอบแทน โดยไม่คองทรงจ่ายค่าตอบแทนซึ่งเรียกว่า "ท้าวราชากร"³ จะเห็นได้ว่า ระบบกรรมสิทธิ์ในที่ดินของระบบศักดินาไทยแตกต่างจากระบบกรรมสิทธิ์ในที่ดินของระบบฟิวคัลในยุโรป ในไทยที่ดินทั้งหมดเป็นของรัฐหรือพระมหากษัตริย์ระบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลเห็นที่ดินไม่ปรากฏให้เห็น ขณะที่ระบบฟิวคัลของยุโรปนั้นกรรมสิทธิ์เห็นที่ดินมีการกระจายไปสู่มือของเจ้าที่ดินจริง ๆ การเกณฑ์แรงงาน, ส่วยและเงินรัชฎูปการของไทยเป็นเรื่องของกษัตริย์แต่ผู้เดียว ขณะที่ยุโรปเป็นเรื่องของเจ้าที่ดินทั่วไป การเกณฑ์แรงงานของไทยไม่ใช่เป็นการเกณฑ์เพื่อการผลิตอย่างใน

¹ เรื่องเดียวกัน.

² อดุลย์ สุธาชัยนันทน์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่ . . ." หน้า 29 - 30.

³ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352 - 2453 คำนึงคม (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2517), หน้า 101.

กรณีของยุโรป อีกทั้งการเกณฑ์แรงงานกับการเกณฑ์ส่วยของไทยดำรงอยู่เคียงคู่กันมาโดยตลอด โดยแบ่งความพื้ที่ใกล้-ไกล¹ ไม่ให้พัฒนาจากแรงงาน ผลผลิต เงิน ค้างเช่นระบบค่าเช่าที่ดินที่เกิดขึ้นในยุโรป²

ระบบไพร่แบ่งคนออกเป็น 2 ชั้น

ระบบไพร่อันเป็น เครื่องมือสำคัญในการจัดระเบียบทางสังคมเพื่อควบคุมคนของรัฐ ศักดินาได้รองรับการแบ่งแยกคนออกเป็นสองชั้นใหญ่ ๆ คือชนชั้นปกครองและชนชั้นผู้ปกครอง

ชนชั้นปกครองประกอบด้วยพระมหากษัตริย์ เจ้านาย ขุนนาง ข้าราชการและนักบวช ในศาสนา คนเหล่านี้ทำหน้าที่เป็นเจ้าสังกัดโดยมีพระมหากษัตริย์อยู่ในฐานะนายสูงสุดในทางทฤษฎี ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจในการบังคับบัญชาเจ้านายกับขุนนางข้าราชการ (ซึ่งเป็นกลไกส่วนหนึ่งของรัฐ) ในขณะที่พวกที่ทรงอยู่ในฐานะองค์การศาสนูปถัมภก ผู้ให้ความคุ้มครองและเกื้อหนุน ศาสนาท่าง ๆ ตลอดจนบรรดานักบวชในศาสนาอื่น ๆ³

ชนชั้นผู้ถูกปกครองได้แก่ไพร่และทาสอันเป็นส่วนใหญ่ของสังคม ท้องรับภาระ ถูกเกณฑ์แรงงาน หรือส่งส่วยเป็นสิ่งของหรือเงินมาแทนแรงงาน กฎหมายตราสามดวงสมัย พระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1997) กำหนดให้ประชาชนทุกคนเป็นไพร่⁴

¹ คำว่าส่วยมีปรากฏอยู่ในกฎหมายลักษณะขบถศึกเป็นครั้งแรก องค์การคุรุสภา, "ลักษณะขบถศึก," กฎหมายตราสามดวง เล่มที่ 4 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), หน้า 115 - 116 แสดงว่าคงมีการเก็บส่วยขึ้นแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นอย่างน้อย

² สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, "สังคมไทยจากศักดินาสู่ทุนนิยม," วารสารธรรมศาสตร์ 11 (มิถุนายน 2525) : 143.

³ อัญชลี สุธาพันธ์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่ . . .," หน้า 29.

⁴ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย, หน้า 101.

ไพร่แบ่งประเภทตามสังกัดได้เป็น 2 ประเภทคือ ไพร่หลวงและไพร่สม

ไพร่หลวง หมายถึง ไพร่ของพระมหากษัตริย์โดยตรง หน้าที่ของไพร่หลวง ค้างกันตามแตกรรมที่ไพร่หลวงสังกัด ไพร่หลวงประเภทที่ไม่สามารถมาเกณฑ์แรงงานได้แต่เสียเงิน หรือสิ่งของแทนการมาใช้แรงงานรับราชการ เรียกว่าไพร่ส่วย

ไพร่สม เป็นไพร่ที่พระมหากษัตริย์พระราชทานให้แก่เจ้านายและขุนนาง เพื่อให้เจ้านายและขุนนางได้มีผลประโยชน์บ้าง เนื่องจากในสมัยก่อนนั้นยังไม่มีเงิน คือน มุลนายเหล่านี้ได้ประโยชน์จากการควบคุมไพร่สมหลายประการคือ ส่วนลดรอยละสิบจากการ เก็บเงินตราราชการที่รัฐเรียกเก็บจากไพร่ แรงงานจากไพร่และของกำนัลตลอดจนดอกเบี้ยที่ มุลนายออกเงินให้ไพร่¹

ส่วนทาสคือผู้ที่อาจเป็นมุลนายหรือไพร่มาก่อน แต่ถูกขายหรือขายตัวเองมาเป็น ทาส รวมทั้งเชลยศึกที่ถูกกวาดต้อนมาจากฝ่ายแพ่งสงคราม ทาสมีทั้งหญิงและชายมีฐานะเสมือน ทรัพย์สินส่วนตัวของนายทาส ซึ่งเรียกกันว่านายเงิน การโอนหรือขายถือเป็นสิทธิอย่างเต็มที่ ของนายเงิน เมื่อนายเงินถึงแก่กรรมทาสจะตกทอดเป็นสมบัติของทายาทผู้รับมรดก ต่างไปจาก ไพร่ซึ่งมีใช้ทรัพย์สินส่วนตัวของมุลนาย ถ้ามุลนายถึงแก่กรรมไพร่จะถูกโอนมาเป็นของหลวง²

การควบคุมคนและคชสีมผลผลิตส่วนเกินภายใต้ระบบไพร่

ในสมัยอยุธยาตอนต้นหรือก่อนหน้านั้น การควบคุมคนในระบบไพร่รัดกุมมาก มุลนายจะรู้จักตัวไพร่ในสังกัดเป็นอย่างดี³ การเกณฑ์แรงงานของสังคมไทยสมัยอยุธยาและ รัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์มีอำนาจในการควบคุมและระดมแรงงานอย่างเด็ดขาด กว้างขวาง

¹ ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ, "การยกเลิกระบบไพร่ . . .," หน้า 11 - 13.

² อัญชลี สุস্যัมภ์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่ . . .," หน้า 76.

³ ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ, "การยกเลิกระบบไพร่ . . .," หน้า 14.

โดยมีข้าราชการที่ขึ้นตรงต่อพระองค์เป็นเจ้าหน้าที่สำคัญในการเกณฑ์และระดมแรงงานทำเนียบ
 ศักดินาไทยที่กำหนดจำนวน "นา" ของขุนนางแต่ละระดับ มีวัตถุประสงค์สำคัญที่สุดคือการใช้
 "นา" เป็นหลักเกณฑ์ที่กำหนดว่า ขุนนางผู้ใดมีความรับผิดชอบที่จะควบคุมแรงงานเท่าใดและ
 จะต้องระดมแรงงานเมื่อพระมหากษัตริย์มีพระราชประสงค์ที่จะทำกิจการใด ๆ เมื่อถึงเวลา
 ทั้งในยามสงครามและในยามสงบ¹ สมัยอยุธยาไพร่ถูกเกณฑ์ให้ทำงานให้รัฐโดยไม่ได้รับ
 ค่าตอบแทนเป็นเวลาหกเดือน ต่อมาลดลงเหลือสี่เดือนในสมัยธนบุรีและรัชกาลที่ 1 แห่งกรุง -
 รัตนโกสินทร์ และลดมาเป็นสามเดือนในสมัยรัชกาลที่ 2 ถึงรัชกาลที่ 5 คนที่ไม่ต้องการทำงาน
 ก็เสียเงินแทนสมัยปลายอยุธยา (เรียกว่า "คาราซการ") เสียเงินเดือนละ 2 บาท ต่อมา
 ในสมัยรัชกาลที่ 1 เสียเพิ่มเป็นเดือนละ 4 บาท 50 สตางค์และ 6 บาทในสมัยรัชกาลที่ 2
 นอกจากจะถูกเกณฑ์แรงงานนอกเวลาที่กฎหมายกำหนดของสงฆ์ (นอกเหนือจากส่วยแทนการเกณฑ์
 แรงงาน) เสียค่าธูชา (ค่าธรรมเนียม) จังกอบ (ภาษีสินค้า) และอากร (ภาษีผลผลิต) แล้ว
 ไพร่ยังต้องเสียค่าเช่านาและอากรคานา เติญกับการกุ่มที่ของเสียอัตราดอกเบี้ยสูงอีกด้วย²

เนื่องจากความบีบคั้นทั้งทางร่างกายและเศรษฐกิจที่บังคับให้ไพร่ไม่มีเสรีภาพ
 ไม่มีอิสระภาพที่หลีกเลี่ยงจากระบบไพร่ที่ควบคุมบุคคลในสังคมอย่างเคร่งครัด เวลาในการทำ
 หากินถูกจำกัดด้วยของถูกเกณฑ์ แล้วยังต้องถูกบังคับให้สร้างผลผลิตส่วนเกินให้ได้ตามจำนวนที่รัฐ
 และพวกเจ้านายกำหนด สภาพเช่นนี้แม้ไพร่ส่วนใหญ่จะยอมจำนนด้วยกฎหมายและการครอบงำ
 ทางอุดมการณ์ แต่มีไพร่จำนวนไม่น้อยพยายามหลีกเลี่ยง หลบหนีจากระบบดังกล่าวด้วยวิธีการ
 ต่าง ๆ เช่น หนีไปห่มชอนตามป่า การออกบวช การคิดสินบนขุนนาง เข้าไปแอบแฝงในบาน
 หรือวังของผู้มีอำนาจ จ้างคนอื่นไปรับราชการแทน ขายตัวลงเป็นทาส การปลอมสักบ้าง ฯลฯ³

¹ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, "ศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย," หน้า 64.

² วิรุฑูร ปรายคารา, "สังคมไทยปัจจุบันยังเป็นกิ่งเมืองขึ้นกึ่งศักดินา," (ม.ป.ท.,
 ม.ป.ป.), หน้า 10.

³ ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ, "การยกเลิกระบบไพร่ . . .," หน้า 19 - 22.

แต่วิธีการต่าง ๆ นี้เป็นเรื่องที่ค่อนข้างทำได้ยาก เป็นธรรมชาติ และไม่ถาวร กล่าวโดยที่สรุปแล้ว การที่จะหลุดพ้นจากระบบไพร่จึงกลายเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยาก

อำนาจรัฐศักดินาไทย

โครงสร้างแห่งอำนาจตามระบบศักดินาไทยก่อให้เกิดการรวมศูนย์อำนาจทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจเข้าสู่องค์พระมหากษัตริย์ แม้ในทางทฤษฎีพระมหากษัตริย์จะเป็นศูนย์รวมของอำนาจทั้งหมด แต่ในทางปฏิบัติพระองค์ไม่สามารถควบคุมคนทั้งอาณาจักรด้วยพระองค์เองเพียงผู้เดียวได้ ดังนั้นพระองค์จึงต้องแผ่พระราชอำนาจผ่านเจ้านายขุนนาง ข้าราชการหรือสมณพราหมณ์ ลงมาตามลำดับชั้นจนถึงราษฎร¹ ฉะนั้นพวกเจ้าขุนมูลนายเหล่านี้จึงเป็นเสมือนคนกลางที่เชื่อมโยงระหว่างพระมหากษัตริย์กับไพร่ ซึ่งก็ต้องถูกควบคุมโดยพระมหากษัตริย์อย่างเคร่งครัด ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงรู้ดีว่าระบบไพร่ที่ใช้อยู่ไม่มีช่องโหว่พอสมควรที่เปิดโอกาสให้พวกเจ้าขุนมูลนายขุนนางบางคนสามารถส่งสมกำลังไพร่สมและอาศัยอำนาจแห่งการควบคุมไพร่มาสร้างสมความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจให้แก่ตน ซึ่งเป็นการทำทลายและเป็นอันตรายต่อการบูรณาการรัฐของพระมหากษัตริย์โดยตรง ดังนั้นพระมหากษัตริย์จึงมีมาตรการต่าง ๆ มาควบคุมเจ้านาย - ขุนนางมากมาย

ในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ ได้มีการตรากฎมณเฑียรบาลขึ้นมาป้องกันไม่ให้ขุนนางคบคิดกันเลื่อมกลางอำนาจของพระมหากษัตริย์ เช่นในกฎมณเฑียรบาลข้อ 75 ระบุห้ามไม่ให้ขุนนางที่มีศักดินาระหว่าง 1,600 - 10,000 ไร่ คบคิดกันในลักษณะที่สื่อให้เห็นว่ามีความใกล้ชิดสนิทสนมกันมาก หรือคบคิดกันทำการล้มล้างอำนาจของพระมหากษัตริย์ไทย กำหนดโทษของผู้ฝ่าฝืนไว้อย่างรุนแรงถึงประหารชีวิตว่า "อนึ่งเกณฑ์ 10,000 ลงมาถึง 1,600 แลไปมาหากันถึงเรือนก็ดี ที่ส่วคแห่งใด ๆ ก็ดี แลลอบเจรจากันก็ดี แลนั่งในศาลลูกขุนเจรจากันลับกันสองต่อสองก็ดี โทษพันคอริบเรือน . . ." ² หรือในกฎมณเฑียรบาลข้อที่ 58 "อนึ่งเมื่อเข้า

¹ อัญชลี สุลาภันท์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่ . . .," หน้า 31.

² ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย, หน้า 84.

พระบาทอยู่นั้น ผู้โคจรจากกระษัตริย์ถึงตาย " เป็นต้น¹ และยังมีกฎหมายลักษณะอาญาหลวง พ.ศ. 1895 ซึ่งเริ่มใช้ตั้งแต่คนอยุธยา (พระเจ้าอู่ทอง) มาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์มีอายุการใช้นานถึง 446 ปีนั้นควบคุมความประพฤติของข้าราชการกำหนดว่าพระเจ้าแผ่นดินจะลงโทษข้าราชการได้เพียงใด²

พระมหากษัตริย์ทรงอำนาจเด็ดขาดในการแต่งตั้ง ถอดถอนขุนนาง แม้ว่าขุนนางที่ออกไปกินเมืองจะมีอำนาจเด็ดขาดภายในเมืองก็ตาม แต่ไม่สามารถจะใช้อำนาจนั้นอย่างเด็ดขาดเป็นเอกเทศโดยไม่คำนึงถึงองค์พระมหากษัตริย์ เมื่อใดที่เจ้าเมืองแข็งเมืองพระมหากษัตริย์ก็จะส่งกองทัพไปปราบปรามได้อย่างเด็ดขาด³ อย่างไรก็ตาม เจ้านายหรือขุนนางที่มีไพร่อยู่ในอำนาจเป็นจำนวนมากอาจฉวยโอกาสช่วงชิงอำนาจรัฐจากพระมหากษัตริย์ได้ เช่นกรณีการชิงราชบัลลังก์โดยพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. 2172 - 2199) หรือพระเพทราชา (พ.ศ. 2231 - 2246) ซึ่งเดิมเป็นขุนนาง แต่ทั้งสองคนอยู่ในฐานะที่จะรวบรวมไพร่พลมาเสริมกำลังเป็นฐานการต่อสู้ทางการเมืองได้สำเร็จ⁴

จะเห็นได้ว่า โครงสร้างแห่งอำนาจอธิปไตยของศักดินาไทยซึ่งรวมศูนย์เข้าสู่พระมหากษัตริย์อย่างเคร่งครัดนั้นอาจเสื่อมคลายไปประสิทธิภาพพลงได้ หากองค์พระมหากษัตริย์อ่อนแอหรือทรงพระเยาว์ ไม่สามารถควบคุมกลไกแห่งอำนาจอธิปไตยตามโครงสร้างใหม่ปฏิบัติไปตามหน้าที่ของมันอย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งสภาพทางการเมืองที่ผันแปรหรือเผชิญกับการรุกรานของรัฐต่างชาติ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 85.

² เรื่องเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 84.

⁴ พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม, "ไพร่ในสมัยอยุธยา," หน้า 10.

ในส่วนองประชาชนอันใดแก่ไพร่และทาสนั้นก็เช่นกันที่ถูกควบคุมโดยอำนาจรัฐอย่างเคร่งครัดรัดกุม ในสมัยพระเจ้าอู่ทองมีกฎหมายบัญญัติว่า ไรนา บาน เรือน ลูกเมีย วัควายของราษฎรใด ๆ จะไม่ได้รับความคุ้มครองจากรัฐบาล จนกว่าจะขึ้นทะเบียนสังกัดมูลนายหรือกษัตริย์ก่อน ทำให้ราษฎรส่วนใหญ่ของยอมรับฐานะตามข้อกำหนดคือไม่เป็นไพร่หลวง ก็เป็นไพร่สมหรือไม่กตของชายตัวลงเป็นทาส ต่อจากนั้นก็กฎหมายป้องกันราษฎรหลบหนีจากฐานะตามระบบไพร่อันใดแก่กฎหมายลักษณะอาญาหลวงที่มีบทกำหนดลงโทษที่รุนแรง ผู้สมรู้ร่วมคิดให้ไพร่หลบหนีมูลนายหรือเฝ้าไพร่ไปขายแก่ชาวต่างชาติก็อาจถูกลงโทษถึงขั้นบั่นคอ ในขณะที่มูลนายที่ปกปิดจำนวนไพร่หลวงที่จะมารับราชการใช้งานไพร่ไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย ไม่ควบคุมไพร่ กำหนดโทษไว้คือขึ้นชาหยั่ง จำใส่ตรู 3 เดือน เป็นต้น¹

ชนชั้นปกครองได้สร้างวัฒนธรรมศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมาครอบงำทัศนะและแนวความคิดของไพร่ให้ยอมรับฐานะที่เสียเปรียบของตนในสังคมโดยการอ้างเรื่องบุญกรรม อ้างความจำเป็นในการแบ่งงานกันทำตามชาติกำเนิดเพื่อให้สังคมอยู่ร่มเย็น ค่านิยมดังกล่าวทำให้ไพร่ต้องเจียมตัว "รู้จักที่ต่ำที่สูง" ไม่คิดสงสัยหรือคิดร้นต่อสู้ นอกจากนี้ยังมีการใช้กฎหมายมาควบคุมความคิดความอ่านไพร่คู่กันไป เช่น ระบุโทษไว้ว่า หากไพร่หรือทาส "คาทานผู้มีบรรดาศักดิ์" ให้ลงโทษสถานหนักสุดถึงแหะปากลงโทษถึงตาย และหากเป็นการตีเตียนนินทาว่ากล่าวพระมหากษัตริย์ต่าง ๆ โทษสถานหนักคือบั่นคอ ริบเรือน² อีกทั้งยังมีเครื่องมือในการสร้างความกลัวเพื่อควบคุมระเบียบสังคมได้แก่ วิธีสอบสวนลงโทษอย่างน่าหวาดกลัว เช่น จารีตนครบาล การค่าน้ำดูยไฟ เพื่อพิสูจน์ความบริสุทธิ์ โทษอันรุนแรง แม้ว่าความผิดจะมีเพียงเล็กน้อย เช่น การพ่ายเรือคตหน้าเรือพระประเทียบ โทษถึงตาย³

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

² เรื่องเดียวกัน.

³ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย, หน้า 89.

การควบคุมอย่างเด็ดขาดดังกล่าวเมื่อมาประสานกับการเสนอแนะทางความคิด
 ควบคุมการศึกษาศึกษา มีผลให้ประชาชนส่วนใหญ่ที่แม้จะมีความเป็นอยู่อย่างยากแค้นลำเค็ญ ภายใต้
 ระบบการชู้กรีกแบบศักดินา จำต้องยอมรับสภาพเท่านั้น เวลาส่วนใหญ่ของประชาชนที่เหลือ
 จากการถูกบังคับเกณฑ์แรงงานนอกจะต้องใช้ไปกับการผลิตเพื่อให้พอกินในครอบครัวแล้วยังต้อง
 สร้างผลผลิตส่วนเกินให้กับรัฐและมูลนายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้อีกด้วย มีผลให้ประชาชนไม่สามารถ
 รวมตัวกันคิด พลังมวลชนไพร่ - ทาสถูกแยกสลายควยกฎหมาย อุดมการณ์และการควบคุมของรัฐ
 และมูลนายอย่างเข้มงวด สภาพที่ไรกรากจัดตั้งของประชาชนทำให้พวกเขาซึ่งเป็นชนชั้นที่ใหญ่ที่สุด
 ในสังคมศักดินา แยกกลายเป็นชนชั้นที่ไร้พลังในอันที่จะพิทักษ์ปกป้องผลประโยชน์ทางชนชั้นของ
 พวกตนอย่างที่สุดเช่นกัน พลังของพวกเขาถูกหลอกลวงใช้เป็นเครื่องมือและฐานอำนาจของเจ้าขุน
 มูลนายเพื่อพิทักษ์ความได้เปรียบและผลประโยชน์ของพวกตน ประชาชนไพร่-ทาสปราศจาก
 จิตสำนึกทางชนชั้น พวกเขาถูกหลอ หลอองความคิดด้วยการสร้างอุดมการณ์อันเป็นจิตสำนึกและ
 ความเชื่อตามข้อเสนอของชนชั้นปกครองศักดินา เพื่อให้พวกเขาได้ฉกฉวยผลประโยชน์จากชนชั้น
 ไพร่-ทาสผู้ลงแรงในการผลิตโดยตรงอย่างชอบธรรมตามอุดมการณ์และกฎหมายที่เขาสร้างขึ้นมา

ฉะนั้นการต่อสู้ทางชนชั้นในสังคมศักดินาไทยจึงมีปรากฏให้เห็นน้อยมาก ในสมัย
 อยุธยาเท่าที่มีหลักฐานปรากฏชัดเจน มีการก่อกบฏของไพร่ครั้งใหญ่ ๆ เพียงสามครั้ง ได้แก่
 กบฏขุนพิเชียร (2124) กบฏธรรมเดียง (2237) และกบฏบุญกว้าง (2241) ¹ ซึ่งการก่อกบฏ
 เหล่านี้หัวหน้ากบฏไซ้ขออาจความชอบธรรมในการหาความสนับสนุนจากคนทั่วไป โดยอิงอยู่
 กับแนวความคิดว่าควย "ผู้มีบุญ - พระศรีอารีย - พระมลาดี" อันเป็นความคิดที่ได้รับอิทธิพล
 มาจากพุทธศาสนาและเป็นความคิดที่พระมหากษัตริย์ทรงไซ้อาจและสร้างความชอบธรรมให้กับ
 พระองค์มาก่อน คร.ชาตวิทย์ ได้ชี้ให้เห็นถึงขั้นตอนที่หัวหน้ากบฏสร้างตัวเป็นผู้มีบุญและเรียกร้อง
 ความสนับสนุนจากไพร่ว่า

¹ รายละเอียดของกบฏทั้งสามครั้งนี้ โปรดดูใน ชาตวิทย์ เกษตรศิริ "กบฏไพร่สมัย
 อยุธยา," เรื่องของสองนคร , หน้า 173 - 241. และสุเนตร ชุตินธรานนท์, "กบฏไพร่สมัย
 อยุธยา," วารสารอักษรศาสตร์ 15(มกราคม 2526) : 9 - 28.

เริ่มทบทวนหากฎคงเป็นผู้วิชาในแง่ของกฎไรฎาธาอาคม
 สร้างความเชื่อถือในหมู่ไพร่ควยการตั้งตัวเป็น " ผู้วิเศษ " ¹
 การตั้งตัวเป็น " ผู้วิเศษ " อาจเป็นบันไดขั้นแรกของการก้าว
 ไปสู่การเป็นผู้มีบุญ คือการจากการเป็นผู้วิชาความรู้ไปสู่การ
 ทหาหยออำนาจสูงสุด ถาหากสภาพทางเศรษฐกิจ สังคมและ
 การเมืองในระยะนั้นเลวร้าย ก็จะทำให้อำนาจผู้วิเศษใหญ่เป็นผู้
 ผู้มีบุญยิ่งขึ้น คือจะเป็นผู้ที่ถูกมองจากสายตาไพร่ควย จะมาช่วยก
 สถานการณ์ . . .

แต่การก่อการกบฏของไพร่ภายใต้แนวความคิดเช่นนี้ไม่อาจทำให้ไพร่หลุดพ้นจาก
 การขูดรีดแบบศักดินาได้ เพราะเป้าหมายของการกบฏอยู่ที่การเปลี่ยนตัวผู้ปกครองด้วยเชื่อว่า
 ผู้ปกครอง (พระมหากษัตริย์) ที่ปกครองอยู่เป็นผู้สร้างปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ สังคมการเมือง
 จำเป็นต้องยึดอำนาจจากพระมหากษัตริย์และเปลี่ยนพระมหากษัตริย์องค์ใหม่ และราชวงศ์ใหม่
 ซึ่งหมายถึงผู้มีบุญหรือหัวหน้ากบฏ หากได้เป็นการยกเลิกความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบศักดินาไม่
 แต่อย่างไรก็ตาม ไม่เคยปรากฏว่าไพร่จะสามารถยึดอำนาจรัฐจากองค์พระมหากษัตริย์ได้สำเร็จ
 แม้แต่ครั้งเดียว

โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในกระบวนการผลิตของระบบศักดินาไทยดังที่
 ได้อธิบายไปแล้วนั้นค่อนข้างจะมีเสถียรภาพที่มั่นคง ในขณะที่เสถียรภาพในการควบคุมอำนาจ
 รัฐขององค์พระมหากษัตริย์ในฐานะยอดสุดของปิระมิดแห่งอำนาจของชนชั้นปกครองกลับแปร
 ไปตามความผันผวนทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และความเข้มแข็งของพระมหากษัตริย์แต่ละ
 พระองค์ การช่วงชิงอำนาจรัฐอย่างมีผลนั้นล้วนเป็นการช่วงชิงซึ่งเกิดขึ้นภายในปริมณฑลแห่ง
 ชนชั้นปกครอง เจ้าขุนนางซึ่งส่งสมอำนาจและความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ ในฐานะเป็นกลไกส่วน
 หนึ่งของรัฐศักดินาเท่านั้น

อำนาจรัฐภายใต้การควบคุมขององค์พระมหากษัตริย์ตามโครงสร้างอำนาจที่มี
 กฎหมายและตุลาการเป็นเครื่องรองรับนั้น แม้จะมีลักษณะรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่องค์พระมหากษัตริย์
 และมีชั้นตอนควบคุมชนชั้นต่าง ๆ ในสังคมแบบเข้มงวด แต่อย่างไรก็ตามย่อมขึ้นอยู่กับความ

¹ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, "กบฏไพร่สมัยอยุธยา," หน้า 231 - 232.

สามารถและประสิทธิภาพในการควบคุมอำนาจของพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ที่จะบังคับให้
ไปตามโครงสร้างแห่งอำนาจที่รวมศูนย์ดังกล่าว

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองอันเป็นผลมาจากการช่วงชิงอำนาจรัฐระหว่าง
ชนชั้นปกครองด้วยกันเองในแต่ละครั้งที่เกิดขึ้นนั้นหาได้ไปทำลายโครงสร้างความสัมพันธ์ทาง
การผลิตและกระบวนการผลิตซ้ำ (Reproduction) ของการขูดรีดในกรอบแห่งวิถีการผลิต
ศักดินาไม่ ตรงกันข้ามผู้กุมอำนาจรัฐคณะใหม่ยังคงรักษาและดำเนินการขูดรีดแรงงานและผลิต
ส่วนเกินจากผู้ผลิตโดยตรงภายใต้โครงสร้างเบื้องบนและวิถีการผลิตแบบเดิมอย่างคอบเนื่อง
นี้เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ระบบศักดินาของไทยมีความยืนยาว

การครอบงำทางความคิดและการใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือในการปกครอง

การที่ชนชั้นหนึ่งจะสามารถปกครองชนอีกชั้นหนึ่งได้นานแค่ไหนนั้นขึ้นอยู่กับว่า
ชนชั้นที่ถูกขูดรีดนั้นจะยอมรับว่า การกระทำของชนชั้นปกครองที่มาย่อแย่งเอาผลิตส่วนเกิน
ไปนั้นเป็นสิ่งที่เขาจะหลีกเลี่ยงไปไม่พ้น หรือยอมรับว่าสภาพเช่นนี้ยุติธรรมดีแล้ว ฉะนั้นชนชั้น
ครอบงำจึงไม่เพียงแต่จะใช้รัฐและกลไกของมัน เข้มบังคับกดขี่เท่านั้น แต่ยังคงผนวกเอา
งานครอบงำทางความคิดทางอุดมการณ์เพื่อสร้างความยอมรับเข้าไปอีกด้วย

ไม่มีสังคมใดอยู่ได้แทนโดยอาศัยการบังคับกดขี่ (จากการใช้กลไกรัฐด้านความ
รุนแรง) หรือความยินยอม (จากการเขารอบงำทางอุดมการณ์) แต่เพียงอย่างเดียวอย่างหนึ่ง
เท่านั้น ¹ ชนชั้นครอบงำรู้ดีว่าการที่จะทำให้อันเองอยู่ในฐานะที่ได้เปรียบอย่างมั่นคงนั้นจำเป็น
จะต้องสร้างอุดมการณ์เพื่อให้เกิดความยอมรับขึ้นในหมู่ประชาชน ฉะนั้นอุดมการณ์ของผู้คนในสังคม
จึงถูกครอบงำและเป็นไปตามการ " เสกสรรปั้นแต่ง " ของคนกลุ่มน้อยซึ่งเป็นชนชั้นปกครอง ²

¹ สุรพงษ์ ชัยนาม, "อันโทนิโย กรมชั่งกับทฤษฎีว่าด้วยการครองความเป็นใหญ่,"
ปจจัยสาร 8 (ธันวาคม 2524) : 73.

² เออเนสต์ มันเดล, เศรษฐกิจศาสตร์การเมืองเบื้องต้น, แปลโดยกนกศักดิ์ แก้วเทพ
(คำบรรยายชั้นปริญญาตรี คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 31.

ไม่ว่าอุดมการณ์ที่ครอบงำสังคมอยู่นั้นจะมีเนื้อหาอย่างไร หน้าที่ของมันก็มีอยู่เพียงประการเดียวคือ รักษาความมั่นคงและเสถียรภาพของชนชั้นปกครอง¹

เช่นเดียวกันในสังคมไทยชนชั้นศักดินาก็ได้อาศัยอุดมการณ์มาสร้างความยอมรับและสำนักอันจอมปลอม ซึ่งเป็นความเชื่อเกี่ยวกับหน้าที่และบทบาทอันสำคัญของรัฐชนชั้นในหมู่ประชาชน ความเชื่อของคนที่เกี่ยวข้องกับรัฐ เช่นนี้ได้อำนวยทำให้ชนชั้นที่มีอำนาจในการปกครองสามารถกดขี่และฉกประโยชน์จากผู้อยู่ใต้อำนาจปกครองได้² อย่างชอบธรรมในสายตาประชาชน ชนชั้นปกครองได้อาศัยความเชื่อทางศาสนาเป็นเครื่องสนับสนุนสถานภาพทางสังคมของตน โดยพยายามปลูกฝังความเชื่อในหมู่ประชาชนทั่วไปว่า โครงสร้างทางสังคมที่มีความเหลื่อมล้ำระหว่างชนชั้นสูงและสามัญชนทั่วไปนั้นเป็นสภาพที่ทุกคนจะต้องยอมรับ เริ่มตั้งแต่ความเชื่อของคนโบราณในเรื่องภูตผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์อยู่ในที่ดิน และได้ถูกนับถือเป็นสัญลักษณ์ประจำถิ่น เกิดการบูชากราบไหว้เจ้าที่เจ้าบ้าน ต่อมาก็ได้มีคนกลุ่มหนึ่งอ้างอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์และความผูกพันในฐานะเป็นบรรพบุรุษของตน ทำให้พวกเขาสามารถมีอำนาจเหนือที่ดินและทุกสิ่งทุกอย่างเกี่ยวกับที่ดิน³

เมื่ออารยธรรมจากอินเดียไหลมาเข้าสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บรรดาชนชั้นปกครองของประเทศต่าง ๆ ในแถบนี้ต่างพากันรับเอาศาสนา ขนบธรรมเนียม พิธีกรรมต่าง ๆ มาเป็นเครื่องมือเสริมสร้างบูรณาวรณะและความศักดิ์สิทธิ์ให้กับตน ทั้งศาสนาฮินดู ศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธต่างก็ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมืออธิบายความชอบธรรมและสร้างเสถียรภาพให้การปกครองของชนชั้นปกครอง

¹ เออเนสท์ มันเทล, เศรษฐศาสตร์การเมืองตนเอง, หน้า 32.

² ชัยอนันต์ สมุทวณิช, อุดมการณ์ทางการเมือง, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2523), หน้า 5.

³ ธิดา สาระยา, "วัฒนธรรมทวารวดี . . .," หน้า 23.

ในสมัยสุโขทัยมีการผสมผสานลัทธิความเชื่อหลายอย่างเข้าด้วยกัน กล่าวคือ มีความเชื่อแบบวิญญานนิยมหรือการนับถือผีอันเป็นความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้าน มีการรับเอาลัทธิเทวราชตามแบบฮินดูซึ่งได้รับการถ่ายทอดมาจากเขมรที่ยกยูงปกครองให้เป็นเทวคา แวดล้อมไปด้วยพิธีกรรมและความลึกลับทางศาสนา แยกยูงปกครองออกห่างไกลจากยูงปกครอง¹ และมีลักษณะความเชื่อทางพุทธศาสนานิกายเถรวาท ซึ่งเป็นลัทธิความเชื่อแบบใหม่ที่แทรกซึมเข้าไปในหมู่ประชาชนจำนวนมาก จนในที่สุดยูงปกครองสุโขทัยจึงฉวยโอกาสรับเอาพุทธศาสนานิกายเถรวาทเป็นศาสนาประจำอาณาจักร² ตามความคิดของศาสนาฮินดูและพุทธ พระมหากษัตริย์มิได้เป็นเพียงผู้นำทางการเมืองของรัฐเท่านั้น แต่พระมหากษัตริย์เป็นทั้งรัฐและสังคม³ พระมหากษัตริย์จึงเป็นสิ่งจำเป็นที่ขาดไม่ได้⁴

แม้ว่าพระราชอำนาจพระมหากษัตริย์จะมีอยู่แล้วตามธรรมชาติ แต่การนำเอาหลักการความเชื่อทางศาสนา มาอธิบายยอมรับสามารถสร้างความยอมรับในหมู่ประชาชนได้มากยิ่งขึ้น สมัยสุโขทัยมีการนำเอาอัครัญญูสูทรอันเป็นพุทธาธิบายเกี่ยวกับกำเนิดโลก จักรวาลและมนุษย์ มาอธิบายเรื่องรัฐ สังคมและพระมหากษัตริย์ พอสรุปความไควความมนุษย์มีกิเลส จำเป็นต้องมีผู้นำคอยรักษาความสงบเรียบร้อยคือพระมหากษัตริย์ ซึ่งจะทำหน้าที่ของตนได้กโดยการลงโทษเท่านั้น⁵

¹ ชาญวัญ เกษตรศิริ, เรื่องของสองนคร, หน้า 23.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 24.

³ สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช, ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2523), หน้า 11.

⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁵ เรื่องราวของ "อัครัญญูสูทร" โปรดดูรายละเอียดใน สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช, ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย, หน้า 25-39., นิธิ เอียวศรีวงศ์, "พงศาวดารอยุธยาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์," รวมบทความสมาคมสังคมศาสตร์ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2521), หน้า 224-225. และวิลัดลักษณะ เมฆารัตน์, "โครงสร้างทางการเมืองสุโขทัย," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 55 - 60.

อีกทั้งเป็นบุคคลที่ได้รับความนิยมจากบุคคลที่มหาชนให้ความเคารพเชื่อดีย่าเกรง เพื่อมาทำหน้าที่ คัดเลือกข้อพิพาทต่าง ๆ โดยได้รับผลผลิตทางเกษตรเป็นค่าตอบแทน ผู้นำเช่นนี้อยู่ในฐานะของ "มหาชนสมบัติ" ¹ ศาสนาพุทธถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการครอบงำทางอุดมการณ์ของชนชั้นปกครองอย่างชัดเจนในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท เพื่อเน้นบารมีสูงสุดที่กษัตริย์พึงมี พระมหาธรรมราชาลิไททรงแก้ไขฐานะพระมหาสมมติราชาไว้ในหนังสือไตรภูมิพระร่วงจากมหาชนสมบัติ ให้เป็นพระโพธิสัตว์ฐานะของกษัตริย์จึงสูงกว่าสมัยพุทธนารามเพราะได้มีฐานะเป็นเสมือนพระพุทธรูป ² มีการนำเอาพิธีพราหมณ์มาใช้ในพระราชพิธีต่าง ๆ เพื่อประสานพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์เข้าด้วยกัน การนำพิธีพราหมณ์มาผสมกับพิธีกรรมทางศาสนาเช่นนี้บ่งชี้ว่ามียุคในการเสริมบารมีของพระมหากษัตริย์ เพราะเป็นการทำให้พระราชพิธีต่าง ๆ มีความศักดิ์สิทธิ์ขึ้น

หนังสือไตรภูมิพระร่วงที่มหาธรรมราชาลิไททรงแต่งขึ้นนับเป็นเครื่องมืออันสำคัญในการส่งเสริมสถานภาพและอำนาจทางชนชั้นของพระมหากษัตริย์และชนชั้นสูงอื่น ๆ ควบเช่น

คนผู้ใดได้กระทำบุญแต่ก่อน คือว่าไปปฏิบัติบูชาแก่พระศรีรัตนตรัย และรู้จักคุณพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า แลให้ทาน รักราศีสืบ เมตตาคากววนา ครั้นตายก็เอาคุณไปเกิดในสวรรค์ ลางควม เล่าได้ไปเกิดเป็นท้าวเป็นพระญาติผู้ใหญ่ แลมีศักดิ์สมบัติวาร เป็น อเนกอนันตไส . . . ³

อันว่าชวเจ้าทั้งหลายเกิดมาแลได้เป็นท้าวเป็นพระญาติได้ สุขาวุเจ้าหากอยู่แลหากเกิดมาเมื่อไร แลสุขาวุเจ้าทั้งหลาย เทียบยอมไคทำบุญแลธรรมแลกระทำกุศลมาแต่อนันต ไพน จึงไคเกิด มาเป็นท้าวเป็นพระญาติอันนี้ไสแล ⁴

¹ อัญชลี สุสายนท์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่ . . .," หน้า 30.

² วิไลลักษณ์ เมฆารัตน์, "โครงสร้างทางการเมืองสุโขทัย," หน้า 63 - 64.

³ เจริญเกียรติ ชนะสุขถาวร, "พุทธศาสนากับชนชั้นปกครองของไทย" ในลิขิต ชีวเวดิน, การพัฒนาการเมืองไทย, (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2519), หน้า 369.

⁴ เรืองเดียวกัน.

เรื่องราวในไตรภูมิพระร่วงถือเป็นการวางรากฐานของความเชื่อในเรื่อง
บาป-บุญ นรก-สวรรค์ และชาติก่อน-ชาติหน้า ในหมู่ประชาชนไทยครั้งสำคัญ ทำให้ประชาชนหลง
เชื่อยอมรับกับการอธิบายความเหลื่อมล้ำต่ำสูงของคนในสังคมว่า เป็นสิ่งถูกต้อง ชนชั้นศักดินา
อ้างว่าการที่ชนชั้นสูงชนชั้นต่ำมีเจามีไพร่ทางฐานะก็เป็นเพราะกรรมในชาติก่อน กรรมกำหนด
ฐานะของบุคคลในสังคม ฉะนั้นการที่บุคคลอยู่ในฐานะใดยากเข็นหรือทุกข์จึงชอบกรรมแล้ว
เป็นเพราะกรรมของบุคคลนั่นเองไม่ใช่เป็นเพราะระบบสังคม หมายความว่าชนชั้นศักดินาใช้
ศาสนาพุทธเป็นอุบายการรักษาฐานะและผลประโยชน์ของชนชั้นของตน ทำให้ชนชั้นต่ำยอมรับบทบาท
ที่พวกเขาถูกเอารัดเอาเปรียบ ¹

เมื่อมีการสร้างเทวภาพให้กับรูปปกครอง เปรียบเทียบพระมหากษัตริย์ว่าเป็น
เทพเจ้าหรือมาจากเทพเจ้าเพื่อเป็นเครื่องช่วยให้เกิดความสะดวกในการปกครองบังคับบัญชา
ขุนนางระดับต่าง ๆ ทำให้เกิดความจงรักภักดีภายในหมู่ขุนนาง ดังจะเห็นได้ว่าการนำเอาความ
คิดเรื่องนี้มาใช้ในพิธีกระทำสัตย์สาบานของข้าราชการ โดยมีการอ่านโอองการแข่งน้ำ เป็นต้น
ในหมู่ประชาชนเทวภาพทำให้รูปปกครองมีคุณลักษณะพิเศษแตกต่างไปจากคนทั่วไป กล่าวคือมีความ
เป็นอภิมนุษย์ ความแตกต่างระหว่างรูปปกครอง กับผู้ใดปกครองนี้แสดงออกโดยผ่านทาง การสร้าง
ภาษาที่ใช้ในการสื่อสาร (ราชาศัพท์) ชีวิตความเป็นอยู่ สถานที่อยู่ (ปราสาทราชวัง) การแต่งกาย
เครื่องยศ ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอื่น ๆ ซึ่งใช้ภายในพระราชวังที่แตกต่างไปจากประเพณี
ของสามัญชน ²

พิธีต้อนรับพระพิพัฒน์เสด็จมาเป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงนำ
เอาศาสนามาเป็นเครื่องมือในการปกครองและรักษาสถานภาพของพระองค์ จะเห็นได้จากลิลิต
โอองการแข่งน้ำหรือโคลงแข่งน้ำซึ่ง จิตร ภูมิศักดิ์ อธิบายว่าเป็น " โคลงที่ใช้สาปแช่งผู้ที่ทรยศต่อ
" เจ้าชีวิต " ในสมัยศักดินา ³ ปกติขุนนางข้าราชการจะต้องเข้าพิธีค้ำน้ำสาบานนี้มีสองครั้งคือ

¹ จิตร ภูมิศักดิ์, เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย, หน้า 227 - 228.

² สมบัติ จันทรวงศ์และชัยอนันต์ สมุทวณิช, ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย,
หน้า 12 - 15.

³ จิตร ภูมิศักดิ์, บทวิเคราะห์มหกรรมคดีไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศิวรักษ์,
2523), หน้า 87.

ในเดือนเมษายนครั้งหนึ่ง และเดือนกันยายนหรือตุลาคมอีกครั้งหนึ่ง ในการประกอบพิธีกรรม
 คึงกล่าวมีทั้งพราหมณ์และพระสงฆ์รวมประกอบพิธีด้วย และพิธีดังกล่าวล้วนทำกันในวัดทั้งนั้น
 ในสมัยอยุธยาทำกันในวัดพระศรีสรรเพชญ์ แล้วต่อมาายมาทำกันที่วิหารพระวัดมิ่งมงคลพิตร
 สมัยกรุงเทพฯ ทำกันในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ปราภฏการณ์เช่นนี้ ศักดินาจะปฏิเสธไม่ได้
 เป็นอันขาดว่าคณบดีไศยศาสนาเป็นเครื่องมือทางการเมือง เพื่อสร้างเสริมความมั่นคงให้แก่สถาบัน
 แห่งชนชั้นตน ¹ สถาบันพระมหากษัตริย์กับสถาบันศาสนาพุทธสัมพันธ์กันแน่นแฟ้น ค่างสนับสนุน
 ซึ่งกันและกัน ฝ่ายศาสนาให้ความชอบธรรมแก่พระมหากษัตริย์และชนชั้นปกครองกับชาวบ้าน
 ทำให้ชาวบ้านยอมรับระบบ ขณะเดียวกันพระมหากษัตริย์ก็พิทักษ์ศาสนาจากศัตรู ให้ที่ดินและแรงงาน
 แก่วัด ให้สมณะศักดิ์แก่พระ แดงคังพระสังฆราชและพระราชาคณะ ศาสนาพุทธช่วยให้ชนชั้นศักดินา
 ปกครองง่าย รักษาสันติภาพในสังคม ² วัดและพระสงฆ์จะเป็นบุญเจ้าสำคัญที่เชื่อมโยงประชาชนใน
 ชนบทกับรัฐ ³

ทฤษฎี จักรวรรดินิยมและการปรับตัวของชนชั้นปกครองไทย

ทฤษฎีภายใต้ร่มเงาของระบบศักดินา

โครงสร้างเศรษฐกิจของสังคมไทยภายใต้การครอบงำของวิถีการผลิตศักดินานั้น
 หน่วยผลิตที่สำคัญคือชุมชนหมู่บ้าน ซึ่งมีการผลิตแบบพอเพียง แต่ละหมู่บ้านสามารถผลิตสิ่งของทั้ง
 ค่านเกษตรกรรมและหัตถกรรม เพื่อเลี้ยงตนเองอย่างพอเพียงเกือบทุกชนิดที่จำเป็นสำหรับการ
 อุปโภคและบริโภค บรรดาช่างฝีมือส่วนใหญ่จะถูกคุกคามโดยระบบศักดินา เนื่องจากผู้ใดมีความ

¹ จิตร ภูมิศักดิ์, บทวิเคราะห์มรดกวรรณคดีไทย, หน้า 116.

² ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐกิจศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย, หน้า 228.

³ ชาญวิทย์ เกษนครศิริ, เรื่องของสองนคร, หน้า 136 - 137.

สามารถทางด้านช่างจะถูกเกณฑ์ไปทำงานยังบ้านเจ้านายหรือราชสำนัก ทำให้ไม่อาจพัฒนาไปสู่
 ชั้นที่เป็นอิสระได้¹ สภาพเช่นนี้ไม่ก่อให้เกิดการแข่งขันกันทำระหว่างหมู่บ้านและการผลิต
 เฉพาะอย่างไม่อาจพัฒนาขึ้นได้ ทำให้การแลกเปลี่ยนหรือการซื้อขายสินค้าภายในหมู่บ้านหรือ
 ระหว่างหมู่บ้านอยู่ในระดับต่ำมาก การแลกเปลี่ยนจำกัดอยู่ในสินค้าบางประเภทที่ไม่มีในท้องถิ่น
 เท่านั้น บทบาทของเงินมีไม่มากนักเพราะประชาชนนิยมใช้ข้าวเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน
 มากกว่า² การเคลื่อนย้ายผลผลิตภายใต้ระบบการผลิตแบบศักดินามีมักจะปรากฏให้เห็นเพียง
 แนวเดียว คือจากชุมชนหมู่บ้านสู่รัฐ โดยรัฐเข้าควบคุมเอาผลผลิตส่วนเกินในรูปแบบต่าง ๆ กิ่ง
 ไค้กล่าวไปแล้วจากชุมชนหมู่บ้าน และการบังคับเกณฑ์แรงงานในระบบไพร่มีส่วนทำให้ผลผลิตที่
 จะถูกนำมาใช้ในการแลกเปลี่ยนมีสัดส่วนลดน้อยลงลงไปด้วย นอกจากนี้การปราศจากซึ่งระบบ
 กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลเหนือที่ดิน การถูกครอบงำทางความคิดให้เชื่อถือในเรื่องกฎแห่งกรรม การ
 ยอมรับสภาพความยากไร้อย่างยอมจำนน ล้วนเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำลายโอกาสที่พลังการผลิตพื้นฐาน
 จะพัฒนาได้ด้วยตัวของมันเอง เงื่อนไขดังกล่าวเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ชาวนาชาวไร่ ปราศจาก
 ความสนใจต่อผลการผลิตของตนเอง จึงเป็นการทำลายกำลังผลักดันที่จะนำไปสู่การเติบโตของ
 ผลิตที่จะเป็นอิสระซึ่งจะทำหน้าที่สะสมทุนอันเป็นสิ่งจำเป็นต่อการพัฒนาไปสู่ระบบทุนนิยม³

ระบบศักดินาไทยเป็นระบบรวมศูนย์อำนาจอย่างเข้มงวด อำนาจเหนือที่ดิน
 แรงงาน การค้า การเมือง การทหาร และความยุติธรรมทั้งหมดซ้อนทับอยู่กับสถาบันพระมหากษัตริย์
 เพียงสถาบันเดียว ไม่กระจายอยู่กับตระกูลที่เป็นเจ้าของที่ดินและผูกครองแว่นแคว้นสืบมรดก
 ดังเช่นในยุโรปหรือญี่ปุ่น การค้าขายทั้งภายในและภายนอกประเทศตกอยู่ภายใต้ระบบการผูกขาด

¹ สุธี ประศาสน์เศรษฐ์, "สถานะของกำลังแรงงานสยามระหว่างปี พ.ศ. 2398 -
 2493," เศรษฐศาสตร์ปริทัศน์ 3 (กรกฎาคม 2523) : 27.

² สังคีต พิริยะรังสรรค์, "พัฒนาการของชนชั้นนายทุนไทย" (สถาบันวิจัยสังคม
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 5.

³ สุธี ประศาสน์เศรษฐ์, "สถานะของกำลังแรงงาน . . .," หน้า 26 - 27.

การค้าโดยพระคลังสินค้าหรือพระมหากษัตริย์และเจ้านายขุนนางชั้นสูง มีอำนาจในการกำหนดราคาสินค้าเข้าและออก บิดโอกาสสามัญชนในการติดต่อกับการค้ากับชาวต่างชาติที่เข้ามาทำการค้าขาย ทำให้ไม่มีแรงจูงใจเกี่ยวกับผลกำไรที่จะได้รับในระบบการค้าที่เปิดกว้างมากเพียงพอ การผลิตจึงแคบเพียงพอสำหรับการใช้สอยในครัวเรือนเท่านั้น¹

สถานที่เข้มแข็งของระบบราชการไทย ไม่เอื้ออำนวยต่อการกำเนิดและพัฒนาของพ่อค้าที่เป็นคนพื้นเมือง พ่อค้าสำเภาในสมัยแรกเริ่มของไทย - สมัยสุโขทัย ล้วนแล้วแต่เป็นพ่อค้าจากโพ้นทะเลที่เป็นชาวจีนและอิสลาม พ่อค้าเหล่านี้ไม่สามารถที่จะดำเนินธุรกิจการค้าของคนได้อย่างเป็นอิสระ หากแต่จะต้องปรับตัวเองให้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของระบบบริหารราชการไทย ตามนโยบายของพระมหากษัตริย์ ควบคู่การอิงอิทธิพลของพระมหากษัตริย์ เจ้านาย หรือขุนนางชั้นสูง คนใดคนหนึ่งเอาไว้เป็นเกราะคุ้มกันธุรกิจการค้าของคนเสมอ²

ในระยะต้นสมัยอยุธยา กษัตริย์อาศัยพ่อค้าชาวจีน และชาวอินเดียเป็นผู้ดำเนินการค้ากับต่างประเทศให้แก่รัฐอยุธยา พ่อค้าเหล่านี้มีฐานะเป็นกึ่งราชการของพระมหากษัตริย์ พ่อค้าทำหน้าที่ควบคุมเรือสำเภาไปค้ากับรัฐต่างชาติ ในนามของกษัตริย์ไทย และกษัตริย์ให้ค่าตอบแทนพ่อค้าโดยมอบสิทธิพิเศษให้พ่อค้าเหล่านี้ทำการค้าขายส่วนตัวโดย แนนอนว่าการค้าภายใต้ระบบการคุ้มครองโดยรัฐเช่นว่านี้ พ่อค้าย่อมจะได้รับผลตอบแทนค่อนข้างสูง เพราะเหตุว่าพ่อค้าจะได้รับอภิสิทธิ์ทางการค้าตามกฎหมายจากรัฐต่าง ๆ ในฐานะที่พ่อค้าเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของคณะราชทูตที่ไปเจริญพระราชไมตรีในนามของพระมหากษัตริย์ไทย³ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

¹ พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม, "สังคมเกษตรกรรมไทยก่อนมีสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2398," สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 10(มกราคม - กุมภาพันธ์ 2523) : 22.

² สังคีต พิริยะรังสรรค์, "พัฒนาการของชนชั้นนายทุนไทย," หน้า 2.

³ วราภรณ์ ทินานนท์, "การค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2522), หน้า 9 - 10.

โคตรงเปลี่ยนฐานะของพ่อค้าที่เข้ามาช่วยราชการด้านการค้ากับต่างประเทศ^{จาก}จะฐานะกึ่งราชการ มาเป็นข้าราชการหรือขุนนางของพระองค์โดยตรง พระองค์กำหนดตำแหน่งของขุนนางที่ทำหน้าที่ รับผิดชอบการค้ากับต่างประเทศ การคลังและการค้าเรือสำเภาเป็นพระโกษาธิบดี (พระคลัง) วาราชการกรมท่าถือศักดินา 10,000 ไร่ และแบ่งราชการกรมท่าออกเป็นกรมท่าชายและกรม ท่าขวา กรมท่าชายขึ้นอยู่กับพระโสรฎีกราชเศรษฐี (ชาวจีน) ทำหน้าที่ค้ากับประเทศจีน และดูแล ชาวจีนในอยุธยา กรมท่าขวาขึ้นอยู่กับกรมพระจุฬาราชมนตรี (ชาวมุสลิม) วาราชการฝ่ายแขก ซึ่งรวมถึงอินเดีย เปอร์เซีย อาหรับและแขกมัวร์ ดังนั้นนับแต่สมัยพระบรมไตรโลกนาถพ่อค้าที่มี บทบาทช่วยราชการให้แก่กษัตริย์จึงมีฐานะเป็นขุนนางในราชสำนักไปโดยปริยาย¹

ในช่วงปลายสมัยอยุธยาสภาพที่พ่อค้าชาวจีนถูกดึงเข้ามาสู่ระบบราชการของรัฐ ศักดินาไทยยิ่งเห็นได้ชัดขึ้นเพราะนอกจากพระมหากษัตริย์ เจ้านายและขุนนางไทยจะได้อาศัย ชาวจีนมาเป็นผู้ดำเนินการค้าสำเภาให้กับตนแล้ว บรรดาคนหมักชาวจีนยังถูกทำให้กลายเป็นสมาชิก ของชนชั้นมูลนายโดยวิธีอื่น ๆ อีก เป็นต้นว่า ราชสำนักได้จัดที่ให้โคเขาเผ่าร่วมกับเจ้านายและ ขุนนางในเวลาที่ได้จัดออกวาราชการ พ่อค้าจีนบางคนไม่เป็นข้าราชการแต่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด กับมูลนายจนได้รับอภิสิทธิ์ทางการค้า และยังมีการสร้างสายสัมพันธ์ทางเครือญาติระหว่างขุนนาง ไทยกับคนหมักจีนและคนหมักเชื้อสายอื่น ตัวอย่างที่เห็นชัดเจนนี้อีกคือสายสัมพันธ์ระหว่างตระกูลขุนนาง ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของราชวงศ์จักรีกับคนหมักจีนและมอญ เป็นต้น² ในช่วงปลายอยุธยานี้ ตระกูล ขุนนางใหญ่ซึ่งเคยมีสมาชิกโคเค่าไปจนถึงระดับเจ้าพระยานอกจากตระกูลจักรีแล้วยังมีอีกสาม ตระกูลซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นตระกูลที่มีรากเงามาจากจีนที่มีโคเป็นเชื้อชาติไทยทั้งสิ้น โคแก่ตระกูล อนุนาท มาจากเปอร์เซีย สิงหนเสนี จันทโรจวงศ์ บุรณศิริ ทองอิน และศิริวัฒน์กุล เป็นเชื้อสาย พราหมณ์ และตระกูลสุดท้ายที่มีเจ้าพระยาถึงสามคนมีเชื้อสายจีน ทั้งสี่ตระกูลนี้โคเคยผูกพัน

¹ สังคีต พิริยะรังสรรค์, "พัฒนาการของชนชั้นนายทุนไทย," หน้า 3.

² สายชล วรรณรัตน์, "เศรษฐกิจและสังคมในสมัยปลายอยุธยา," วารสารธรรมศาสตร์

อย่างน้อยในระยะเริ่มแรกกับค่าแห่งพระคลังและโดยเฉพาะกับกรมทำซึ่งมีหน้าที่โดยตรงเกี่ยวกับการค้าต่างประเทศ ทั้งสี่ตระกูลต่างมีความสัมพันธ์กันเอง โดยการสมรส¹ สายสัมพันธ์ที่โยงใยเชื้อสายของขุนนางส่วนกลางจากอยุธยาไว้ด้วยความเป็นเครือญาติและความเป็นมิตรกันมาหลายชั่วคน ระหว่างตระกูลนี้เมื่อก่อนอยู่ใต้ตระกูลของเจ้าพระยาจักรี²

ฉนั้นจึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่เมื่อถึงสมัยรัตนโกสินทร์อันเป็นยุคที่อำนาจรัฐตกอยู่ในมือของตระกูลจักรี ขนชั้นปกครองกลุ่มใหม่ซึ่งมีประสบการณ์จากการค้าขายกับต่างประเทศมาก่อนในตอนปลายอยุธยาจะให้ความสนใจต่อการค้ากับต่างประเทศอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าสำเภามีขุนนางตระกูลต่าง ๆ ซึ่งมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดเข้าร่วมดำเนินการในกระบวนการค้าอย่างกว้างขวาง บทบาทของเศรษฐกิจของกษัตริย์และขุนนางจึงอยู่ในรูปการอิงผลประโยชน์และแบ่งปันผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน³ ภายใต้การเติบโตของระบบการค้านี้ผู้ที่เข้าร่วมในการค้าสำเภอย่างคึกคักและโดยตรงได้แก่คนสามประเภท ซึ่งเกี่ยวพันกันอย่างมากทั้งในทางเครือญาติ ธุรกิจและผลประโยชน์ทางการเมือง⁴ ได้แก่ 1. พระมหากษัตริย์ซึ่งลงทุนโดยอาศัยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ซึ่งก็ได้มาจากการแสวงหาผลประโยชน์โดยการบังคับนอกเหนือเหตุผลทางเศรษฐกิจภายใต้ระบบศักดินาและ "ส่วนใหญ่ของสินค้าก็ได้มาจากการเกณฑ์ส่วย"⁵ ภายใต้ระบบศักดินาเช่นกัน 2. ขุนนางซึ่งอาศัยหน้าที่ราชการของระบบศักดินาเป็นฐานในการแสวงหาผลประโยชน์จากการค้า 3. คนจีนซึ่งมักพอใจที่จะถูกกีดกันเข้าสู่ระบบศักดินาเพราะทำให้ได้รับความสะดวกมากขึ้นในกิจการของตน⁶

¹ วิไลลักษณ์ เมฆจารักษ์, "การค้าต่างประเทศกับลักษณะเศรษฐกิจไทยในต้นรัตนโกสินทร์," (สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525), หน้า 6.

² เรื่องเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "สุนทรภู่ : มหากวีกบฏผี," ศิลปวัฒนธรรม 2 (มิถุนายน 2524): 12.

⁵ เรื่องเดียวกัน.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.

จะเห็นได้ว่าบุคคลสามประเภทที่เข้ามาดำเนินการค้าแล้วแต่อาศัยและพึ่งพิงอยู่กับโครงสร้างของระบบศักดินาทั้งนี้ ฉะนั้นพวกเขาจึงพอใจที่จะมีความสัมพันธ์และจรรโลงไว้ซึ่งโครงสร้างความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบศักดินาที่ใหม่ประโยชน์ต่อกิจการค้าขายของตน อาจารย์วิลัดักษณ์ เมฆารัตน์ โคชีให้เห็นวาทจรรยาของกระบวนการค้าต่างประเทศในสมัยนี้ยังคงมีฐานอยู่ที่ระบบไพร่ประเภทที่เรียกว่า "ไพร่ส่วย" โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้ควบคุมบังคับวงจรรนี้ให้ดำเนินไปด้วยเครื่องมือต่าง ๆ มีจำนวนไพร่ที่ถูกเรียกเก็บส่วยทั้งสิ้นถึง 1 ใน 3 ของจำนวนไพร่ทั้งหมด ส่วยเหล่านี้จะถูกนำไปใช้ในราชการและเพื่อการค้ากับต่างประเทศ¹

นโยบายการค้าผูกขาดของชนชั้นปกครองศักดินาซึ่งดำเนินเรื่อยมาตั้งแต่สมัยโบราณยังคงดำรงอยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ มีการพัฒนารูปแบบจากการผูกขาดสินค้าเพื่อครอบงำตลาดใดในการค้าขายระหว่างประเทศจากการเข้ามาติดต่อของผู้ซื้อไปสู่การผูกขาดสินค้าเพื่อประกันว่าสำเภากลางจะมีสินค้าพอเพียงบรรทุกไปทั่วทั้งในต่างประเทศมากขึ้น² อันแสดงให้เห็นถึงความรุดหน้าทางการค้าก็ตาม แต่บุคคลที่เข้ามาดำเนินการค้าโดยตรงยังคงเป็นชนกลุ่มเดิมคือพระมหากษัตริย์ ขุนนางและพ่อค้าจีน กิจการค้าขายยังมีโครงข่ายไปสู่ชนกลุ่มอื่น ๆ อย่างกว้างขวางพ่อค้าต่างชาติไม่สามารถฝ่าปรกาการอันหนาเทอะของระบบผูกขาดการค้าที่ทำกันมาเนิ่นนานนี้ได้สำเร็จ ผลประโยชน์และความมั่งคั่งจากการค้าจึงตกอยู่กับคนสามกลุ่มดังกล่าว ซึ่งพอใจที่จะรักษาระบบการค้าที่พึ่งพิงอยู่กับโครงสร้างของสังคมศักดินา และเมื่อกลับมาพิจารณาที่ชุมชนหมู่บ้านเราก็จะพบว่าลักษณะการผลิตแบบพอเพียงในตัวเองยังคงดำรงอยู่อย่างหนาแน่น ไม่เกิดชุมชนหมู่บ้านที่ผลิตเฉพาะอย่าง แร่งเจือยในหมู่บ้านเป็นอุปสรรคต่อการค้าและการศึกษาและคนควาความรู้สมัยใหม่ ทำให้ไม่เกิดการค้นคว้าปรับปรุงพลังการผลิตให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้น เมื่อพลังการผลิตไม่เปลี่ยนแปลง การแลกเปลี่ยนซื้อขายก็อยู่ในระดับต่ำและการสะสมทุนก็อยู่ในระดับต่ำตามไปด้วย ฉะนั้นในระดับชุมชนหมู่บ้านจึงไม่สามารถเป็นฐานทางเศรษฐกิจที่จะรองรับการกำเนิดของชนชั้นกฏมพัฒนาเมืองแต่อย่างใดเลย

¹ วิลัดักษณ์ เมฆารัตน์, "การค้าต่างประเทศกับลักษณะเศรษฐกิจไทยในรัตนโกสินทร์,"

หน้า 15.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าพ่อค้าซึ่งเป็นชนชั้นที่เดิมโคชันมาใหม่ไม่สามารถที่จะดำเนินกิจการค้าของตนโดยแยกออกจากระบบบริหารราชการได้ ดังนั้นต้นกำเนิดของพ่อค้าในประเทศไทยจึงกลายเป็นนายทุนข้าราชการหรือนายทุนขุนนางไป บุคคลเหล่านี้ยอมรับอุดมการณ์ศักดินาเพราะต้องการขอแบ่งส่วนเกินจากระบบการโคมาซึ่งส่วนเกินของพวกพ่อค้าเป็นการช่วยให้ระบบราชการขยายตัวกว้างขวางขึ้น กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือพ่อค้าในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของรัฐได้ช่วยทำให้กลไกอำนาจการปกครองขยายตัวออกไป ดังนั้นบทบาทของพ่อค้าในระบบเศรษฐกิจไทยจึงมุ่งไปที่รักษาระบบเดิมเอาไว้มากกว่าที่จะปฏิเสธ¹

การเข้ามาของจักรวรรดินิยมและผลกระทบตอโครงสร้างของสังคมไทย

การปฏิวัติอุตสาหกรรมครั้งใหญ่ในศตวรรษที่ 18 และ 19 ได้ทำให้ประเทศต่าง ๆ ในยุโรปรวมทั้งอเมริกาได้พัฒนาไปสู่ระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมอย่างรวดเร็ว จนถึงขั้นผูกขาดภายในของบางประเทศแล้วได้ขยายตัวพัฒนาไปเป็นจักรวรรดินิยม ทั้งนี้เนื่องจากภายใต้ระบบการผลิตแบบทุนนิยมที่ถือเอากำไรสูงสุดเป็นตัวกำหนดในการผลิตสินค้า ดังนั้นสินค้าที่ใดมีกำไรสูงจึงได้รับการผลิตจำนวนมากจนทำให้เกิดสภาวะวิกฤติที่เรียกว่า "สภาวะการผลิตเกิน" นั่นคือสินค้าถูกผลิตออกมามากเกินความต้องการและความสามารถในการซื้อและบริโภคของประชาชนในประเทศได้ อีกทั้งการผลิตในระบบอุตสาหกรรมเป็นการผลิตจำนวนมากจึงมีความจำเป็นต้องใช้วัตถุดิบจำนวนมากมาป้อนโรงงาน ดังนั้นเพื่อที่จะขยายตลาดและแสวงหาแหล่งวัตถุดิบ ประเทศทุนนิยมเหล่านี้จึงกระทำตนเป็นจักรวรรดินิยมออกมายึดเมืองขึ้น อาศัยความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจและการทหารที่เหนือกว่าเขารุกรานแทรกแซงบีบบังคับประเทศลาหลังต่าง ๆ ให้เข้าสู่วงจรของระบบทุนนิยมแห่งโลก ยอมรับหลักการแบ่งงานกันทำระหว่างประเทศแบบอาณานิคม (Colonial International Division of Labour) โดยอาณานิคมเป็นแหล่งวัตถุดิบและผลิตสินค้าขั้นปฐมราคาถูกให้กับประเทศจักรวรรดินิยม ขณะที่ประเทศจักรวรรดินิยมส่งสินค้าสำเร็จรูปและทุนเข้าสู่ประเทศอาณานิคมทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนที่ไม่สมมูลกันขึ้น (Unequal Exchange)

¹ สังคีต พิริยะรังสรรค์, "พัฒนาการของชนชั้นนายทุนไทย," หน้า 6.

การเปิดฉากแทรกแซงและรุกรานประเทศลาตินในเอเชียของจักรวรรดินิยมตะวันตกตรงกับสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นของไทย อันเป็นยุคที่การค้ากับต่างประเทศกำลังได้รับความสนใจและส่งเสริมจากชนชั้นปกครองของไทยอย่างจริงจัง เพราะเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญอีกแหล่งหนึ่งนอกเหนือจากการแสวงหาผลประโยชน์ภายใต้ระบอบศักดินาซึ่งกระทำติดต่อกันมาเนิ่นนานหลายร้อยปี แม้ว่าชนชั้นนำของไทยจะหันมาแสวงหาผลประโยชน์และให้การสนับสนุนการค้ากับต่างประเทศมากขึ้นก็ตาม แต่รูปแบบการค้าที่รัฐบาลไทยกำหนดขึ้นมาแล้วยังคงเป็นการค้าแบบผูกขาดที่ตongผ่านพระคลังสินค้าและพระคลังสินค้าจะกำหนดอัตราภาษีและราคาสินค้าให้สูงเท่าใดก็ตามความต้องการทำให้มีกำไรมาก ซึ่งเป็นคนละแบบกับระบบการค้าที่ประเทศจักรวรรดินิยมตะวันตกต้องการคือการค้าเสรีที่สามารถทำการค้าโดยตรงกับพ่อค้าและประชาชนไทยได้โดยไม่ต้องผ่านพระคลังสินค้า

ประเทศจักรวรรดินิยมเริ่มอาศัยความเหนือกว่าทั้งทางเศรษฐกิจและการทหารเข้ามามีชุกชุมและสร้างภาพอันน่าเกรงขามให้กับชนชั้นปกครองไทย เริ่มตั้งแต่การเข้ายึดเอาเกาะหมากของไทยโดยนายเรือฟราเซสต์ ไลต์ แห่งบริติชอีสต์อินเดียของอังกฤษ เมื่อวันที่ 11 สิงหาคม 2329 และการเข้ายึดสิงคโปร์ของอังกฤษในปี 2362¹ และในปี 2368 อังกฤษอีกนั้นแหละที่เขาทำการรบชนะพม่าและสามารถยึดเอายะไข่และตะนาวศรีไว้ได้² เป็นต้น

สภาพเช่นนี้ได้สร้างความหวุ่นวิตกให้กับผู้นำไทยอย่างมาก เพราะอันตรัยจากการรุกรานของจักรวรรดินิยมนี้ได้เข้ามาแทนที่การทำสงครามกับประเทศเพื่อนบ้านเสียแล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักในปัญหาเป็นอย่างดี ดังที่มีพระราชดำรัสต่อพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) มีความตอนหนึ่งว่า

¹ อรรถุญ พรหมชมภู, เส้นทางสังคมไทย (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษร, 2522), หน้า 6.

² วีรบุรุษ ประกายคารา, "สังคมไทยปัจจุบันยังเป็นสังคมกึ่งเมืองขึ้นกึ่งศักดินา," หน้า 12.

... การศึกษาสูงความขงญวณขงหมกัเห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่ก็แต่ ขงพวกฝรั่ง ไหวระวังให้ที อยาให้เสียที่แกเขาโค การรงวนสิงโคขงเขา ทีคควาคกรจะรำเรียนเอาไวโกให้เอาอยางเขา แต่อยาให้มันถือเลื่อมใส่ ไปทีเดียว . . . ¹

อังกฤษสามารถเข้ามาทำสนธิสัญญาไมตรีทางการค้ากับไทยเป็นผลสำเร็จเป็น ประเทศแรกในปี พ.ศ. 2369 โดยมีร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่เป็นผู้เข้ามาเจรจา ² ผลของ สนธิสัญญาเบอร์นี่ทำให้รายได้ของรัฐลดลงอย่างมาก เพราะเป็นการยกเลิกระบบการค้าผูกขาด ซึ่งใช้ปฏิบัติกันมาแต่ครั้งอยุธยา ท้องยอมให้มีการติดต่อค้าขายโดยตรงระหว่างพ่อค้าไทยกับพ่อค้า ทางชาติคู่สัญญาและทางราชการสามารถเก็บภาษีปากเรือจากเรือสินค้าของประเทศคู่สัญญาได้ เพียงประการเดียวตามอัตราเรือเปลาวาละ 1,500 บาท และกับเรือสินค้าวาละ 1,700 บาท³ นอกจากอังกฤษแล้วสหรัฐอเมริกาก็ได้ส่งนายเอ็ดมัน โรเบิร์ต เข้ามาทำสนธิสัญญาทำนองเดียวกัน นี้กับไทยในปี พ.ศ. 2375 สนธิสัญญาสองฉบับนี้มีผลให้ไทยจำต้องยกเลิกระบบการค้าผูกขาด อนุญาตให้มีการซื้อขายสินค้าได้อย่างเสรี แมว่าผลในทางปฏิบัติของสนธิสัญญานี้จะมีไม่มากนัก แต่ มันก็เป็นก้าวแรกทางการค้าขายเขาสู่สยาม ทำให้ระบอบการเก็บส่วยเป็นสิ่งของของรัฐเริ่มหมด ความสำคัญลง เพราะเมื่อรัฐบาลไม่สามารถผูกขาดการค้าได้ความจำเป็นที่จะเก็บส่วยเป็นสิ่งของ ก็ลดน้อยลงด้วย ฉะนั้นในช่วงนี้การเก็บส่วยเป็นสิ่งของจึงค่อย ๆ เปลี่ยนไปสู่การเก็บส่วยเป็นเงิน

¹ เจาพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2514), หน้า 188.

² ก่อนหน้านั้นในปี พ.ศ. 2364 มาร์ควิส เอสคิงค ผู้สำเร็จราชการอินเดียของอังกฤษ ได้แต่งตั้งจอห์น ครอบเฟ็ค เข้ามาเจรจาแต่ไม่ประสบความสำเร็จ คุ กลุ่มศึกษาอิสระ, ฉีกหน้าจาก สังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โคมทอง, 2524), หน้า 34 - 36.

³ วราภรณ์ ทินานนท์, "การค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น," หน้า 84-86.

ที่เรียกว่า "ส่วยเงิน" มากขึ้น¹ นอกจากนี้รัฐยังได้หันมาหารายได้จากอื่นเพิ่มเติมที่สำคัญคือ การเพิ่มประเภทภาษีอากรขึ้นใหม่ถึง 38 ชนิด ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว² และเพิ่มขึ้นอีกในรัชสมัยพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่อากรการพนันต่าง ๆ ภาษีมหรสพ ภาษีสุกรและเนื้อสด ภาษีปลาสด ภาษีปลาหู ภาษีไหม ช้าง ภาษีผัก ภาษีหม้อหวด ภาษีถัง เตาหลอ และภาษีเรือมาด โกลน แจวโกลน พายโกลน แลยังมีกรรฐ์ให้ภาษีที่เลิกไปตั้งแต่รัชกาลก่อน มาเก็บใหม่อีกด้วย³ สร้างความเดือดร้อนให้กับประชาชนอย่างมาก

แม้ในทางนิคมยสนธิสัญญาเบอร์นี จะทำให้การค้าผูกขาดของพระคลังสินค้าต้อง ยกเลิกไป แต่ในทางปฏิบัติการซื้อของของพ่อค้าอังกฤษจะทำให้คอเมือแจงให้เจ้าพนักงาน กรมพระคลังทราบก่อน เท่ากับว่าพระคลังยังคงเข้าควบคุมการค้าและราคาสินค้าเช่นเดิม⁴ ดังนั้นในปี 2392 อังกฤษจึงส่งเซอร์ เจมส์ บรูคส์ เขามาขอทำสัญญากับไทยอีกครั้งแต่ไม่ประสบผลสำเร็จ เนื่องจากชนชั้นปกครองไทยไม่ยอมโอนออนแดนตาม บรูคส์ถึงกับกล่าวว่า "ประเทศสยาม เป็นประเทศที่มั่งคั่ง เป็นประเทศควรแก่การสนใจยิ่งในการค้าขายก็เจริญ แต่รัฐบาลหยิ่งถือคติ . . . พระมหากษัตริย์เป็นประปักษ์แก่ชาวยุโรปทั้งหลาย . . ."⁵

แต่หาที่ของชนชั้นปกครองไทยได้เปลี่ยนไปสู่การโอนออนแดนปรนตอประเทศ จักรวรรดินิยมตะวันตกอย่างมาก เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์ พระองค์ทรงทราบว่าหากยังทรงกระด้างกระเดื่องไม่ยอมโอนออนแดนตามขอเรียกร้องของ

¹ บุญรอด แก้วกัณหา, "การเก็บส่วนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2411)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518), หน้า

² อัญชลี สุสายันต์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่ . . .," หน้า 166.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 167.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 164.

⁵ กรมศิลปากร, ชีวประวัติเซอร์ เจมส์ บรูค เรียบเรียงโดย นันทา วรเนติวงศ์, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2514), หน้า 66.

บรรดาประเทศจักรพรรดินิยมตะวันตกอันทรายอย่างใหญ่หลวงย่อมเกิดขึ้นกับพระราชอำนาจและประเทศชาติอันเป็นที่รักยิ่งของพระองค์อย่างแน่นอน ฉะนั้นการยอมเสียประโยชน์ส่วนน้อยเพื่อรักษาประโยชน์ส่วนใหญ่ไว้ย่อมเป็นการดีกว่า จึงทรงพระดำริว่า "ถ้าไม่ยอมปรนตามความต้องการของอังกฤษบางแล้วผลร้ายแรงคงจะติดตามมา" ¹ ดังนั้นเมื่ออังกฤษส่งเซอร์ จอห์น เบาว์ริง เข้ามาเจรจาแก้ไขสนธิสัญญาในปี พ.ศ. 2398 จึงได้รับการตอบรับจากชนชั้นปกครองไทยอย่างดี ซึ่งติดตามด้วยการทำสนธิสัญญาในทำนองนี้กับประเทศอื่น ๆ อีก 13 ประเทศ คือ สหรัฐอเมริกา พ.ศ. 2399 ฝรั่งเศส พ.ศ. 2399 เคนมาร์ค พ.ศ. 2401 โปรตุเกส พ.ศ. 2402 ฮอลันดา พ.ศ. 2403 เยอรมัน พ.ศ. 2405 สวีเดน-นอร์เวย์ พ.ศ. 2411 เบลเยียม พ.ศ. 2411 อิตาลี พ.ศ. 2411 ออสเตรีย-ฮังการี พ.ศ. 2412 สเปน พ.ศ. 2413 ญี่ปุ่น พ.ศ. 2441 และรัสเซีย พ.ศ. 2442 ²

การรู้จักโอนอ่อนผ่อนปรน การยืดหยุ่นและการรู้จักปรับตัวเป็นลักษณะเด่นของระบบศักดินาไทย และเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ระบบนี้สามารถดำรงอยู่ได้อย่างยืนยาวเป็นเวลานานหลายร้อยปี การยอมเสียประโยชน์ส่วนน้อยเพื่อรักษาประโยชน์ส่วนใหญ่ การยอมผ่อนปรนเป็นการลดความตึงเครียดและความขัดแย้งอันรุนแรงที่จะนำไปสู่การทำลายระบบ

แต่การผ่อนปรนของระบบศักดินาไทยในครั้งนี้แตกต่างจากการผ่อนปรนที่ชนชั้นปกครองศักดินาเคยให้กับไพร่ เจ้าขุนมูลนาย และกบฏที่ต่างชาติเพราะการผ่อนปรนยืดหยุ่นต่อคนเหล่านี้ชนชั้นศักดินายังสามารถรักษาโครงสร้างของระบบศักดินาไว้ได้ สามารถควบคุมและดึงบุคคลเหล่านี้ให้อยู่ภายใต้และยอมรับความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบศักดินา แต่สำหรับจักรวรรดินิยม

¹ เฟรค คับลิว ริกส์, การปรับตัวเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ของสยามและพม่า แปลโดย อมร โสภณวิเศษรุ่งศรี และเอกวิทย์ ณ ถลาง (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2519), หน้า 21.

² วีรวุทธ ประกายคารา, "สังคมไทยปัจจุบันยังเป็นสังคมกึ่งเมืองขึ้นกึ่งศักดินา," หน้า 13.

การผ่อนปรนหมายถึงการสูญเสียอำนาจรัฐบางส่วนไป รัฐซึ่งถูกรวบงำโดยชนชั้นศักดินาอย่าง
เค็ดชาคมมาเป็นเวลานานหลายร้อยปี มาบัดนี้ได้ถูกเบียดขับด้วยอำนาจทางชนชั้น (Class Power)
ซึ่งเสริมด้วยอำนาจรัฐที่เหนือกว่าของจักรวรรดินิยมทุนต่างชาติ รัฐซึ่งเคยเป็นเครื่องมือ
ครอบงำทางชนชั้นที่ชนชั้นศักดินาใช้ขูดรีดแรงงานและผลิตผลส่วนเกินจากไพร่-ทาส จำต้องถูกนำ
ไปดำเนินบทบาทรับใช้ผลประโยชน์ของจักรวรรดินิยมอีกด้วย

ดร. สุธี ประศาสน์เศรษฐ์ โคธีให้เห็นว่าสนธิสัญญาเบาว์ริงและสนธิสัญญาใน
ลักษณะเดียวกับที่ไทยทำกับมหาอำนาจนั้นมีเป้าหมายสำคัญคือ การทำให้ไทยเป็นตลาดสินค้า
เป็นแหล่งซุกหัวควักคืบและการลงทุนของประเทศทุนนิยมศูนย์กลาง (Central Capitalism)
เพื่อที่จะขยายกระบวนการสะสมทุนออกไปในระดับโลก¹ พร้อมกับมันก็ได้ทำการสรุปสาระสำคัญ
และวิเคราะห์เนื้อหาของสนธิสัญญาที่ไทยทำกับมหาอำนาจไว้อย่างชัดเจน

1. ไทยยกเลิกพระคลังสินค้า ซึ่งทำการผูกขาดการค้าต่างประเทศ
ของไทย และอนุญาตให้มีการส่งชาวออกโคสุรี ก่อนหน้านั้นชาวถือเป็น
ยุทธปัจจัย รัฐบาลจึงห้ามส่งออก นอกจากโคสุรีอนุญาตเป็นกรณี ๆ ไป
2. ให้รัฐบาลไทยเก็บอากรส่งออกและนำเข้าโคโมเกินร้อยละสาม
3. ให้พอลคาจากประเทศมหาอำนาจ สามารถจ้างคนไทยเขาทำงาน
ในกิจการค้าและการลงทุน โดยไม่ถูกขัดขวางจากเจ้านายขุนนางไทย
เพราะในอดีตการที่ไพร่จะไปทำงานอื่นได้มัน ต้องใครบอนุญาตจากมูลนาย
ก่อน
4. มีข้อบังคับให้รัฐบาลไทยให้ความสะดวกแก่คนในบังคับประเทศ
สัญญาใหม่เสรีภาพในการเดินทางไปค้าขายทั่วราชอาณาจักร มีสิทธิใน
การเช่าที่ดิน ซื้อหรือสร้างบ้านบนที่ดินนั้นได้ภายในรัฐที่มี 4 ไมล์จาก
กำแพงเมือง อีกทั้งยังต้องคุ้มครองบุคคลเหล่านี้ให้พ้นจากการทำร้าย
ต่าง ๆ ควบ
5. นอกจากภาษีและอากรศุลกากรห้ามเก็บค่าธรรมเนียมหรือภาษี
อื่นใดจากพอลคาของประเทศสัญญา ยกเว้นกรณีที่ได้รับความเห็นชอบ
จากกงสุล
6. ให้พอลคาสามารถนำเข้าหรือส่งออกซึ่งโลหะมีค่าใด โดยไม่มี
ขอจำกัด

¹ สุธี ประศาสน์เศรษฐ์, "วิวัฒนาการระบบเศรษฐกิจไทยในรอบ 200 ปี,"

ทั้ง 6 ข้อนี้เป็นสาระสำคัญของสัญญาซึ่งมีผลบังคับให้ไทยเข้าร่วมอยู่ในวงจรการแบ่งงานกันทำระหว่างประเทศแบบอาณานิคม ข้อ 1. และข้อ 2. เป็นการวางรากฐานการสถาปนาระบบการค้าเสรี ซึ่งให้ประโยชน์แก่กลุ่มทุนนิยมศูนย์กลางเป็นค่านหลัก ข้อ 3. และข้อ 4. เป็นการสร้างเงื่อนไขให้แก่การค้าและการลงทุน โดยเฉพาะข้อ 3. เป็นการเปิดโอกาสให้แรงงานรับจ้างเกิดขึ้นได้เป็นครั้งแรกอย่างมีกฎหมายรองรับ ข้อ 5. และข้อ 6. ถือได้ว่าเป็นการส่งเสริมให้นายทุนต่างชาติเข้ามาค้าขายและลงทุนในประเทศไทยมากขึ้น โดยมีข้อจริงใจ 2 ประการคือการไม่คิดภาษีการค้าและภาษีเงินได้จากธุรกิจ¹

ผลของสนธิสัญญาเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าชนชั้นปกครองไม่สามารถรักษาสถานะอำนาจอธิปไตยได้อย่างเด็ดขาดดังเช่นแต่ก่อน หากแต่โดยยอมนำเอารัฐซึ่งอยู่ภายใต้การครอบครองของตนไปรับใช้ผลประโยชน์ของทุนนิยมต่างชาติจักรวรรดินิยม

ดร. สุธี ประศาสน์เศรษฐ์ อีกเช่นกันได้กล่าวอธิบายถึงเศรษฐกิจในช่วงหลังการเปิดประเทศด้วยสนธิสัญญาเบาว์ริงว่า

... ลักษณะทั่วไปที่สำคัญของเศรษฐกิจไทยในช่วงนี้ก็คือ การถูกรวมเข้าอยู่ในกระบวนการขยายตัวของทุนระดับโลก โดยยอมรับหลักการแบ่งงานกันทำระหว่างประเทศแบบอาณานิคม (Colonial International Division of Labour) กล่าวคือ ประเทศไทยทำหน้าที่ผลิตสินค้าเฉพาะอย่าง ในด้านสินค้าขั้นปฐมและวัตถุดิบเพื่อส่งออก เป็นการแลกเปลี่ยนกับสินค้าสำเร็จรูป เพื่อนำเข้ามาสำหรับการบริโภคภายในประเทศ การผลิตแบบเลี้ยงตัวเอ็งค้อย ๆ ลมลงเมื่อการผลิตเฉพาะอย่างขยายตัวมากขึ้น เช่น การหันมาผลิตข้าวเป็นหลักในภาคกลาง หลังจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงมีผลให้การผลิตแบบเลี้ยงตัวเอ็ง โดยเฉพาะการทำหัตถกรรมพื้นบ้านต้องพึ่งทะลายลง เพราะการไหลบ่าเข้ามาของสินค้าจากกลุ่มประเทศศูนย์กลางทุนนิยมโลก (โดยเฉพาะอังกฤษ)³

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 11 - 12.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.

³ เรื่องเดียวกัน.

เนื่องจากประเทศไทยมีโคกตกเป็นดินแดนอาณานิคมโดยตรงของจักรวรรดินิยม ทำให้ระบบศักดินาจึงคงตัวอยู่ไคร่พร้อมทั้งรักษาคูณลักษณะสำคัญส่วนมากของระบบเอาไว้ได้ด้วย¹ ฉะนั้นวิถีการผลิตแบบทุนนิยมที่ไคร่รับการกระตุ้นจากระบบการผลิตเพื่อการค้าแบบเมืองขึ้น แม้จะมีบทบาทสูงขึ้นแต่ก็ไม่สามารถเข้าครอบงำเหนือโครงสร้างของสังคมไทยได้อย่างเด็ดขาด แต่การผลิตเพื่อการค้าแบบเมืองขึ้นมีผลทำให้ระบบเศรษฐกิจเงินตราขยายตัวอย่างมาก ความคองการชาวของตลาดโลกผลักดันให้การปลูกข้าวเพื่อการค้าขยายตัวอย่างรวดเร็ว ที่ดินกลายเป็นทรัพย์สินที่มีค่ามากยิ่งขึ้น ความคองการที่ดินเพื่อการเพาะปลูกเพื่อการค้าทำให้มีการขยายพื้นที่ใหม่ ๆ มากขึ้น กรรมสิทธิ์เหนือที่ดินกลายเป็นสิ่งจำเป็นที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ การอ้างที่ดินทั้งประเทศเป็นของพระมหากษัตริย์แต่ผู้เดียวแบบแต่ก่อนกลายเป็นสิ่งล้าสมัยขัดกับสภาพการที่เป็นจริง ในที่สุดพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงออกพระราชกำหนดยอมรับกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2404 โดยระบุว่า

ตั้งแต่นั้นสืบไป พระเจ้าแผ่นดินจะคองพระราชประสงค์ที่ บ้าน
เรือกนาสวน พระราชทานไคเป็นวัง บ้าน สวน ภูเขา
พระราชวังศานามุวงศ์ และชอูทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายใน
ซึ่งมีความชอบ ถาทรงจะสร้างพระอารามหลวงในที่แห่งใด
ที่ว่างหนึ่ง . . . ให้เอาเงินในพระคลังมหาสมบัติสำหรับซื้อ
บ้าน เรือก นา สวน²

ซึ่งมีผลให้สังคมไทยเริ่มมีระบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลเหนือที่ดินโดยมีกฎหมายรองรับเป็นครั้งแรก แต่กฎหมายฉบับนี้หาได้ไปทำลายผลประโยชน์ของชนชั้นศักดินาแต่อย่างใดไม่ ทั้งนี้เพราะในทางปฏิบัติ ที่ดินส่วนใหญ่ยังคงตกอยู่กับพระมหากษัตริย์ เจ้า และขุนนาง³ ส่วน

¹ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสุธี ประศาสน์เศรษฐ์, "ระบบเศรษฐกิจไทย 1851-1910," ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและคณะ, เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย, หน้า 129.

² หอสมุดวชิรญาณ เอกสาร ร.4 เล่มที่ 117 พระบรมราชโองการเรื่องพระราชกำหนดว่าด้วยพระราชทานที่ บ้าน เรือกนา, อ้างถึงในกลุ่มศึกษาอิสระ, ฉีกหน้าจากสังคมไทย, หน้า 46.

³ ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและสุธี ประศาสน์เศรษฐ์, "ระบบเศรษฐกิจไทย 1851-1910," หน้า 124.

ประชาชนส่วนใหญ่ยังคงไว้กรรมสิทธิ์ของเช่าที่ดินทำกินจากเจ้าที่ดินต่าง ๆ ในราคาสูง

นอกจากนี้ระบบเศรษฐกิจเงินตรายังมีส่วนทำให้ระบบการเกณฑ์แรงงานไพร่-
ทาส และการเก็บส่วยในรูปสิ่งของต้องเปลี่ยนแปลงไปคืบ เพราะหลังจากทำสนธิสัญญาอันมีผล
ให้เกิดระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพิงแล้วสินค้าออกของไทยซึ่งเคยมีหลายชนิดได้เปลี่ยนไปสู่การผลิต
สินค้าออกเพียงน้อยชนิด และการยกเลิกการผูกขาดของพระคลังสินค้าทำให้ความต้องการส่วย
ในรูปสิ่งของลดน้อยลงและกลายเป็นสิ่งไม่จำเป็นของรัฐไป การเก็บส่วยเปลี่ยนไปสู่การเก็บ
ในรูปเงินตรามากขึ้น ระบบไพร่ซึ่งเสื่อมลงภายหลังการเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 2 และได้รับการ
การปรับปรุงครั้งหนึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ต่อมาเมื่อการปลูกข้าวเพื่อการค้าขยายตัวทำให้
ต้องการแรงงานมากขึ้นเพื่อเข้าร่วมในกระบวนการผลิต ทำให้รัฐจำเป็นต้องคอย ๆ ลดหย่อน
ผ่อนปรนระบบการเกณฑ์แรงงานลงในปี พ.ศ. 2443 มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะ
เกณฑ์จ้างขึ้น กฎหมายฉบับนี้กำหนดให้การเกณฑ์แรง สิ่งของหรือสัตว์พาหนะจากราษฎร ถ้ามิใช่
เพื่อการป้องกันอาณาจักร การรักษาความสงบเรียบร้อยภายใน ตลอดจนการทำประโยชน์ด้าน
สาธารณูปโภคแก่ชุมชนนั้น แล้วจะต้องจ่ายค่าจ้างตอบแทนแก่ผู้ถูกเกณฑ์ตามสมควร ¹ และในปี
พ.ศ. 2444 ก็มีพระราชบัญญัติเก็บเงินค่าราชการรัตนโกสินทร์ศก 120 ประกาศออกมาเรียก
เก็บเงินค่าราชการจากชายฉกรรจ์ 18-60 ปีในอัตราไม่เกินคนละ 6 บาทต่อปี นอกจากจะอยู่
ในชายไ้รับการยกเว้น ² ระบบไพร่ยุติบทบาทลงอย่างเป็นทางการเมื่อมีประกาศใช้พระราช-
บัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารในปี 2448 ³ จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงระบบไพร่ในสมัยรัชกาล
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นกระบวนการปลดปล่อยแรงงานให้สู่สภาพอิสระ
เพื่อรองรับกับการผลิตเพื่อการค้าที่เติบโตขึ้น ผลที่ตามมาคือปริมาณการผลิตข้าวเพิ่มมากขึ้นและ

¹ ร.ค.ท. เสถียร ลายลักษณ์และคณะอื่น ๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 17

(พระนคร : เคลีเมล, 2478), หน้า 529 - 530.

² ร.ค.ท. เสถียร ลายลักษณ์และคณะอื่น ๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 18

(พระนคร : เคลีเมล, 2478), หน้า 225 - 226.

³ ร.ค.ท. เสถียร ลายลักษณ์และคณะอื่น ๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 20

(พระนคร : เคลีเมล, 2478), หน้า 307 - 310.

กลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุดของไทย¹

แม้ว่าจะมีการยกเลิกระบบไพร่อย่างเป็นทางการแต่ทำให้เป็นการยกเลิก
พันธนาการของระบบศักดินาลงไปอย่างสิ้นเชิงไม่ ดังที่อัญชลี สุสาพันธ์ อธิบายไว้

... ยังคงมีลักษณะเดิมของระบบไพร่แฝงตัวอยู่ การเก็บเงิน
ค่านาชากร และการจัดกองทัพแบบตะวันตกเพื่อความคุ้มครองกำลังคน
และเกษตรชากรแทนระบบไพร่ยังคงเบงคัมในสังคมไทยเป็น
๒. ชั้นชั้นคือ ผู้ที่มีอภิสิทธิ์ไ้รับการยกเว้นจากพันธะศักดินา กับผู้
ที่ต้องรับภาระเช่นเดียวกับระบบไพร่ที่มลายูกับเลกบางพวกได้รับ
สิทธิยกเว้นจากพันธะทั้งปวง . . .²

ชาวนายังถูกเกณฑ์ไปใช้แรงงานให้เจ้าที่ดินและขุนนางอยู่เสมอ ๆ เนื่องจาก
ระบบเจ้าขุนมูลนายยังมีอยู่ถูกยกเลิก เจ้าที่ดินมักจะเรียกผู้เขานาไปทำงานให้โดยไม่จ่ายค่า
ตอบแทน เช่น ช่วยสร้างบ้าน สร้างรั้ว ซุกบ่อ ฯลฯ นอกจากนี้ชาวนายังต้องเผชิญกับการขูดรีด
ภาษีอากรชนิดต่าง ๆ ที่รัฐเรียกเก็บมากมาย เพื่อชดเชยรายได้ที่สูญเสียจากเปลี่ยนแปลงในด้าน
ต่าง ๆ ดังที่กล่าวแล้ว โดยภาษีอากรเหล่านี้หาได้ขอลงกลับมาสู่ประชาชนในรูปบริการหรือการ
ปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น

จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางการผลิตในสังคมไทยในช่วงต่าง ๆ
มักจะเป็นการกระทำโดยชนชั้นปกครองศักดินาเสียเองหาได้เป็นผลจากการต่อสู้เรียกร้องของ
ชาวนาไพร่-ทาส การโอนอ่อนผ่อนตามข้อเรียกร้องของจักรวรรดินิยมทำให้ชนชั้นศักดินาไทย
สามารถรักษาสถานะของการเป็นชนชั้นครอบงำไว้ได้และเลือกที่จะปรับปรุงเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง

¹ สมชาย หงษ์หมอยา, "ปัญหาชาวนาและนโยบายของรัฐบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), หน้า 114.

² อัญชลี สุสาพันธ์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่ . . .," หน้า 302.

ของความสัมพันธ์ทางการผลิตให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของพลังการผลิต การไม่ดำเนินนโยบาย
แข็งกร้าวและการรู้จักใช้ยุทธวิธียืดหยุ่นปรับตัว เป็นการผ่อนคลายความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นเนื่องจาก
ความไม่พอใจของไพร่-ทาส และจักรวรรดินิยม

ในค่านิยมการการเข้ามาของจักรวรรดินิยมมีผลให้อุดมการณ์ความคิดของคนไทย
ต้องเปลี่ยนไป อิทธิพลทางความคิดและวัฒนธรรมของตะวันตกได้ก่อตัวขึ้นก่อนในหมู่ชนชั้นสูง ซึ่ง
เป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มผู้ปกครอง ดร.ชาตวิทย์ เกษตรศิริ ได้ชี้ให้เห็นว่าการยอมรับวัฒนธรรมและ
วิชาการจากฝ่ายตะวันตกเริ่มปรากฏขึ้นตั้งแต่ชนชั้นนำรุ่นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ซึ่งรวมไปถึงพระปิ่นเกล้า ฯ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ และกรมหลวงวงศา-
ธิราช ฯ เป็นต้น บุคคลเหล่านี้ล้วนแล้วแต่มีความรู้ทางภาษาอังกฤษเป็นอย่างดี ยอมรับวิชาการ
ของตะวันตก เช่น การทหาร การเดินเรือ การพิมพ์ ทำการติดต่อคบค้าสมาคมกับชาวต่างประเทศ
โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากมิชชันนารีอเมริกัน ทำให้คนเหล่านี้มีโลกทัศน์ที่แตกต่างจากคนรุ่นเก่า
มองเห็นอันตรายของตะวันตก และรู้จักปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยง
ไม่ได้¹ การเรียนรู้วัฒนธรรมการเดินถึงถึงความจำเป็นที่จะต้องทำการเปลี่ยนแปลงทำให้
ชนชั้นปกครองไทยเป็นฝ่ายช่วงชิงการเป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลง ทำให้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น
ออกมาในลักษณะปฏิรูปหรือเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างจำกัดเพื่อที่จะรักษาสถานะภาพเดิมไว้ใน
ประเด็นสำคัญ

แนวความคิดในสถาบันผู้ปกครองซึ่งเคยตั้งอยู่บนพื้นฐานของแนวความคิดเรื่อง
" เทวราช " ก็ได้มีการริเริ่มเปลี่ยนแปลงปรับตัวจากสถาบันพระมหากษัตริย์เอง พระมหากษัตริย์
ในสมัยรัชกาลที่สี่เริ่มมีลักษณะเป็นมนุษย์ธรรมดา หากแต่เป็นมนุษย์ที่มีอำนาจวาสนาเหนือคนอื่น

¹ ชาตวิทย์ เกษตรศิริ, "ผู้นำแต่ละรุ่นในประวัติศาสตร์," วารสารธรรมศาสตร์

และจะบันทึบความรุ่มเย็นเป็นสุขให้กับผู้อยู่ใต้การปกครอง สถาบันพระมหากษัตริย์เริ่มมีการ
คิดถือถือโดยตรงกับประชาชน¹ ซึ่งเป็นการลดความศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันนี้ลงระดับหนึ่ง

การเปลี่ยนแปลงอันเป็นผลมาจากการเจาะทะลวงของจักรวรรดินิยมทุนต่างชาติ
ซึ่งทำให้ระบบการค้าผูกขาดสิ้นสุดลงนั้นหาได้เป็นการยุติบทบาทและการเติบโตของนายทุนขุนนาง
ลงไม่ เพราะว่าภายหลังการค้าผูกขาดทางการค้าสิ้นสุดลง รัฐได้เปลี่ยนมาหารายได้จากภาษี
อากรมากขึ้น ทำให้ระบบการค้าผูกขาดโดยเจ้าภาษีนายอากรกลับเฟื่องฟูขึ้นมาแทนที่ พระมหากษัตริย์
ได้อาศัยพ่อค้าชาวจีนเป็นกลไกสำคัญในการซื้อครีดยลิตผลส่วนเกินจากไพร่อย่างเข้มงวด ระบบ
เจ้าภาษีนายอากรที่เฟื่องฟูขึ้นนี้ไม่อาจสถาปนาตนเองเป็นชนชั้นกฎหมายที่อิสระขึ้นได้ การสะสมทุน
ของพวกเขาจะกระทำใต้ออกไปเป็นส่วนหนึ่งของระบบศักดินา อาศัยและพึ่งพิงอยู่กับชนชั้น
ศักดินาเพื่อเป็นเกราะคุ้มครองการค้าผูกขาดของตนเองเอาไว้ ด้วยเหตุนี้เจ้าภาษีนายอากรจึงต้อง
มีเจ้านายหรือขุนนางผู้ใหญ่เป็นผู้อุปถัมภ์ทั้งสิ้น

เช่นเดียวกับบรรดานายทุนพ่อค้าต่างชาติที่เข้ามาทำการค้าขายและลงทุนใน
ประเทศภายหลังการเปิดประเทศใต้ออกให้เกิดขึ้นนั้นนายทุนกลุ่มใหม่ขึ้นคือชนชั้นนายทุนนายหน้า
พวกนี้ทำหน้าที่เป็นคนกลางให้กับนายทุนต่างชาติ สร้างความมั่งคั่งและสะสมทุนจากการอาศัย
แอบอิงอยู่กับจักรวรรดินิยม เช่นกับพวกนี้หาได้กฎหมายที่อิสระไม่

จะเห็นได้ว่าชนชั้นนายทุนที่เกิดขึ้นและเฟื่องฟูภายหลังการเปิดประเทศนั้นล้วนแล้ว
แต่ขาดความเป็นอิสระในตัวเอง ส่วนหนึ่งอิงอยู่กับระบบศักดินา (นายทุนขุนนาง) ส่วนหนึ่งก็อิง
อยู่กับจักรวรรดินิยม (นายทุนนายหน้า) จึงปราศจากสำนักที่แท้จริงของชนชั้นนายทุนไม่อาจเข้า
แบกรับภาระกิจสำคัญทางประวัติศาสตร์คือการปฏิวัติกฎหมายที่ปลดปล่อยชนชั้นการแห่งระบอบ
ศักดินา ตรงกันข้ามกลับพอใจในความสัมพันธ์ทางการผลิตเช่นนี้ กลายเป็นพลังอนุรักษ์นิยมร่วมกับ
ชนชั้นศักดินา

¹ สุเทวี อาสะไวย์ และอัจฉราพร กมุทพิสมัย, "ประวัติศาสตร์สังคมไทย พ.ศ. 2435-
2475 : พิจารณาจากการจัดระเบียบบริหารประเทศให้ทันสมัยและอิทธิพลของตะวันตกที่มีต่อสังคม
ไทย" (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า 4.

การปรับโครงสร้างอำนาจของรัชกาลที่ 2 พ.ศ. 2435 - 2475

นับแต่การพ่ายแพ้สงครามครั้งที่ 2 แก่พม่าในสมัยกรุงศรีอยุธยาเรื่อยมาจนถึง รัตนโกสินทร์ตอนต้น ระบบศักดินาที่รวมศูนย์อำนาจเข้าสู่องค์พระมหากษัตริย์ของเขมรกับวิกฤติการณ์ อันเป็นปัญหาสำคัญหลายด้าน นับตั้งแต่ความพยายามที่จะรวบรวมอำนาจให้เป็นปึกแผ่นหลังจากที่มีการแตกเป็นก๊กเป็นเหล่าภายหลังการเสียกรุง ซึ่งพระเจ้าตากสินประสบความสำเร็จด้วยความล้มเหลวขณะที่ตระกูล จักรีสามารถทำได้สำเร็จ โดยอาศัยความใกล้ชิดทางเครือญาติซึ่งสร้างสมมาแต่ปลายอยุธยา แต่ ทว่าอำนาจที่ได้มาหาได้เป็นอำนาจเด็ดขาดแบบที่พระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาเคยมีเห็นอับรรคา ชูขุนนางทั้งปวงไม่ หากแต่เป็นไปในลักษณะประสานประโยชน์และแบ่งปันอำนาจแก่กันและกันโดย มีพระมหากษัตริย์เป็นแกนกลาง ดังจะเห็นว่าแม้แต่ปี พ.ศ. 2325 อันเป็นที่สถาปนาราชวงศ์จักรี กระทั่ง พ.ศ. 2425 อันเป็นที่สืบเชื้อเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ถึงแก่อสัญกรรมตำแหน่ง เสนาบดีกลาโหม มหาดไทย เมือง วัง คลัง นา มักจะตกอยู่กับตระกูลขุนนาง อันเป็นเครื่อง แสดงให้เห็นถึงการแบ่งปันอำนาจทางการเมืองกันระหว่างราชวงศ์กับขุนนาง¹ โดยเฉพาะ ภายหลัง การเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในปี พ.ศ. 2411 นั้น เป็นเวลาที่เสนาบดีและขุนนางมีอำนาจมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มสกุลขุนนาง ซึ่งมีเจ้าพระยา ศรีสุริยวงศ์เป็นผู้นำ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชขณะยังทรง พระเยาว์ อำนาจจึงได้ตกไปอยู่กับผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ คือสมเด็จพระยาบรมมหา- ศรีสุริยวงศ์ โดยมีญาติใกล้ชิดในตระกูลขุนนางคนอื่น ๆ เข้าควบคุมตำแหน่งการบริหารระดับสูงไว้ เช่น เจ้าพระยาสุริยวงศ์โชยวัฒน์ (วอน ขุนนาค) บุตรชาย เป็นสมุหพระกลาโหม เจ้าพระยา- ภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม ขุนนาค) น้องชายเป็นพระคลัง และพระยาอาหารบริรักษ์ (บุษ ขุนหลง) หลานชายเป็นกรมนา² กลุ่มผู้ใช้อำนาจในยุคนี้ได้แตกออกเป็นสามกลุ่มใหญ่ ๆ คือ³

¹ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, "ผู้นำแต่ละรุ่นในประวัติศาสตร์," หน้า 97.

² ชัยอนันต์ สมุทวณิช, การเมือง-การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2523), หน้า 1 - 2.

³ เรื่องเดียวกัน.

กลุ่มสยามหนุ่ม มีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้นำ ประกอบด้วยพระเจ้าน้องยาเธอและขุนนางหนุ่ม ๆ หลายคน ชนกลุ่มนี้เป็นชนรุ่นที่สองที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตก ต้องการให้มีการปฏิรูปสังคมให้ทัดเทียมนานาอารยประเทศ

กลุ่มอนุรักษนิยม มีสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เป็นผู้นำ ประกอบด้วยขุนนางผู้ใหญ่ที่ไม่ต้องการให้มีการเปลี่ยนแปลงที่รุนแรงและรวดเร็ว ต้องการรักษาสถานภาพเดิมของประเทศไว้ให้มากที่สุด

กลุ่มสยามเก่าหรือพวกหัวโบราณ มีกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ทรงเป็นผู้นำ ประกอบด้วยขุนนางระดับต่าง ๆ คอคานอารยธรรมจากตะวันตกมากกว่ากลุ่มอนุรักษนิยม

เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์นั้นเมื่ออำนาจอย่างมากตามที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระยาคำรงราชานุภาพทรงบันทึกไว้

. . . มีอำนาจใค้สิทธิราชการทั้งปวง และให้สำเร็จสรรพอาชญาสิทธิ์ ถึงประหารชีวิตคนที่ควรจะถูกอุกฤษฏ์โทษใด มีมณฑลเทศาภิบาลยิ่งใหญ่นิมีผู้ใดเสมอ พระราชทานให้เพิ่มศักดินา 20,000 เป็น 30,000 เป็น อัครมหาประธานาธิบดี ในการทำนุบำรุงสิริราชสมบัติ และสกุลราชอาณาจักรทั้งสิ้น ทรงกวตราชูริยมนต์พลเป็นสำคัญ ฯ¹

ส่วนกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญนั้น ทรงมีทหารบกทหารเรือขึ้นสังกัดอย่างไม่จำกัดจำนวน และมีโอกาสสะสมอาวุธยุทโธปกรณ์ เช่น ปืน และกระสุนดินดำได้มากมาย นอกจากนี้ยังไม่ไพร่หลวงถึง 56,743 คนและไพร่สม 14,016 คน มีเลขาขุนหมื่น บุครหมื่น มหาดเล็ก ตลอดจนพวกสียบก สียสองยก และสียหายอีก 12,936 คน รวมทั้งสิ้น 83,695 คน²

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : บังหลวงการพิมพ์, 2522), หน้า 195.

² อัญชลี สุธาพันธ์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่ . . .," หน้า 225 - 226.

แสดงให้เห็นว่าอำนาจรัฐของพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีนั้นแต่สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นกระทั่งถึงระยะแรก ๆ ของการขึ้นครองราชของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้น หากได้เป็นเอกภาพไม่จำต้องแบ่งปันให้กับส่วนอื่น ๆ ของชนชั้นปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งตระกูลขุนนางซึ่งมีอิทธิพลสูง และมีอำนาจของตระกูลขุนนางก็ยิ่งเพิ่มมากขึ้นจนสามารถเข้าควบคุมกลไกรัฐส่วนสำคัญ ๆ บางส่วนไว้ได้

และเมื่อมาพิจารณาถึงอำนาจในการควบคุมที่ดินและการควบคุมคนในระบบไพร่ อันเป็นฐานสำคัญของการชูดริคแรงงานและผลผลิตส่วนเกินในระบบศักดินา ก็จะได้เห็นว่าอำนาจดังกล่าวได้เสื่อมคลายลงไปมากแล้ว กระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ 4 พระมหากษัตริย์ไม่สามารถอ้างความเป็นเจ้าของที่ดินแต่พระองค์เดียวได้ดังแต่ก่อน ระบบไพร่ซึ่งเริ่มเสื่อมในสมัยปลายอยุธยา นั้น แม้จะมีความพยายามปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเพื่อที่จะรักษาให้ระบบนี้ยังคงใช้งานได้อีกไปในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่หาประสิทธิภาพในการควบคุมคนของระบบนี้หาได้เป็นไปดั่งเดิม ดังเช่นที่อาจารย์อัญชลี สุสาย์เห่ ใ้ข้ออธิบายไว้

การที่ระบบไพร่ในช่วง พ.ศ. 2347-2411 ยังประสบปัญหาเรื่องควบคุมกำลังคน จึงทำให้ระบบไพร่มีโคเชมุงวค รัคกุม หรือมีประสิทธิภาพพออย่างที่ปกครองกองการ จุคออนของระบบนี้ นั้นเริ่มมาจากความสัมพันธ์ระหว่างมูลนายระดับสูงสุคกับไพร่มีโคเป็นไปตามทฤษฎี เพราะในทางปฏิบัติแล้วพระมหากษัตริย์ไม่สามารถควบคุมหรือเข้าไปแทรกแซงความสัมพันธ์ระหว่างมูลนายระดับต่ำกวาระดับไพร่โค มูลนายบางตนจึงมีอำนาจและมีความมั่งคั่งมากขนาดทาทนายพระราชอำนาจโค . . .¹

และเมื่อมาเผชิญกับการเจาะทะลวงทางเศรษฐกิจของจักรวรรดินิยมซึ่งส่งผลให้ระบบการผลิตเพื่อการค้าเคิมโคขึ้น ประเทศไทยถูกจูงเข้าสู่วงจรแห่งการแบ่งงานกันทำในระดับโลก ทุนค่างชาติทะลักเข้าสู่ประเทศไทยในรูปแบบของบริษัทลงทุนข้ามชาติ ประเคิมค้วยบริษัทบอร์เนียว ของจักรวรรดินิยมอังกฤษเข้ามาในปี 2398 ถัดมาก็เป็นบริษัท เจ.เอส.ปาร์คเกอร์

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 217 - 218.

ของสหรัฐอเมริกา เข้ามา พ.ศ. 2399 บริษัท มาร์ควาร์ด แอนด์โค ของฝรั่งเศสเข้ามา พ.ศ. 2401 และบริษัท Picken Pack Thies ของเยอรมันเข้ามาใน พ.ศ. 2401 ว่าเป็นคน¹

สภาพการที่ระบบการค้าเก็บโตขึ้นโดยเฉพาะชาวกลายเป็นสินค้าออกสำคัญที่สุด และการเก็บโตของทุนอุตสาหกรรมต่างชาติเป็นเงื่อนไขสำคัญที่เรียกร้องและผลักดันให้มีการปลดปล่อยแรงงานในระบบไพรทาสให้เป็นแรงงานเสรีเพื่อสอดคล้องกับเงื่อนไขการผลิตที่เปลี่ยนไป เฟรด คับลิว วิกส์ โคกล่าวถึงการปลดปล่อยแรงงานให้เป็นเสรีว่า

. . . พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประกาศว่า เมื่อแรงงานมีค่าเป็นเงินก็ไม่ควรเกณฑ์แรงงานโดยไม่ไต่เงิน . . . ความคิดข้อนี้น่าจะน่าประหลาดใจที่กระทำให้ระบบเกณฑ์ไพรทาสทำงานไหลลงใหญ่เสียสิ้นไป . . . ระบบเกณฑ์คนทำงานค่อย ๆ เสื่อมลง แต่ไม่หมดไปในทันที จนถึง พ.ศ. 2442 จึงมีการใช้ระบบเสียค่าจ้างราชการแทนการเกณฑ์แรงงาน . . .²

. . . ประชากรส่วนหนึ่งมีฐานะเป็นทาสซึ่งถูกบังคับให้ทำงานในหลาย ทาสเหล่านี้ส่วนมากไม่ถูกเกณฑ์ทำงานหรือถูกปล่อยเสียภาษี จึงทรงมีพระราชดำริว่า การปลดปล่อยทาสจะทำให้จำนวนชวานาเพิ่มขึ้น และรัฐบาลก็จะเก็บภาษีเพิ่มขึ้นได้ด้วย³

¹ อรรถ พรหมสมบูรณ์, "เส้นทางสังคมไทย," หน้า 80 - 81., ณรงค์ เพชรประเสริฐ, "การขยายตัวของระบบทาสในในประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2488 ถึงปัจจุบัน," (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2525), หน้า 77.

² เฟรด คับลิว วิกส์, การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า, หน้า 76.

³ เรื่องเดียวกัน.

นอกจากเพื่อจำกัดอำนาจของขุนนางและศูนย์อำนาจอันที่ขยายตัวขึ้นทำลายพระราชอำนาจ เพื่อแก้ไขความไร้ประสิทธิภาพของระบบไพร่อันเป็นการบั่นทอนทั้งรายได้และพระราชอำนาจอีกทั้งยังเป็นระบบที่สวนทางกับพัฒนาการที่เป็นจริงของสังคมขณะนั้นแล้ว การคุกคามทางทหารของจักรวรรดินิยมตะวันตกก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่กำหนดให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามที่จะทำการปรับโครงสร้างอำนาจของรัฐเสียใหม่ไปสู่การรวมศูนย์เข้าสู่พระองค์

สิ่งที่พระองค์ทรงกระทำเพื่อให้เกิดการปรับโครงสร้างแห่งอำนาจอันนำไปสู่การรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่พระองค์คือ การพยายามลดบทบาทและความสำคัญของระบบไพร่และจำกัดอำนาจของขุนนางด้วยการปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดินทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค และการนำเอาระบบการจัดกองทหารแบบตะวันตกเข้ามาใช้

กระบวนการรวมศูนย์อำนาจเริ่มจากการสร้างคุณภาพของพันชิกรภายในกลุ่มซึ่งเรียกตนเองว่า "กลุ่มสยามหนุ่ม" ซึ่งได้รวมตัวกันจัดทำหนังสือ "ครูโง่เขลา" เป็นเวทีสะท้อนความคิด วิพากษ์วิจารณ์สถานการณ์ของบ้านเมือง โดยเฉพาะโจมตีคนรุ่นเก่าที่เห็นได้ชัดคือ ผู้สำเร็จราชการและวังหน้า (กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ)¹ ปรับปรุงการทหารให้ทันสมัยและมีประสิทธิภาพ โดยเริ่มจากกรมทหารในส่วนสังกัดพระราชอำนาจ 9 กรมคือ กรมทหารรักษาพระองค์ กรมทหารล้อมวัง กรมทหารหน้า กรมทหารปืนใหญ่ กรมทหารช่างและกรมทหารเรือ อันได้แก่ กรมทหารเรือพระที่นั่งเวสชาติกรี และกรมอรสมุพล²

¹ สุรัสวดี เทวาลัย, "พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเวทโศบายในการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกและการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจการปกครองเหนือสังคมในประวัติศาสตร์ไทย," อาจารย์สาร 9 (มกราคม 2525), หน้า 65.

² จิตรภรณ์ ไชยถันธา, "การจัดราชการทหารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2468-พ.ศ. 2477)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), หน้า 15.

จนกระทั่งถึง พ.ศ. 2425 สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ถึงแก่พิราลัย อันเป็นผลให้ขุนนางตระกูลบุนนาคและกลุ่มอนุรักษนิยมต้องลอบทฆาตไป และในปี พ.ศ. 2428 กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ เสด็จทวงคตลงทำให้กลุ่มสยามเกาหลลอบทฆาตคามไปควย นับเป็นเงื่อนไขอันดีในการที่จะทรงดำเนินการรวมอำนาจ อีกทั้งการปฏิรูปการคลังในระยะต้นรัชกาลทำให้รายได้ของแผ่นดินเพิ่มขึ้นเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ในรัชกาลที่ 5 สร้างขึ้น คือ ข้าราชการรุ่นใหม่ต่างก็เจริญเติบโตและสำเร็จการศึกษาตามความรู้ ความชำนาญเฉพาะความมากขึ้น¹

ในที่สุด การปรับโครงสร้างอำนาจรัฐก็ได้บรรลุเป้าหมายอย่างจริงจังครั้งแรก ภายหลังมีการประกาศพระบรมราชโองการจัดระเบียบบริหารราชการแผ่นดินเสียใหม่ในปี 2435 โดยยกฐานะกรมต่าง ๆ ที่ทรงทกลงตั้งขึ้นเมื่อปี 2431 เป็นกระทรวง 12 กระทรวง โดยให้ตำแหน่งเจ้ากระทรวงมีฐานะเป็นเสนาบดีเสมอกันหมด ยกเลิกตำแหน่งอัครเสนาบดีทั้งสองตำแหน่งเสียคือ เจ้ากรมพระกลาโหมและเจ้ากรมมหาดไทย ซึ่งเป็นตำแหน่งที่ใหญ่กว่าเพื่อนมาแต่ก่อน² ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงสามารถควบคุมบังคับบัญชาผู้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีได้อย่างเต็มที่ มีการจัดระเบียบการปกครองหัวเมืองใหม่ โดยนำระบบมณฑลเทศาภิบาลมาใช้อย่างจริงจังตั้งแต่ปี 2437 เป็นต้นมา ผลสำคัญของการปฏิรูปการปกครองครั้ง³นี้คือ การขยายตัวของระบบราชการ ซึ่งเป็นกลไกในการดึงอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางภายใต้การบริหารของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว การพยายามขยายอำนาจรัฐให้รัดกุมนี้ได้ออกให้เกิดปฏิกิริยาตอบโต้จากชุมชนหัวเมืองในรูปของการใช้กำลังอาวุธขึ้นต่อสู้ เช่นกรณีกบฏเงี้ยวเมืองแพร่ กบฏผู้มีบุญภาคอีสาน หรือกบฏแขกเจ็ดหัวเมืองในภาคใต้ ฯลฯ เป็นต้น แต่กตองประสบกับความพ่ายแพ้ให้กับกองกำลังทหารจากส่วนกลาง ซึ่งได้รับการปรับปรุงตามแบบตะวันตกจนกระทั่งมีประสิทธิภาพสูง

¹ บรรจง คันธยานนท์, "ปัญหาการรวมชาติในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," ใน การเมืองการปกครองไทยสมัยใหม่ : รวมงานวิจัยทางประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์, หน้า 40., ชัยอนันต์ สมุทวณิชและสุชาติ เจริญพงษ์, บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2522)

² เสทีถน สุภโสภณ, ประวัติศาสตร์ไทยฉบับพัฒนาการ เล่ม 1 (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, 2519), หน้า 217.

การนำระบบบริหารราชการส่วนกลางซึ่งมีการแบ่งงานเป็นกระทรวงกับการนำเอา ระบบเทศาภิบาลมาบริหารการปกครองส่วนภูมิภาคมาทำหน้าที่บริหารราชการแทนกรมกองที่ควบคุม กำลังคน และการจัดกองทัพแบบตะวันตกเพื่อควบคุมกำลังคน กระทั่งมีการประกาศใช้พระราช- บัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารในปี พ.ศ. 2448 อันเป็นการยกเลิกระบบไพร่ไปโดยปริยายนั้น เป็น ความสำเร็จของพระมหากษัตริย์ในการเรียกอำนาจคืนจากขุนนางและขุนนาง¹ และลักษณะเช่นนี้ มีผลต่อเนื่องไปจนกระทั่งมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จนมีผลให้นักวิชาการไทย หลายท่านขนานนามช่วงเวลาจากปี พ.ศ. 2435 - 2475 ในชื่อต่าง ๆ กัน² เช่น ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ เรียกว่า "สมัยสมบูรณาญาสิทธิราช" หรือ "สมัยรัฐชาติ"³ อาจารย์สมเกียรติ วันทนา เรียกว่า "สมัยรัฐสมบูรณาญาสิทธิ"⁴ และอาจารย์สุเทพ สุนทรเกสัช เรียกว่า "ยุคระบอบรวมศูนย์"⁵ ฯลฯ การอธิบายช่วงเวลาดังกล่าวของนักวิชาการสามท่านที่ยกมานี้มี ลักษณะสำคัญร่วมกันประการหนึ่งคือปฏิเสธว่ามีการรวมศูนย์อำนาจขององค์พระมหากษัตริย์ในยุค

¹ อัญชลี สุสัยพันธ์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่ . . .", หน้า 294 - 296.

² นครินทร์ เมฆ ไตรรัตน์ ได้สรุปแนวการมองสังคมไทยก่อนหน้าการเปลี่ยนแปลง การปกครองไว้ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "การเปลี่ยนแปลงการปกครองของสยาม : พรหมแดน แห่งความรู้," วารสารธรรมศาสตร์ 11 (มิถุนายน 2525), หน้า 23 - 25.

³ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, "ผู้นำแต่ละรุ่นในประวัติศาสตร์," และ "ประวัติศาสตร์การ เมืองไทย" (ม.ป.ท., ม.ป.ป.)

⁴ สมเกียรติ วันทนา, "รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชในสยาม 2435-2475," (เอกสาร สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2525)

⁵ สุเทพ สุนทรเกสัช, "จากบรรณาการสู่ศูนย์รวมอำนาจ : วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลง ทางสังคมและอุดมการณ์ในยุครัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-2475)" สังคมศาสตร์ 6 (เมษายน- กันยายน 2525), หน้า 133 - 148.

ก่อนหน้า เช่น "ลักษณะการปกครองของไทยเปลี่ยนจากการกระจายอำนาจ หรือ การที่กรุงเทพฯ มีอิทธิพลอย่างหลวม ๆ มาเป็นการรวมอำนาจอยู่ที่ศูนย์กลางและกรุงเทพฯ มีการควบคุมคนข้าง เค็ดขาด . . ." ¹ " . . . เป็นการย้ายอำนาจปกครองที่แท้จริงจากขุนนางมาสู่พระมหากษัตริย์ และพระราชวงศ์ " ² และระบบรวมศูนย์อำนาจซึ่งนำมาใช้แต่สมัยรัชกาลที่ 5 " . . . เป็นเครื่องมือ ที่มีประสิทธิภาพในการสร้างฐานอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองของกษัตริย์ วิศวกรอำนาจและ อิทธิพลของขุนนางในระบบศักดินาเดิม ทำให้กษัตริย์มีอำนาจเค็ดขาดอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อนใน ประวัติศาสตร์ " ³

ผู้เขียนเห็นด้วยกับการอธิบายลักษณะโครงสร้างอำนาจรัฐของไทยในช่วงดังกล่าว ตามที่กล่าวมานี้เพียงบางส่วน คือเห็นด้วยกับการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่องค์พระมหากษัตริย์และ ราชาวงศ์ว่ามีจริง มีการทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า "รัฐชาติ" ขึ้นจริง แต่ผู้เขียนไม่เห็นด้วยกับการ ปฏิเสธว่ามี การรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่องค์พระมหากษัตริย์ในสมัยก่อนหน้านั้น เพราะจากการศึกษา ที่ยาวนานจะเห็นได้ว่าระบบศักดินาไทยนั้นการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่องค์พระมหากษัตริย์เป็นลักษณะ สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ศักดินาไทยแตกต่างจากระบบศักดินาของยุโรปหรือญี่ปุ่นซึ่งมีการกระจาย อำนาจไปสู่เจ้าครองนครอย่างเห็นได้ชัด ทรงข้ามพระมหากษัตริย์ไทยเป็นทั้งเจ้าแผ่นดิน และ เจ้าชีวิตมีอำนาจเหนือที่ดิน แรงงาน และผลผลิตในสังคมอย่างเค็ดขาดโดยมีอุ้มการและกฎหมาย รองรับ แม้ในทางปฏิบัติอำนาจที่เค็ดขาดและรวมศูนย์นั้นจะผันแปรไปตามความเข้มแข็งอ่อนแอของ พระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ และสภาพแวดล้อม ๆ เช่น เศรษฐกิจ การเมือง และการ สงครามกับต่างชาติก็ตาม การทลายและช่วงชิงอำนาจจากองค์พระมหากษัตริย์มักเกิดจากราชาวงศ์ และขุนนางผู้ใกล้ชิด ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองโดยใช้กำลังรุนแรงแต่ละครั้งจึงมัก

¹ ชาตวิทย์ เกษตรศิริ, "ประวัติศาสตร์การเมืองไทย," หน้า 4.

² สมเกียรติ วันทนนะ, "รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชในสยาม 2435-2475," หน้า

³ สุเทพ สุนทรภะสัช, "จากบรรณาการสู่ศูนย์รวมอำนาจ . . .," หน้า 139.

เกิดขึ้นภายในเขตพระราชวังหรือใกล้เคียงกับพระราชวัง¹

วิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้นนับแต่การเสียกรุงครั้งที่ 2 เรื่อยมาจนถึงการรุกรานทั้งทางเศรษฐกิจและการทหารของจักรวรรดินิยมทำให้โครงสร้างแห่งอำนาจซึ่งเคยมีมาเสื่อมคลายลงในทางปฏิบัติก่อนตามด้วยการเปลี่ยนแปลงทางอุดมการณ์และกฎหมายตั้งเฝ้ากล่าวไปแล้ว ดังนั้นกระบวนการที่เกิดขึ้นนับแต่การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเป็นกระบวนการปรับโครงสร้างอำนาจรัฐให้กลับมาสู่การรวมศูนย์ที่องค์พระมหากษัตริย์อีกครั้ง และการพยายามสร้าง "รัฐชาติ" ก็เป็นปฏิกริยาตอบโต้กับการคุกคามจากจักรวรรดินิยม โดยอาศัยการจัดระบบราชการและการจัดทหารแบบตะวันตกมาเป็นเครื่องมือ

ผลของการปรับโครงสร้างอำนาจรัฐดังกล่าวทำให้อำนาจรัฐได้ถูกรวมศูนย์เข้าสู่องค์พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ ดังจะเห็นได้จากตำแหน่งเสนาบดีในชวงปี 2435-2475 จำนวนทั้งสิ้น 45 คน เป็นราชวงศ์เสีย 35 คน เป็นขุนนาง 7 คน และเป็นสามัญชน 3 คน² จากการศึกษาของ ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ พบว่า บรรดาผู้นำสำคัญของรัฐจากปี 2435-2475 นั้นเป็นคนกลุ่มเดียวกัน³

ระบบบริหารราชการแบบใหม่โดยเฉพาะการจัดระบบควบคุมกำลังคนแบบใหม่ในรูปของ "กองทัพประจำการ" นั้น "เป็นทั้งเครื่องมือในการรวมอำนาจและเป็นฐานค้ำจุนพระราชอำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์ได้เป็นอย่างดี"⁴ พระมหากษัตริย์ทรงดำรงตำแหน่ง

¹ บรรจง คันทยาเมธ, "ปัญหาการรวมชาติ . . .," หน้า 61.

² ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, "ผู้นำแต่ละรุ่นในประวัติศาสตร์," หน้า 98.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 101.

⁴ คูรายละเอียดใน อัจฉราพร กุญพิสมัย, "กฤษฎ.ศ. 130 : ศึกษากรณีการปฏิรูปทางการปกครองและกลุ่ม "ทหารใหม่" " (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2524), บทที่ 1.

เป็นจอมทัพอยู่ที่เหนือเสนาบดกระหวางกลาโหมและผู้นัฒนาการทหารบก และเพื่อประกันความ
 จงรักภักดีของคพระมหากษัตริย์ ทหารกองข้าพิชิตนำพระพิพัฒน์เสดฺยาทุกเดือน ขณะที่ราชการ
 ทวีไปเดือนปีละ 2 ครั้ง จะเห็นได้ว่าภายหลังกรณีพิพาทกับฝรั่งเศสในปี พ.ศ. 2436 แล้ว
 กองทัพอไทยแทบจะมิได้มีภาระหน้าที่ทางป้องกันภัยจากภายนอกประเทศอย่างจริงจังเลย ในแง่ของ
 การควบคุมกำลังทหารนั้นผู้ดำรงตำแหน่งสูงสุดในกองทัพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกองทัพบกจะเป็นผู้
 ที่ได้รับการคัดเลือกมาจากเชื้อพระวงศ์ที่มีความใกล้ชิดและไวพระทัยได้เป็นหลัก (โปรดดูตาราง
 แสดงลำดับผู้ดำรงตำแหน่งสูงสุดในกองทัพบกประกอบ)

ลำดับผู้ดำรงตำแหน่งสูงสุดในกองทัพบก

วัน เดือน ปี	นามตำแหน่ง	ผู้ดำรงตำแหน่ง	หมายเหตุ
รัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2415	-	พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	นามตำแหน่งมิได้กำหนดชัด
8 เมษายน 2430	ผู้บัญชาการทั่วไป (Commander in Chief)	สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ (สยามมกุฎราชกุมาร) แด่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช เป็นผู้ว่าการแทนผู้บัญชาการทั่วไป	ยังทรงพระเยาว์ จึงโปรดเกล้าฯ ตั้งผู้ว่าการแทนผู้บัญชาการทั่วไป
1 เมษายน 2433	ผู้บัญชาการทหารบก (Chief Staff of the Army)	พล.ต. พระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต)	
1 เมษายน 2435	ผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ (เทียบเท่าตำแหน่งเสนาบดีว่าการกระทรวง)	พล.อ. สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช	
9 พฤษภาคม 2439	ผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ (เทียบเท่าตำแหน่งเสนาบดีว่าการกระทรวง)	พระยาสิทธิราชเคโธชัย (รักษาราชการแทน)	สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช เสด็จยุโรปและเป็นที่รักษาราชการแทนคืน

ลำดับผู้ดำรงตำแหน่งสูงสุดในกองทัพบก			
วัน เดือน ปี	นามตำแหน่ง	ผู้ดำรงตำแหน่ง	หมายเหตุ
รัชกาลที่ 6 11 ธันวาคม 2453	เสนาบดีกระทรวง กลาโหม	พล.อ.พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหมื่นนครไชยศรีสุรเดช	ในวันนั้นไปโรค เกล้า ๆ ให้ กระทรวงกลาโหม เป็นกระทรวง บังคับบัญชาการ ทหารบกและยกกรม ทหารเรือขึ้นเป็น กระทรวงทหารเรือ
8 มกราคม 2454	-	พล.ท.สมุหเจ้าพระเจ้านอง ยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนพิษณุโลก ประชานารถ (รักษาราชการ แทน)	พล.อ.พระเจ้า พี่ยาเธอกรมหมื่น นครไชยศรีสุรเดช เสด็จยุโรป
16 มีนาคม 2439	-	พล.ต.พระเจ้านองยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัด ติวงศ์	
29 กุมภาพันธ์ 2441	-	พล.อ.สมุหเจ้าพระเจ้านอง ยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษี สว่างวงศ์ กรมพระภาณุ พันธุวงศ์วรเดช	ส่วน พล.ต.พระ เจ้านองยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุน นริศรานุวัดติวงศ์ กลับไปยุโรป ตำแหน่งเสนาบดี กระทรวงกลาโหม ตามเดิม

ลำดับผู้ดำรงตำแหน่งสูงสุดในกองทัพบก

วัน เดือน ปี	นามตำแหน่ง	ผู้ดำรงตำแหน่ง	หมายเหตุ
8 สิงหาคม 2444	-	พล.ต.พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นนครไชยศรีสุรเดช	สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทรงไปเป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหม
4 พฤศจิกายน 2456	-	จอมพล พระเจ้าฟ้าเธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรนาถ	สิ้นพระชนม์เมื่อ 4 กุมภาพันธ์ 2456
4 กุมภาพันธ์ 2456	เสนาบดีกระทรวงกลาโหม	พล.อ.เจ้าพระยามหินทรไชยวงศ์ (ม.ร.ว.สุขุมพันธุ์) เป็นเพียงผู้รั้ง	
1 เมษายน 2457	" "		ได้เลื่อนยศเป็นจอมพลใน พ.ศ. 2450
25 สิงหาคม 2464	" "	พล.อ.พระยาสิทธิราชเคุโษทัย (แย้ม ณ นคร) เป็นผู้รั้ง	ปีต่อมาได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยามหินทรไชยวงศ์
1 เมษายน 2465	" "	พล.อ.เจ้าพระยามหินทรไชยวงศ์ (แย้ม ณ นคร)	
รัชกาลที่ 7			
3 สิงหาคม 2469	" "	จอมพลสมเด็จพระเจ้าฟ้าเธอเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต	พล.อ.เจ้าพระยามหินทรไชยวงศ์ขอลาออกเพราะสุขภาพไม่สมบูรณ์ ทรงลาออกเมื่อ 16 มิถุนายน 2474

ลำดับผู้ดำรงตำแหน่งสูงสุดในกองทัพบก			
วัน เดือน ปี	นามตำแหน่ง	ผู้ดำรงตำแหน่ง	หมายเหตุ
1 เมษายน 2471	เสนาบดีกระทรวง กลาโหม	พล.อ.พระวรวงศ์เธอพระองค์ เจ้าบรมเทศ เป็นผู้รั้ง (25 ตุลาคม 2471 ทรงเป็น เสนาบดี)	
16 มิถุนายน 2474	" "	พล.ท.พระวรวงศ์เธอพระองค์ เจ้าอลองกฤษ เป็นผู้รั้ง	
8 พฤศจิกายน 2474	เสนาบดีกระทรวง กลาโหม (รวมทหารบกและ ทหารเรือเข้าด้วยกัน)	พล.ร.อ.พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมขุนสิงหวิกรมเกรียงไกร	
29 มิถุนายน 2475	" "	พล.ต.พระยาประเสวีรุ สงคราม (เทียบ คมกฤษ) ปลัดกระทรวงรักษาการ แทนเสนาบดีกระทรวง กลาโหม	รักษาราชการแทนใน ขณะที่เสนาบดีต้อง ออกโดยปริยาย เนื่องจากการ เปลี่ยนแปลงการ ปกครอง 24 มิถุนายน 2475

ที่มา : วันกองทัพบก 25 มกราคม 2497 (พระนคร : ประชาสาร, 2497),
บุญเมฆ คงป่าเหมี้ยง, "ทหารกับการเปลี่ยนแปลง 2475," ปริญญานิพนธ์ 5(มิถุนายน -
กรกฎาคม 2524), หน้า 38 - 40.

กระบวนการรวมชาติหรือการสร้างรัฐชาติซึ่งได้เริ่มดำเนินโดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้รับการสานต่ออย่างดีจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ควบคู่การสร้างอุดมการณ์นิยมซึ่งแอบแฝงไว้ด้วยการดำรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์และตอบโต้ความนิยมในลัทธิการปกครองอื่นที่มีใ้ราชาธิปไตยว่า เป็นเรื่องของคนที่มิใช่ "ไทย" เพราะเป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสมกับ "ชาติไทย" ¹ สถาบันชาติจึงได้ถูกรวมเข้าไปเป็นองค์ประกอบหนึ่งของอุดมการณ์ศึกษา ² ชาติจะดำรงอยู่ได้ต้องมีศาสนา พระมหากษัตริย์ และราชาธิปไตย ³ และชาติไทยเป็นสิ่งที่อาจแบ่งแยกหรือทำลายเพราะ "กษัตริย์คือชาติ" และ "ชาติคือกษัตริย์" ⁴ ความรักชาติที่คนไทยถูกปลูกฝังในสมัยนั้นคือ การจงรักภักดี เชื้อพียงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ไม่ควรคัดค้าน ติเตียน พระบรมราชโบายในการบริหารประเทศใด ๆ ทั้งสิ้น ⁵ การนำเอาลัทธิชาตินิยมในแบบที่สนับสนุนสถาบันพระมหากษัตริย์ สนับสนุนระบอบราชาธิปไตย ใ้กลายเป็นสิ่งขวางกั้นการก่อตัวของขบวนการชาตินิยมที่แท้จริงของประชาชนไทย

¹ อัจฉราพร กมุทพิสมัย, "อุดมการณ์ชาตินิยมของผู้นำไทย," (เอกสารวิชาการ หมายเลข 29 สถาบันไทยคดี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525), หน้า 30.

² นัตรีทิพย์ นาดสุภา และมนตรี เจนวิทย์การ, "วิวัฒนาการอุดมการณ์ในสังคมไทย," หน้า 229.

³ อัจฉราพร กมุทพิสมัย, "อุดมการณ์ชาตินิยมของผู้นำไทย," หน้า 37.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 39.

⁵ เรื่องเดียวกัน.

การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475

สาเหตุอันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง

การเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 นั้น เป็นกระบวนการทางประวัติศาสตร์ซึ่งมีผลสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างของสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองครั้งใหญ่ภายหลังการเปิดประเทศ ซึ่งพอจะจำแนกออกเป็นสาเหตุใหญ่ ๆ ที่มีความสัมพันธ์กันได้เป็น 3 ประการคือ 1. สาเหตุอันสืบเนื่องมาจากวิกฤติการณ์ทางเศรษฐกิจ 2. สาเหตุอันสืบเนื่องมาจากการเติบโตทางความคิดของฝ่ายต่อต้านระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช และ 3. สาเหตุอันเนื่องมาจากความเสื่อมอำนาจของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช

1.1 สาเหตุอันสืบเนื่องมาจากวิกฤติการณ์ทางเศรษฐกิจ ภายหลังจากการถูกบีบบังคับให้จำต้องเปิดประเทศทำการค้าอย่างเสรีและเสียเปรียบ นับแต่ปี พ.ศ. 2398 แล้ว ระบบเศรษฐกิจไทยได้ถูกรวมเข้าอยู่ในกระบวนการขยายตัวของทุนระดับโลกและการแบ่งงานกันทำระหว่างประเทศแบบอาณานิคม การผลิตแบบพอยังซึ่งที่ถูกเปลี่ยนไปเป็นการผลิตเพื่อการค้าส่งออก แต่เดิมครัวเรือนในชุมชนหมู่บ้านจะเป็นหน่วยผลิตที่สำคัญ มีบทบาทในการผลิตทั้งสินค้าขั้นปฐมและสินค้าหัตถอุตสาหกรรม การเปิดประตูการค้าระหว่างประเทศก่อให้เกิดการโยกย้ายแรงงานและทรัพยากรต่าง ๆ จากการผลิตสินค้าหัตถอุตสาหกรรมไปใช้ในการผลิตสินค้าเกษตรกรรม¹ การทะลักเข้ามาของสินค้าอุตสาหกรรมจากต่างประเทศโคกอย ๆ ทำลายอุตสาหกรรมพื้นบ้านของประเทศลงจนเกือบหมดสิ้น การที่อุตสาหกรรมในระยะเริ่มแรกของไทยถูกทำลายลงนั้น ทำให้ลำดับขั้นของการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของไทยถูกทำลายลงด้วย และเป็นเหตุผลสำคัญอันหนึ่งที่ทำให้ภาคอุตสาหกรรมของไทยอ่อนแอ² การสลายตัวของระบบอุตสาหกรรมภายใน

¹ รังสรรค์ ชนะพรพันธุ์, "ระบบเศรษฐกิจไทย : วิกฤติการณ์แห่งโครงสร้างและวิกฤติการณ์แห่งเส้นทางการพัฒนาเศรษฐกิจ," วารสารธรรมศาสตร์ 9 (มกราคม - มีนาคม 2523): 31.

² เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม, "เศรษฐกิจไทย 200 ปี บนเส้นทางการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนา," ประชาชาติธุรกิจ (ฉบับพิเศษ) (ปีที่ 6) (ม.ป.ท.) : 51.

ครอบครัวยุคใหม่ให้ระบบเศรษฐกิจไทยเริ่มมีลักษณะเป็นการผลิตเพื่อการค้าแบบเมืองขึ้น¹ เศรษฐกิจของประเทศถูกนำไปแขวนไว้กับการผลิตสินค้าเพื่อการส่งออกเพียงไม่กี่ประเภทก่อให้เกิดความไม่มั่นคงในเสถียรภาพของระบบเศรษฐกิจของประเทศ ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในประเทศทุนนิยมศูนย์กลางย่อมมีผลกระทบโดยตรงต่อระบบเศรษฐกิจของประเทศ

ผลของการปฏิรูปการปกครองสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทำให้จำต้องใช้เงินงบประมาณก้อนใหญ่มาทุ่มให้กับการบริหารราชการแผ่นดิน ประกอบกับการใช้จ่ายอย่างฟุ่มเฟือยในราชสำนักติดต่อกันมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 6² ทำให้รัฐบาลเริ่มประสบกับการขาดแคลนเงินตรา อีกทั้งในสมัยรัชกาลที่ 6 นี้ได้เกิดวิกฤติการณ์ทางเศรษฐกิจอันมีสาเหตุมาจากภายในระบบเศรษฐกิจไทยเอง 2 ครั้งคือ วิกฤติการณ์อันเนื่องมาจากปัญหาทางการเงิน ในปี 2456 และวิกฤติการณ์อันเนื่องมาจากสภาวะเงินเฟ้อในปี พ.ศ. 2462³ และรัฐบาลได้ใช้มาตรการห้ามส่งข้าวออก ทำให้มูลค่าสินค้าออกลดลงอย่างรวดเร็วก่อให้เกิดการถดถอยในทางเศรษฐกิจ⁴ งบประมาณแผ่นดินเริ่มขาดดุลอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนจนรัฐบาลต้องอาศัยเงินกู้มาใช้จ่ายหมุนเวียนในราชการตั้งแต่ปี พ.ศ. 2466 ไปจนถึงรัชสมัย⁵

¹ ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและสุธี ประศาสน์เศรษฐ์, "ระบบเศรษฐกิจไทย 1851-1910," หน้า 128 - 134.

² ปยุตเมฆ คงป่าเหมี้ยง, "ทหารกับการเปลี่ยนแปลง 2475," หน้า 35.

³ ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและสุธี ประศาสน์เศรษฐ์, "ระบบเศรษฐกิจไทย 1910 - 1932," หน้า 197.

⁴ ภารดี มหาจันทร์, รัตนโกสินทร์ยุคปรับปรุงประเทศ (พ.ศ. 2394-2475), (ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน, 2524), หน้า 277.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 278.

ปัญหาทางเศรษฐกิจเหล่านี้มีวันพอกพูนขึ้นโดยรัฐบาลไม่สามารถแก้ปัญหาได้ เมื่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ 7 ทรงทรงแบกภาระปัญหาที่ค้างคามาแต่รัชกาลก่อนผนวกเข้ากับการเกิดวิกฤตการณ์เศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ขึ้นในประเทศหาอำนาจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งยุโรปตะวันตกและอเมริกา ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 สิ้นสุดลงได้ส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพิงของไทยอย่างมาก อุปสงค์ในการเสนอซื้อสินค้าออกของไทยลดลงอย่างชวบชาบ ชาวซึ่งเป็นสินค้าออกสำคัญและเป็นเส้นชีวิตของคนส่วนใหญ่ของประเทศราคาตกต่ำอย่างมาก สร้างความเดือดร้อนให้กับชาวนา วิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจครั้งนี้ไม่เพียงแต่ส่งผลกระทบต่อรายได้ของเกษตรกรไทยเท่านั้น หากทว่ายังมีผลกระทบต่อรายได้ของรัฐบาลอีกด้วย¹ รัฐบาลต้องหันไปใช้วิธีการ "คุลยภาพ" ถึงสองครั้ง คือในปี พ.ศ. 2469 - 2472 และในปี 2473 - 2475 ในการ "คุลยภาพ" ครั้งแรกนั้น รัฐบาลได้ดำเนินการในสองด้านคือ เพิ่มรายรับ เช่น ออกพระราชบัญญัติเก็บภาษีผู้ชายไทยทุกคนที่มีอายุตั้งแต่ 20 - 60 ปี พร้อมกับขึ้นภาษีอื่น ๆ อีกหลายด้าน และทำการลดรายจ่ายด้วยการยุบเลิกตำแหน่งกรมกองรวมกระทรวงและปลดข้าราชการออกเป็นจำนวนมาก²

การคุลยภาพในครั้งที่สองก็คงใช้วิธีเดิม แต่ทว่าให้ผลต่างกัน การ "คุลยภาพ" ในครั้งแรกนั้นส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของรัฐบาลไม่มากนัก เนื่องจากการปรับปรุงระบบราชการในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 นั้นได้ก่อให้เกิดหน่วยงานที่ซ้ำซ้อนมากมาย อีกทั้งมีคนเกินงานจำนวนมาก การคุลยครั้งนี้กลับช่วยทำให้เกิดความกระตือรือร้นยิ่งขึ้น แม้จะปรากฏว่าผู้ที่ถูกปลดและยุบตำแหน่งส่วนใหญ่แล้วจะเป็นผู้ที่มาจากสามัญชน ส่วนเจ้าไคร้รับการแตะต้องน้อยมากก็ตาม แต่ในการ "คุลยภาพ" ครั้งที่สองได้สร้างความไม่พอใจขึ้นอย่างกว้างขวางในหมู่ประชาชนและข้าราชการที่ได้รับผลกระทบต่อจากการคุลยครั้งนี้ ซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นผู้ที่มาจากสามัญชนเอ่อกันนั้นแหละ

¹ รั้งสรรค ชนะพรพันธุ์, "ระบบเศรษฐกิจไทย : วิกฤตการณ์แห่งโครงสร้าง . . .," หน้า 33.

² มนัสชัย นำทรงพล, "สาเหตุการปฏิวัติ 24 มิถุนายน 2475," ปาจารย์สาร 8 (มิถุนายน - กรกฎาคม 2524), หน้า 21.

1.2 สาเหตุอันสืบเนื่องมาจากการเติบโตทางความคิดของฝ่ายต่อต้านระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช นับตั้งแต่พวกมิชชันนารีได้นำแท่นพิมพ์เข้ามาในแผ่นดินพระที่นั่งเกล้า ๆ และหมอบริคเลย์ได้ออกหนังสือพิมพ์ บางกอกกรีตอร์ เคอร์ หมอสมิธได้ตั้งโรงพิมพ์และในที่สุดได้ออกหนังสือพิมพ์ สยามออบเซอร์เวอร์¹ การคิดคอบคาคสมาคกับชาวต่างประเทศ นโยบายการศึกษาเพื่อช่วยราษฎรของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอันเป็นผลให้ประชาชนมีการศึกษาคึกคัก และมีหนังสือรายต่าง ๆ ออกเผยแพร่ตั้งแต่ พ.ศ. 2411 - 2453 เป็นจำนวนถึง 54 รายการ เป็นหนังสือพิมพ์รายวัน 14 ฉบับ รายสัปดาห์ 14 ฉบับ รายปักษ์ 7 ฉบับ และรายเดือน 19 ฉบับ² การเฟื่องฟูของสื่อมวลชนโดยเฉพาะหนังสือพิมพ์ได้ขยายตัวไปอย่างมากในสมัยรัชกาลที่ 6 และกว้างขวางยิ่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 7 ในช่วงเวลาดังแต่ พ.ศ. 2469 ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 มีหนังสือพิมพ์รายวันถึง 35 ฉบับ และมีวารสารประมาณ 130 กว่าฉบับ³ ปราบฏกรรมเหล่านี้มีผลโดยตรงต่อการกล่อมเกลาคำความคิดของบุคคลในสังคมให้กว้างไกลออกไปพัฒนารอบความคิดแบบศักดินา ที่สอนให้คนยอมรับฐานะแห่งการเป็นผู้ถูกปกครองแต่ฝ่ายเดียว คำว่า "สิทธิ" และ "เสรีภาพ" พร้อมกับการเรียกร้องการมีส่วนร่วมทางการเมืองได้เติบโตขึ้นมาท้าทายคติความเชื่อทางการเมืองแบบกอนเกา และนับวันกระแสดความคิดของฝ่ายเรียกร้องให้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการปกครองใช้ยวกรากขึ้น

¹ เสถียร จันทิมาธร, สายธารวรรณกรรมเพื่อชีวิตของไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เจ้าพระยา, 2525), หน้า 63 - 64.

² สุพรรณี วราทร, ประวัติการประพันธ์นวนิยายไทย (กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์ การพิมพ์, 2519), หน้า 31.

³ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, การเมืองการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย 2411-2475, หน้า 219.

เริ่มจากการเคลื่อนไหวให้มีการปรับปรุงการปกครองโดยกลุ่มพระราชวงศ์ และขุนนางที่อยู่ในยุโรปไว้ร่วมกัน เข้าชื่อในหนังสือถวายความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการ แผนดินคอพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเดือน มกราคม พ.ศ. 2427 (ร.ศ.103) ดังความตอนหนึ่งว่า ¹

... จะคงเปลี่ยนแปลงประเพณีปัจจุบัน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงทรงพระราชวินิจฉัยราชการบ้านเมืองทุกสิ่งไป ในพระองค์ซึ่งประเพณีที่อังกฤษเรียกว่า แอบโซลูต โมนาร์กี ให้เป็นประเพณีซึ่งเรียกว่า คอนสตีติวชันแนล โมนาร์กี ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นองค์ประธานของบ้านเมือง ซึ่งจะทรงสละพระราชวินิจฉัย มีพระบรมราชโองการ เป็นนิติธุติเต ขาดุดละของซึ่งพระบาท ฎูใหญ่ ดังเช่นสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทุก ๆ พระองค์ไป

นอกจากนั้นปัญญาชน สามัญชน ซึ่งเคิบโตมาพร้อมกับการเรียนรู้หนังสือ ผ่านการรับรู้อะไรการเมืองการปกครองของชาวตะวันตกมาบ้างก็ได้เริ่มเผยแพร่ความรู้ของตน ด้วยการขีดเขียน พิมพ์หนังสือออกมาเรียกร้องให้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการปกครอง เห็นวรรณ หรือ ค.ว.ส. วัฒนโก (พ.ศ. 2385 - 2458) เป็นสามัญชนคนแรก ๆ ของรัตนโกสินทร์ที่ลุกขึ้นมาเรียกร้องสิทธิและเป็นตัวแทนของคนทุกชนกอย่างแท้จริง หนังสือที่เขาจัดทำขึ้นคือ "ศุลวิภาคพจนกิจ" และ "ศิริพจนภาค" นอกจากจะเป็นปากเป็นเสียงแทนประชาชนไพร่ - ทาสแล้ว ยังไ้บอกเล่าด้วยความชอบธรรมของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชลงที่ละ เล็กทีละน้อย เขาถูกตอบโต้จากชนชั้นปกครองด้วยการ "เซ็นเซอร์" และ "ขังลิ้ม" อยู่นานถึง 17 ปี ในปี 2448 เทียนวรรณได้เสนอขอเรียกร้องสิทธิทางการเมืองของสามัญชนยิ่งใหญ เขากล่าวว่า ไทยจก้ต้องมีระบบรัฐสภาค้ำจุนฐานอำนาจอันกว้างใหญ่ทางการเมือง

¹ หจข., เอกสาร ร.5บ1.4(1-5)/1 เจ้านายกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน 8 มกราคม ร.ศ. 103.

ไพบ่เป็นเพ็ญร้งท้งนงชอบ
 แมน่งช้ลห้งย้งมีทำ
 ขอให้เห็นเชนเรายูเฒ่าทัก
 ห้งเจานายฝยพหลและมนตรี
 ให้รับห้ปาลีเมนต์ข้เป็นเหล็ก
 เร่งเป็นฟรีปรีค้อยช้ช้กาด

ค้บระบอบปาลีเมนต์ประเค้นช้
 จะคกค้บอยหน้เวล้ช้ย
 บ้บร้งรักษช้ช้ค้ส่ช้ค้
 ส้งเป็นค้ว้ไลช้จ้งอยน้งนง
 จะค้ค้ก้นอมใจไพบ่ช้
 รักษบ้บเมืองเรช้ช้เจานาย

ก.ศ.ร. กุหลาบ (พ.ศ. 2377 - 2456) เป็นสามัญชนร่วมสมัยเทียนวรรณ
 อีกท่านหนึ่ง ซึ่งได้แสดงความคิดเห็นคัดค้านความเชื่อแบบดั้งเดิมซึ่งฝังรากลึกในสังคมไทย ซึ่ง
 ปรากฏในหนังสือสยามประเภท²

นอกจากคณะ ร.ศ. 103 เทียนวรรณและ ก.ศ.ร. กุหลาบแล้ว ยังมี
 พระยาสุริยานุวัตร: (พ.ศ. 2407 - 2479) ขุนนางหัวก้าวหน้าอีกท่านหนึ่งซึ่งได้ทำการวิจารณ์
 ระบบกรรมสิทธิ์ในสังคมไทยเป็นต้นแรกไว้ในหนังสือ "ทรัพย์สินศาสตร์" ซึ่งเขียนขึ้นในปี 2454³

ในที่สุดความคิดปฏิวัติที่คุกรุ่นอยู่เนิ่นๆ ก็ถูกแปรเป็นการกระทำเป็นครั้งแรก
 ในปี พ.ศ. 2455 (ร.ศ. 130) เมื่อคณะนายทหารรักษาพระองค์ซึ่งนำโดย ร.อ.เหล็ง ศรีจันทร์
 ได้ร่วมกันวางแผนที่จะทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองล้มเลิกระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชไปสู่

¹ แนวความคิดและประวัติเทียนวรรณโดยละเอียดศึกษาได้จาก ชัยอนันต์ สมุทวณิช
ชีวิตและงานของเทียนวรรณและ ก.ศ.ร. กุหลาบ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศรีนันท์,
 2522) และสงบบ สุริยินทร์, เทียนวรรณ (พระนคร : สำนักพิมพ์สุริยินทร์, 2520)

² แนวความคิดของ ก.ศ.ร. กุหลาบ ศึกษาได้จากชัยอนันต์ สมุทวณิช, ชีวิตและงาน
ของเทียนวรรณและ ก.ศ.ร. กุหลาบ.

³ สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร, พระยาสุริยานุวัตรนักเศรษฐศาสตร์คนแรกของเมืองไทย
 (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2523), หน้า 15.

ระบอบประชาธิปไตยในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง แต่ทว่าแผนการปฏิวัติรัฐวิโกลเสียก่อน ชาวคณะ
 ร.ศ. 130 จึงถูกจับกุมในฐานะกบฏ ความพยายามของคณะทหารหนุ่มในครั้งนั้นได้กลายเป็น
 แรงกระตุ้นอันสำคัญอันนำไปสู่การก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475
 ดังจะเห็นได้จากคำที่พันเอกพระยาพลเทพพยุหเสนา ได้กล่าวกับ ร.อ.เหล็ง ศรีจันทร์ ผู้นำคณะ
 ร.ศ. 130 ว่า " . . . ถ้าไม่มีคณะคุณ ก็เห็นจะไม่มีคณะผม " ¹ และหลวงประจักษ์ศิลปาคม
 ก็ได้กล่าวไว้ในโอกาสเดียวกันว่า "พวกผมถือว่าการปฏิวัติครั้งนี้เป็นการกระทำที่ต่อเนื่องมาจาก
 การกระทำเมื่อ ร.ศ. 130 " ²

ขณะที่แนวความคิดประชาธิปไตยแบบเสรีนิยมที่ทะลักเข้ามาพร้อมกับการ
 เปิดประเทศและการปรับปรุงประเทศให้เป็นสมัยใหม่ ซึ่งส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลมาจากตะวันตกนั้น
 แนวความคิดแบบสังคมนิยมก็ได้ก่อตัวขึ้นอย่างเงิบ ๆ ในสังคมไทย โดยมีทิศทางที่ไหลซึมเข้า
 มาจากซีกตะวันออกของโลก เชื่อกันว่าลัทธิมาร์กซิสม์ ได้เข้าสู่ประเทศไทยเมื่อประมาณปี 2470
 ในสองทาง ทางหนึ่งจากคอมมิวนิสต์จีน ซึ่งหลบหนีการปราบปรามของพวกก๊กมินตั๋ง เข้ามาทำการ
 เคลื่อนไหวในหมู่ชาวจีนกับอีกทางหนึ่งจากชาวยุวเนียบคอมมิวนิสต์ ที่หลบหนีการปราบปรามของ
 ฝรั่งเศสเข้ามาทางภาคอีสาน ³ แม้ในระยะแรกจะมีอิทธิพลอยู่ในหมู่ชาวต่างชาติ เช่น จีน และ
 ยูวณ อีกทั้งมีเป้าหมายสนับสนุนการปฏิวัติในจีนและยูวณเป็นจุดชนวนก็ตาม แต่ต่อมาก็ได้ขยายงานไป

¹ ชาตวิทย์ เกษตรศิริ, "คำนำกบฏ ร.ศ. 130 การปฏิวัติครั้งแรกของไทย,"
 กบฏ ร.ศ. 130 (พระนคร : สำนักพิมพ์คมกั๋ว, 2519), หน้า 17 - 18.

² เรื่องเดียวกัน.

³ รัตมี ศรีวัชรพงษ์พันธ์, "อิทธิพลทางอุดมการณ์ของพรรคคอมมิวนิสต์จีนต่อพรรคคอมมิวนิสต์
 แห่งประเทศไทย," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ
 บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519), หน้า 49.

สู่การเคลื่อนไหวจัดตั้งคนไทยและเบนเป้าหมายมาสู่การปฏิวัติประเทศไทยมากขึ้น แนวความคิดมาร์กซิสต์โจมตีกล่าวโทษชนชั้นปกครองศักดินาและระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชรุนแรงและก้าวร้าวกว่าความคิดของพวกเขาธิปไตยตะวันตก ดังปรากฏอยู่ในบันทึกเกี่ยวกับการ "แยกประเภทการปกครองและเศรษฐกิจของสยาม" ¹

ค่ายเหตุที่แนวความคิดดังกล่าวก่อตัวขึ้นในหมู่ชาวต่างชาติก่อนและแพร่ไปในชนชั้นล่างสุดคือบรรดาผู้ใช้แรงงาน ซึ่งยังมีจำนวนจำกัดเป็นส่วนใหญ่ อีกทั้งเป็นการเผยแพร่ในระดับใต้อินทรีม ต่างจากแนวคิดเสรีนิยมที่เผยแพร่ไปอย่างเปิดเผยกว่าจึงทำให้แนวความคิดมาร์กซิสต์มีขีดจำกัดในการส่งแรงผลักดันเชิงปฏิบัติ อย่างไรก็ตามมีบทความในหนังสือพิมพ์บางฉบับได้สะท้อนแนวความคิดแบบมาร์กซิสต์ออกมาเช่นสยามรีวิว ฉบับประจำวันอาทิตย์ที่ 10 กรกฎาคม 2470 เรื่อง "ราษฎรตื่นแล้ว" เกี่ยวกับการจัดตั้งรัฐบาลของประชาชน โดยมีนัยว่าการต่อสู้อย่างรุนแรงเท่านั้นที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่เป็นผลดีแก่ประชาชน พร้อมทั้งยกเหตุการณ์ปฏิวัติรัสเซียเป็นอุทาหรณ์ หรือบทความเรื่อง "กสิยัคเป็นเหตุแห่งความอับสรภาพ มีคัสตุญเป็นเหตุทำให้เกิดความเสมอภาค" และเรื่อง "ทศพระศรีอารีย์" ซึ่งลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ราษฎร ฉบับวันศุกร์ที่ 11 มกราคม และวันจันทร์ที่ 14 มกราคม 2471 ²

แต่แล้วในที่สุดความคิดเห็นคัดค้านระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชก็นำไปสู่การรวมตัวกันของคนบุคคลซึ่งต่อมาเรียกว่าคณะราษฎร เริ่มจากกลุ่มนักเรียนไทยในยุโรปอันประกอบด้วย ร.ท. ประยูร ภมรมนตรี ร.ท. แปลก ชีตะสังคะ ร.ท. ทศนิยม นิคธภักดิ์ นายท้าวสพานุกรม นายจรูญ สิงห์เสนี นายแนบ พหลโยธิน และนายปรีดี พนมยงค์ แล้วขยายวงกว้างออกไปโดยรวมเอากลุ่มอื่น ๆ ซึ่งรวมตัวกันอยู่อย่างเอกเทศต่างหาก เช่นกลุ่มทนายความและ

¹ หจช. ร.7 ม 18/12 เอกสารคนใดจากห้องนางอุเมง บุคทองหาเงินคอมมิวนิสต์.

² สุวดี เจริญพงศ์, "ปฏิกริยาของรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อการเคลื่อนไหวทางความคิดสังคมนิยมคอมมิวนิสต์(พ.ศ. 2468-2475)," การเมืองการปกครองไทยสมัยใหม่, ชัยอนันต์ สมุทวณิช และสุวดี เจริญพงศ์ บรรณาธิการ, หน้า 312 - 313.

นักศึกษากฎหมายอันประกอบด้วยนายสงวน ตุลารักษ์ นายฉิม วีระไวทยะ นายสงวน ทองประเสริฐ นายบุญลอม พึ่งสุนทรและนายโกศล อิศโรภาส เป็นต้น และที่สำคัญที่สุดคือการตั้งนายทหารฝ่าย กวหาเนาเขารวมขบวนการควยยิ่งทำให้ความคิดดังกล่าวไกลความจริงยิ่งขึ้นทุกที และในที่สุดความ สำเร็จของคณะราษฎรก็มาถึงในวันที่ 24 มิถุนายน 2475

3.3 สาเหตุอันเนื่องมาจากความเสื่อมอำนาจของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช ความเสื่อมอำนาจของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชนั้นเป็นผลโดยตรงมาจากสาเหตุสองประการแรก คือวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจที่รัฐบาลของพระมหากษัตริย์ไม่สามารถแก้ไขให้บรรลุได้ และการ เติบโตของความคิดเสรีนิยมและสังคมนิยมทำให้ความชอบธรรมของอำนาจพระมหากษัตริย์ใน ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชลดลง นับแต่การเสนอให้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการปกครองโดย คณะเจ้านายเมื่อ ร.ศ. 103 พระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ทรงผลักดันที่จะพระราชทานรัฐธรรมนูญ และมอบสิทธิการปกครองให้กับประชาชน ด้วยขออ้างว่าประชาชนยังไม่มีความพร้อม พระบาท- สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่า " . . . ถ้าจะตั้งปาลิเมนต์ขึ้นในเมืองไทย เอา ความคิดราษฎร เป็นประมาณในเวลานี้แล้ว ข้าพเจ้าเชื่อว่าจะไม่ไ้จัดการสักสิ่งหนึ่งเป็นแน่แท้ ที่เกี่ยว คงจะต้องเกี่ยวกับผมนี้เท่านั้น . . . " ¹ แม้ในปลายรัชสมัยของพระองค์จะได้ให้ความ หวังกับประชาชนอยู่บางว่า " . . . ฉันจะให้ลูกศิษย์ราษฎรของชาติให้แก้พลเมืองในที่ที่ขึ้นสู่ ราชบัลลังก์ ในขณะที่สืบตำแหน่งกษัตริย์ กล่าวคือฉันจะให้เขาให้ปาลิเมนต์และคอนสตีติวชัน . . . " ² แต่เหตุผลเรื่องความไม่พร้อมของประชาชนก็ถูกนำมาอ้างอีกภายหลังการขึ้นครองราชของพระบาท-

¹ "พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรม ราชานโยบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน," ประวัติศาสตร์และการเมือง (พระนคร : โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2505), หน้า 126 - 185.

² ว.ช. ประสังสิทธิ์ แผ่นดินพระปกเกล้า (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสาส์น, 2505), หน้า 46.

สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงมีพระราชดำริว่า การปกครองตามระบอบประชาธิปไตยไม่เหมาะสมกับประเทศไทยในขณะนั้น ประชาชนยังไม่พร้อมที่จะปกครองตนเอง ฉะนั้นการนำเอาระบอบประชาธิปไตยมาใช้ในไทยจะมีโทษมากกว่าคุณ¹ กระทั่งสิ้นรัชกาลของพระองค์

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงขึ้นครองราชทามกลางความเสื่อมคลายของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช และเผชิญกับปัญหาต่างๆ นานาเกี่ยวกับเอกภาพของพระราชวงศ์ และปัญหาเกี่ยวกับการสืบราชสมบัติ ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีไปถึงพระยากล้ายามไม้ตรีว่า²

. . . พระเจ้าแผ่นดินในพระบรมโกศ (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) เริ่มสูญเสียความเชื่อมั่นที่ประชาชนมีต่อพระองค์ในปลายรัชกาล และปัญหาเรื่องการสืบราชสมบัติก่อให้เกิดความวุ่นวายอยู่มาก พระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูงพระองค์เดียวที่มีชื่อเสียง โด่งดังเจ้าฟ้าวิพัชร (กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต) และคนจำนวนมากก็อยากให้พระองค์ทรงสืบราชสมบัติต่อไป . . .

เสกสรรค์ ประเสริฐกุล ได้บรรยายให้เห็นลักษณะเฉพาะของอำนาจรัฐในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชในช่วงรัชกาลสุดท้ายว่า³

¹ ภากรดี มหาพันธ์, รัตนโกสินทร์ยุคปรับปรุงประเทศ, หน้า 231.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 263.

³ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, "ความจำเป็นทางประวัติศาสตร์ของการเคลื่อนไหว 24 มิถุนายน 2475," วารสารธรรมศาสตร์ 11(มิถุนายน 2525), หน้า 63.

. . . เมื่อพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. 2468 ฉะนั้นสิ่งที่เป็ความกังวลของพระองค์อย่างยิ่งคือ อนาคตของสถาบัน กษัตริย์ในประเทศไทย สิ่งแรกที่ทรงทำคือ เสริมความมั่นคงและสร้าง ความสามัคคีขึ้นในพระราชวงศ์ด้วยการตั้งอภิรัฐมนตรีสภา เจ้านาย ชั้นผู้ใหญ่ที่เป็นอภิรัฐมนตรีล้วนแล้วแต่อยู่นอกตำแหน่งราชการชั้นสูงใน สมัยรัชกาลที่ 6 ทรงสิ้น แม่แต่เสนาบดีว่าการกระทรวงต่าง ๆ ก็ ทรงปรับให้ เชื้อพระวงศ์เข้ามาทำหน้าที่แทนขุนนางสามัญชนอย่าง ทวมทน ในปี พ.ศ. 2474 เสนาบดีที่เป็นเชื้อพระวงศ์มีอยู่ถึง 7 ใน 10 กระทรวง ในขณะที่สมัยรัชกาลที่ 6 เชื้อพระวงศ์เป็นเสนาบดี เพียง 4 ใน 12 กระทรวง อาจกล่าวได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 6 การปกครองแบบสมบูรณเสถียรที่มีพระมหากษัตริย์กุมอำนาจเบ็ดเสร็จ แด่พระองค์เดียวเป็นสำคัญ แต่ในรัชสมัยพระปกเกล้า ฯ ขนชั้น เจ้าทั้งชั้นเป็นผูกุมอำนาจรวมกัน

สภาพเช่นนี้ย่อมสร้างความพึงพอใจให้กับพระราชวงศ์แต่ในหมู่ขุนนาง สามัญชนย่อมไม่พอใจ และเมื่อทรงใช้วิธี "คุลยภาพ" อันไม่เป็นธรรมต่อข้าราชการสามัญชน มาแก้ไขปัญหารหาร เงินของรัฐบาลยิ่งเพิ่มความไม่พอใจให้ขยายตัวยิ่งขึ้นไปอีกระดับหนึ่ง นอกจากนี้ ความขัดแย้งระหว่างกองทัพกับรัฐบาลซึ่งดำเนินติดต่อกันมาโดยตลอดรัชสมัย ได้บั่นทอนกำลังและ เอกภาพของรัฐบาลอย่างมาก ¹

สาเหตุต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมานี้ ได้ประกอบกันขึ้นเป็นเงื่อนไขสำคัญอันนำไปสู่การใช้กำลังอาวุธเข้ายึดอำนาจรัฐโดยคณะราษฎรเป็นผลสำเร็จเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 และคำแถลงการณ์ของคณะราษฎรน่าจะเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงเหตุผล และความจำเป็นในการ เปลี่ยนแปลงการปกครองของคณะผู้ก่อการครั้งนั้นโดยบังเอิญมากน้อย

ประกาศของคณะราษฎร ฉบับที่ 1

"ราษฎรทั้งหลาย เมื่อกษัตริย์องค์นี้ปกครองราชสมบัติสืบจากพระเชษฐานั้น ในชั้นต้นราษฎรบางคนก็หวังกันว่า กษัตริย์องค์ใหม่ก็คงจะปกครองราษฎรให้ร่มเย็น แ่ก้หาได้เป็นไปตามที่คิดหวังไม่ กษัตริย์องค์ใหม่จึงเห็นอกกฎหมายอยู่ตามเดิม ทรงแต่งตั้งญาติวงศ์และคนสอดพลอไรคุณความรู้ ให้ดำรงตำแหน่งหน้าที่สำคัญ ๆ ไม่ทรงฟังเสียงราษฎร ปล่อยให้ข้าราชการใช้อำนาจหน้าที่ในทางทุจริต มีการรับสินบนในการก่อสร้าง ซ่อมของใช้ในราชการ หากำไรในการเปลี่ยนราคาเงิน ผลิตเงินของประเทศ ยกพวกเจ้าขึ้นให้สิทธิพิเศษมากกว่าราษฎร กดขี่ข่มเหงราษฎร ปกครองโดยชาวหลักวิชาปล่อยให้บ้านเมืองเป็นไปตามยถากรรม ดังที่จะเห็นได้จากความคกท่าทางเศรษฐกิจและความเดือดร้อนในการทำมาหากิน ซึ่งพวกราษฎรใคร่กันอยู่ทั่วไปแล้ว รัฐบาลของกษัตริย์เห็นอกกฎหมายไม่สามารถแก้ไขให้พ้นชนโค คงสู้บเล็ดคกันเรื่อย ๆ ไป เงินมีเหลือเท่าใดก็เอาไปฝากต่างประเทศ คอยเตรียมหนีเมื่อบ้านเมืองทรุดโทรม ปล่อยให้ราษฎรอคอยาก การเหล่านยอมชวรวาย

เหตุฉะนั้น ราษฎร ข้าราชการ ทหาร และพลเรือน ทั่วทั่วถึงการกระทำอันชวรวายของรัฐบาลดังกล่าวนี้แล้ว จึงรวบรวมกำลังกันตั้งเป็นคณะราษฎรขึ้น และได้ยึดอำนาจของรัฐบาลของกษัตริย์ไว้แล้ว คณะราษฎรเห็นว่า การที่จะแก้ความชวรวายนี้โลกคยที่จะต้องมี การปกครองโดยมีสภาหลาย ๆ ความคิดดีกว่าความคิดเดียว ส่วนผู้เป็นประมุขของประเทศนั้น คณะราษฎรไม่ประสงค์ทำการแย่งราชสมบัติ ฉะนั้น ขอเพียงให้กษัตริย์องค์นี้ดำรงตำแหน่งต่อไป แต่จะคงอยู่ใตกฎหมายรัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน จะทำอะไรโดยลำคัมไม่ได้ นอกจากความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร คณะราษฎรโคแจ้งความประสงค์นี้ให้กษัตริย์โคทราบแล้ว เวลานั้นยังอยู่ในเวลารอความรับคอบ ฉากษัตริย์คอบปฏิเสธหรือไม่คอบภายในกำหนด โดยเห็นแก่ส่วนตัวว่าจะถูกลคอำนาจลงมา ก็จะได้ชื่อว่าทรยศคอบชาติ และก็มีคอบจำเป็นที่ประเทศชาติจะคอบมีการปกครองอย่างประชาธิปไตย กล่าวคือ ประมุขของประเทศจะเป็นบุคคลสำคัญ ซึ่งสภาผู้แทนราษฎรจะได้เลือกตั้งขึ้นอยู่ในตำแหน่งตามกำหนดเวลา ตามวิธีนี้ ราษฎรทั้งหลายจึงคิดว่า ราษฎรจะโครับการบำรุงอย่างดีที่สุด ทุก ๆ คนจะมีงานทำ เพราะประเทศเราเป็นประเทศที่ลคยอมอยู่แล้วความสภาพเมื่อเราได้ยึดเงินที่พวกเจ้ารวบรวมไว้จากการทำนบหลังคตงหลายรอยลคานมาบำรุงประเทศขึ้นแล้ว ประเทศจะคอบฟื้นฟูขึ้นเป็นแ่งม่น การปกครองที่คณะราษฎรจะฟังกระทำคือ จะคอบจัด

วางโครงการโดยอาศัยหลักวิชา ไม่ทำไปเหมือนคนตาบอด เช่นรัฐบาลที่มีกษัตริย์เห็นอกุฏหมาย
ท่ามาแล้วหลักใหญ่ ๆ ที่คณะราษฎรวางไว้มีอยู่ว่า

1. จะต้องรักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่น เอกราชในทางการเมือง ในทางศาล
ในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ของประเทศไว้ให้มั่นคง
2. จะต้องรักษาความปลอดภัยในประเทศ ให้การประทุษร้ายต่อกันลดน้อยลงให้มาก
3. จะต้องบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะ
หางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอคอย
4. จะต้องให้ราษฎรได้มีเสรีภาพ มีความเป็นอิสระเมื่อเสรีภาพนี้ไม่ขัดต่อหลัก

4 ประการ ดังกล่าวข้างตน

5. จะต้องให้ราษฎรมีสิทธิเสมอภาคกัน (ไม่ใช่พวกเจามีสิทธิยิ่งกว่าพวกราษฎร
เช่นที่เป็นอยู่)

6. จะต้องให้การศึกษาย่างเต็มที่แก่ราษฎร

ราษฎรทั้งหลายจงพร้อมใจกันช่วยคณะราษฎร ให้ทำกิจอันจะคงอยู่ชั่วฟ้าดินนี้ให้สำเร็จ
คณะราษฎรขอให้ทุกคนที่มีใจร่วมมือเข้ายึดอำนาจจากรัฐบาลกษัตริย์เห็นอกุฏหมายจงตั้งอยู่ใน
ความสงบและท่ามาหากิน อย่าทำการใด ๆ อันเป็นการขัดขวางต่อคณะราษฎร การที่ราษฎรช่วย
คณะราษฎรนี้เท่ากับราษฎรช่วยประเทศและช่วยตัวราษฎร บุตร หลานของตนเอง ไม่อดตาย
ทุกคนจะมีสิทธิเสมอกัน และมีเสรีภาพพ้นจากการเป็นไพร่ เป็นข้าเป็นทาสของพวกเจ้า หมกสมัย
ที่พวกเจ้าจะทำนอานหลังราษฎร ทุกคนพึงปรารถนาคือความสุขความเจริญอย่างประเสริฐ ซึ่ง
เรียกกันเป็นศัพท์ว่า ศรีอารยะจะพึงบังเกิดขึ้นแก่ราษฎรถ้วนหน้า "

คณะราษฎร

24 มิถุนายน 2475